

PŘEHLED SVĚTOVÝCH DĚJIN

PAVEL KOPEČEK

SVĚTOVĚDĚJINY

I ÚVOD DO DĚJEPISU

I. 1 Úvod do dějepisu I.....	5
I. 2 Úvod do dějepisu II.....	6

II PRAVĚK

II. 1 Počátky lidské společnosti v pravěku.....	7
II. 2 Člověk osidluje svět.....	8
II. 3 První zemědělci.....	9
II. 4 Využití kovů.....	10
II. 5 Střední Evropa v pravěku.....	11
II. 6 Keltové a Germáni ve střední Evropě.....	12

III STAROVĚK

III. 1 Úvod do světa starověku.....	13
III. 2 Starověká Mezopotamie I.....	14
III. 3 Starověká Mezopotamie II.....	15
III. 4 Starověký Egypt I.....	16
III. 5 Starověký Egypt II.....	17
III. 6 Kultura starověkého Egypta.....	18
III. 7 Starověká Palestina.....	19
III. 8 Další významné starověké státy na Předním východě.....	20
III. 9 Starověká Indie.....	21
III. 10 Starověká Čína.....	22
III. 11 Počátky řeckých dějin a minojská civilizace.....	23
III. 12 Starověké Řecko v mykénském období a v době homérské.....	24
III. 13 Vznik řeckých městských států a velká řecká kolonizace.....	25
III. 14 Starověké Athény.....	26
III. 15 Starověká Sparta.....	27
III. 16 Řecko-perské války.....	28
III. 17 Athénský stát za Perikla a peloponéská válka.....	29
III. 18 Vzestup Makedonie a říše Alexandra Velikého.....	30
III. 19 Řecké náboženství, divadlo a olympijské hry.....	31
III. 20 Řecké umění, vzdělanost a věda.....	32
III. 21 Itálie na počátku dějin starověkého Říma.....	33
III. 22 Řím v době vlády králů a vzniku republiky.....	34
III. 23 Ovládnutí Itálie Římem.....	35
III. 24 Řím pánem Středomoří.....	36
III. 25 Krize římské republiky.....	37
III. 26 Sullova diktatura a první triumvirát.....	38
III. 27 Zánik republiky a vláda císaře Octaviána Augusta.....	39
III. 28 Řím za prvních císařů.....	40

III. 29	Vznik a počátky křesťanství.....	41
III. 30	Největší rozmach římské říše a počátky její krize.....	42
III. 31	Dominát a zánik západořímské říše.....	43
III. 32	Římská vzdělanost a kultura.....	44
IV STŘEDOVĚK		
IV. 1	Stěhování národů a počátek středověku.....	46
IV. 2	Franská říše.....	47
IV. 3	Byzantská říše.....	48
IV. 4	Kyjevská Rus a státy jižních Slovanů.....	49
IV. 5	Arabové a vznik islámu.....	50
IV. 6	Křížové výpravy.....	51
IV. 7	Počátky Francie a Svaté říše římské, vznik polského a uherského státu.....	52
IV. 8	Vikingové a jejich nájezdy.....	53
IV. 9	Vzdělanost a umění raného středověku, románská kultura.....	54
IV. 10	Život zemědělců ve středověku.....	55
IV. 11	Vznik a rozvoj středověkých měst.....	56
IV. 12	Soupeření mezi Anglií a Francií, stoletá válka.....	57
IV. 13	Osmanská říše.....	58
IV. 14	Vzdělanost a umění vrcholného a pozdního středověku, gotická kultura.....	59
IV. 15	Církev a křesťanství ve středověku.....	60
V NOVOVĚK I		
V. 1	Renesance a humanismus.....	62
V. 2	Zámořské objevy a vznik koloniálních říší.....	63
V. 3	Sjednocení Ruska.....	64
V. 4	Počátky a průběh reformace v Německu.....	65
V. 5	Šíření reformace v dalších evropských zemích.....	66
V. 6	Anglie za vlády králů z rodu Tudorců.....	67
V. 7	Vzestup Habsburků a boj Nizozemí za svobodu.....	68
V. 8	Třicetiletá válka (1618–1648).....	69
V. 9	Anglická revoluce.....	70
V. 10	Baroko a rokoko.....	71
V. 11	Francie v období panovnického absolutismu Ludvíka XIV.....	72
V. 12	Panovnický absolutismus v Rusku.....	73
V. 13	Zrod moderní vědy a nástup osvícenství.....	74
V. 14	Vznik a rozmach Pruska a zánik polského státu.....	75
V. 15	Změny v hospodářství a životě lidí v 16. a 17. století.....	76
VI NOVOVĚK II		
VI. 1	Americká válka za nezávislost a počátky USA.....	78
VI. 2	Francouzská revoluce I.....	79

VI. 3 Francouzská revoluce II.....	80
VI. 4 Francie a Evropa v době napoleonských válek.....	81
VI. 5 Počátky a rozvoj průmyslové výroby.....	82
VI. 6 Klasicismus a romantismus.....	84
VI. 7 Evropa a svět po vídeňském kongresu.....	85
VI. 8 Revoluční události v letech 1848–1849.....	86
VI. 9 Rozvoj vědy a průmyslové výroby v 2. polovině 19. a na začátku 20. století.....	87
VI. 10 Velká Británie v 2. polovině 19. století.....	88
VI. 11 Sjednocení Itálie.....	89
VI. 12 Sjednocení Německa a vzestup jeho významu.....	90
VI. 13 USA na cestě ke světové mocnosti.....	91
VI. 14 Vývoj Francie od císařství k republice.....	92
VI. 15 Vývoj Ruska v 2. polovině 19. století.....	93
VI. 16 Vznik koloniálních říší 19. století.....	94
VI. 17 Mezinárodní politika na přelomu 19. a 20. století.....	95
VI. 18 Moderní společnost na přelomu 19. a 20. století.....	96
VI. 19 Kultura a umění 2. poloviny 19. století.....	97

VII DĚJINY 20. STOLETÍ

VII. 1 První světová válka (1914 –1918).....	99
VII. 2 Evropa a svět po 1. světové válce.....	100
VII. 3 Revoluční proměny Ruska.....	101
VII. 4 Světová hospodářská krize a zhoršování mezinárodní situace ve 30. letech 20. století.....	102
VII. 5 Vypuknutí 2. světové války a její počáteční období.....	103
VII. 6 Zformování protifašistické koalice a přelom ve vývoji 2. světové války.....	104
VII. 7 Porážka nacistického Německa.....	105
VII. 8 Konec 2. světové války a její důsledky.....	107
VII. 9 Počátky studené války.....	108
VII. 10 Sovětský svaz a jeho mocenský blok po 2. světové válce.....	109
VII. 11 Západ po 2. světové válce.....	110
VII. 12 Třetí svět po 2. světové válce.....	111
VII. 13 Čína po 2. světové válce.....	112
VII. 14 Ohniska konfliktů v poválečném světě.....	113
VII. 15 Krize a pád sovětského mocenského bloku.....	114
VII. 16 Evropa a svět na přelomu 20. a 21. století.....	115
VII. 17 Věda, technika a kultura v 2. polovině 20. století.....	116

I ÚVOD DO DĚJEPISU

I. 1 Úvod do dějepisu I (základní pojmy a historické prameny)

Pojmy **dějiny** a **historie** označují to, co se odehrálo v **minulosti lidstva**. **Historie** je ale také zároveň název **vědy**, která tento **vývoj lidské společnosti od vzniku člověka až po současnost popisuje a objasňuje**. Pojem **dějepis** pak nejčastěji označuje **školní předmět**, který se dějinami zabývá.

Lidé, kteří se historii věnují - **historikové** - se zabývají nejen osudy významných osobností a průběhem důležitých událostí, ale zkoumají i např. to, jak lidé v minulosti žili, jaká vytvářeli výtvarná a literární díla, jak se v jednotlivých dějinných obdobích vyvíjela věda, technika, náboženství a myšlení. Mohou se zabývat dějinami jednotlivých světadílů, států, ale i jednotlivých měst a vesnic a rovněž i historií celých národů nebo třeba jen určitých skupin obyvatel či jednotlivců.

Poznání historie nám umožňuje chápat **příčiny i následky** různých událostí v minulosti a získat z nich **poučení a inspiraci** i pro své vlastní jednání. Historické znalosti nám také umožňují lépe porozumět soudobému světu, protože např. řada současných válek a konfliktů má své příčiny v minulosti. Konečně díky poznání historie získáváme také užší vztah k domovu, své rodné zemi a lidem, kteří nás obklopují.

Poznatky o historii získávají historici jednak z **knih**, které napsali jiní historici, jednak i z jiných zdrojů, kterým se říká historické **prameny**. Ty jsou vlastně tvořeny vším, co po sobě člověk v minulosti zanechal. Historické prameny rozdělujeme na **několik druhů**.

Mezi **hmotné prameny** patří hlavně předměty, které člověk v minulosti využíval. Mohou to být např. nástroje a nářadí, oděvy, zbraně, nádoby, ozdoby, ale i zbytky staveb nebo nálezy lidských koster. Tyto hmotné prameny jsou nesmírně důležité zejména pro poznání období, kdy lidé ještě neznali písmo a nemohli tedy po sobě zanechat žádné písemné památky. Kvůli zkoumání těchto hmotných pramenů vznikla samostatná věda zvaná **archeologie**. Důležité nebo zajímavé hmotné prameny jsou ukládány v **muzeích**, kde se s částí z nich mohou v **muzejních expozicích** seznámit i návštěvníci.

K **písemným pramenům** patří všechny dochované **písemné památky**. Mohou to být např. knihy, úřední nebo soukromé listiny, dopisy, deníky, kroniky, noviny a časopisy, ale i různé nápisy, seznamy panovníků a životopisy významných osob. Shromažďováním **tištěných písemných pramenů** (knih, novin, časopisů) se zabývají **knihovny**, o **netištěné písemné prameny** (listiny, rukopisy, matriky) pečují **archivey**.

Významné pro poznání historie jsou i **obrazové prameny**, ke kterým patří jednak umělecké předměty (obrazy, kresby, sochy), ale i mapy nebo fotografie. Umělecké předměty jsou vystavovány v **galeriích**.

Ke zkoumání novějších období historie je možné využít i **pramenů zvukových a audiovizuálních** (magnetofonové nahrávky, filmy, televizní pořady), důležitým pramenem pro poznání nedávné minulosti jsou pak **vzpomínky přímých účastníků** historických událostí. Významné možnosti pro práci historiků pak poskytují i **moderní informační techniky** (CD ROM, DVD, internet).

I. 2 Úvod do dějepisu II (kalendář, letopočet a rozdělení dějin)

Pro lidi bylo v minulosti vždy důležité se orientovat v čase – bylo pro ně např. nezbytné vědět, kdy mají osít pole a kdy sklidit úrodu. Proto si všechny vyspělé civilizace už ve starověku vytvořily své **kalendáře**. Jako východisko pro měření času byly přitom zvoleny pravidelně se opakující přírodní úkazy – denní pohyb Slunce, střídání fází Měsíce a střídání ročních období. Tak začali lidé členit čas na **dny, týdny, měsíce a roky**.

Při studiu historie jsou velmi důležité **letopočty**. Letopočet je číslo, které udává, kolik let uběhlo od nějakého pevného počátku, zpravidla od nějaké **významné události**. Pro křesťanský svět je počátkem letopočtu **narození Ježíše Krista**. O událostech, které se odehrály před tímto datem, uvádíme, že se staly **před Kristem** (zkratka **př. Kr.**) nebo **před naším letopočtem** (zkratka **př. n. l.**). U letopočtů po narození Krista píšeme, že se odehrály **po Kristu** (zkratka **po Kr.**) nebo **našeho letopočtu** (zkratka **n. l.**) nebo uvádíme jen číslo (např. rok 2013).

Pro jiné, nekřesťanské národy a civilizace jsou počátkem jejich letopočtů jiné události než narození Krista. Židovský letopočet začíná **stvořením světa**, které se mělo odehrát v roce 3761 př. n. l. **Starověcí Řekové** datovali podle konání prvních olympijských her v roce **776 př. n. l.**, **starověcí Římané** podle legendárního založení Říma v roce **753 př. n. l.** Pro **muslimy** je východiskem jejich letopočtu odchod Mohameda z Mekky v roce **622 n. l.** Některé civilizace pevný počátek svého letopočtu vůbec neměly, např. **starověcí Egypťané** datovali podle **roků vlády svých jednotlivých panovníků**.

V historii je velmi důležité rozdělení historického vývoje lidstva na menší celky. Toto rozčlenění se označuje jako **periodizace**. Dějiny se při ní obvykle dělí na pět základních úseků - **pravěk, starověk, středověk, novověk a nejnovější dějiny**.

Pravěk začíná **vznikem člověka** a končí **vznikem prvních států** a počátkem **používání písma**. To se ale událo na různých územích v různou dobu, proto také pravěk skončil v různých částech světa různě a v některých oblastech dokonce dodnes vůbec neskončil.

Dalším obdobím v dějinách lidstva byl **starověk**, který někde přímo navazoval na pravěk, někde ale (např. v českých zemích) vůbec neproběhl. Za konec starověku je považován rok **476 n. l.**, kdy byl sesazen z trůnu poslední císař západořímské říše.

Středověk navazuje někde (např. v českých zemích) na pravěk, jinde na starověk. Konec této epochy je udáván různě, někdy je za mezník považován rok **1453**, kdy došlo k definitivnímu zániku byzantské říše, někdy rok **1492**, kdy Kryštof Kolumbus objevil Ameriku. Někteří historikové kladou konec středověku až ke konci třicetileté války v roce **1648**, pro jiné končí středověk se začátkem **renesance a reformace**.

Za hranici mezi **novověkem** a **nejnovějšími dějinami**, které probíhají až **doposud**, se považuje **začátek 20. století** nebo až **konec první světové války v roce 1918**.

II PRAVĚK

II. 1 Počátky lidské společnosti v pravěku

Nejstarší a také nejdelší epochu lidských dějin tvoří období **pravěku**. Začíná **vznikem člověka** a končí vznikem prvních **států a písma**. V různých částech světa tedy pravěk skončil v různou dobu podle toho, kdy zde vznikly první státy a kdy zde lidé začali používat písmo. Vzhledem k tomu, že pro tuto dobu neexistují písemné památky, jsou naše poznatky o pravěku získávány zejména z **archeologických nálezů** kosterních pozůstatků člověka, jeho nástrojů, sídlišť, pohřebišť, opevnění apod.

Vědci rozdělili nesmírně dlouhé období pravěku podle toho, z čeho lidé v jeho jednotlivých etapách dokázali vyrábět své **nástroje**. Proto mluvíme o **době kamenné, bronzové a železné**.

První surovinou, kterou člověk začal používat k výrobě svých nástrojů a zbraní, byl tedy **kámen**. Dobu kamennou rozdělujeme na dvě základní období - **starší dobu kamennou** a **mladší dobu kamennou**. Zatímco v období starší doby kamenné se lidé živili **lovem, rybolovem a sběrem jedlých plodů**, v mladší době kamenné si člověk začal opatřovat potravu i novým způsobem - **zemědělstvím a chovem zdomácnělých zvířat**.

Za nejstarší typ člověka, který se objevil ve starší době kamenné asi před **třemi milióny let**, je považován **člověk zručný**. Jeho kosterní pozůstatky spolu s jednoduchými kamennými nástroji byly nalezeny ve **východní Africe**. Člověk zručný žil v době, kdy se na Zemi střídala období chladu (doby ledové) s obdobími teplejšími (doby meziledové). Změny klimatu nutily člověka přizpůsobovat se přírodním podmínkám. Člověk zručný už uměl vyrábět jednoduché nástroje otloukáním kamene o kámen. Lovil menší zvěř, sbíral plody, bobule a kořínky, stavěl si jednoduché přístřešky a snad už uměl i využívat **ohně**. Žil v **tlupách**, aby se mohl lépe bránit nepřítelům, a dorozumíval se různými zvuky a posunky.

Vyspělejším druhem člověka byl **člověk vzpřímený**, který se objevil asi před 1,5 milionem let. Jeho pozůstatky byly nalezeny v **Africe, Asii** a **Evropě**. Své mnohem dokonalejší nástroje si člověk vzpřímený vyráběl nejen vzájemným otloukáním kamenů, ale i jejich **štípáním**. Jedním z jeho hlavních nástrojů byl **pěstní klín**, používal ale i **dřevěné oštěpy** a **kyje**. Dorozumíval se také dokonalejší řečí. I když jeho hlavním zdrojem obživy zůstával sběr plodů a drobných živočichů, dokázal ulovit i větší zvířata - předchůdce dnešních koní, jelenů, ale i nosorožců, slonů nebo bizonů. Tito lidé často tábořili v blízkosti řek a jezer, uměli stavět své přechodné příbytky z kůlů a zvířecích kůží nebo nalézali útočiště v jeskyních a pod převisy skal.

II. 2 Člověk osidluje svět

Člověk rozumný, nazývaný též **pračlověk**, se objevil na Zemi asi před 250 tisíci lety. Žil na stejných kontinentech jako člověk vzpřímený. Kromě pěstního klínu užíval i celou řadu dalších nástrojů - hroty, vrtáky, nože, rydla, škrábadla a další. Některé z nich sloužily k lovu, jiné k řezání masa, čištění kůží a opracování dřeva, parohů a kostí. K výrobě nástrojů často používal **pazourek** - tvrdý, ale dobře štípatelný druh kamene. Pravděpodobně už mluvil jednoduchou řečí a uměl i **rozdělávat oheň**. Své mrtvé pohřbíval a vkládal jim do hrobů **milodary** - nástroje a zbraně. Dokázal ulovit velká zvířata - soby, medvědy nebo mamuty, součástí jeho obživy byl ale stále sběr rostlin, plodů a kořínků. Jako obydlí mu sloužily jeskyně nebo si stavěl jednoduché chaty z kostí, paroží a větví. Na našem území byly nalezeny památky po jeho pobytu - kosterní pozůstatky nebo nástroje - v **Bečově u Mostu**, jeskyni **Kůlna u Sloupu** nebo v jeskyni **Šipka u Štramberka**.

Asi před 40 tisíci lety během poslední doby ledové se v oblasti Středozevního moře objevil **člověk dnešního typu**, který - jak napovídá jeho název - se už vzhledem a duševními schopnostmi nelišil od dnešních lidí. Hlavním zdrojem jeho obživy byl lov velké zvěře, a to i s použitím dokonalejších zbraní - **luků, šípů a kostěných harpun**. Kamenné nástroje si člověk dnešního typu vyráběl opracováním tenkých **čepelí**. Kromě kamenných nástrojů používali tehdejší lidé i nástroje z **kostí a parohů**. Stavěli si tábořiště, kde žili v chatách z větví a kostí nebo v přístřešcích pod převisy skal. Asi před 25 tisíci lety osídlili lidé kromě dosavadních oblastí i Ameriku a Austrálii.

Náboženské představy tehdejších lidí se projevovaly ve způsobech pohřbívání mrtvých. Těm vkládali do hrobů zbraně, nástroje i potraviny. V této době začal člověk vytvářet i **první umělecká díla**. Byly to **malby** na stěnách jeskyní a **sošky** vyřezávané z kostí, parohů a mamutích klů nebo vypalované z hlíny. Jejich námětem byly většinou **ženy** nebo **zvířata**. Nádherné nástěnné malby zvířat se zachovaly v jeskyních **Altamira** ve Španělsku a **Lascaux** (laskó) ve Francii. Jedna z nejznámějších sošek žen (označovaných jako **venuše**) byla nalezena v **Dolních Věstonicích** na jižní Moravě. K dalším významným archeologickým nalezištím na našem území z tohoto období patří např. Pavlov u Hodonína nebo naleziště lovců mamutů v Předmostí u Přerova.

Asi před deseti tisíci lety skončila doba ledová, v Evropě se výrazně oteplilo a rozšířily se zde **smíšené lesy**, ve kterých žili jeleni, srnci, medvědi, losi, divoká prasata, zajáci atd. Při jejich lovu lidé používali v mnohem větší míře než dříve luky a šípy, při rybaření zase harpuny. V této době se také lidem podařilo ochočit první zvíře - **psa**.

II. 3 První zemědělci

Asi před 10 tisíci lety skončila doba ledová. Teplejší podnebí umožnilo v některých oblastech přejít lidem od lovu a sběru k jinému způsobu obživy - **zemědělství a chovu dobytka**. K této proměně došlo v **mladší doby kamenné**.

Přechod k zemědělství proběhl nezávisle na sobě na několika místech na Zemi - nejdříve na **Předním Východě**, o něco později pak v **Číně** a **Střední Americe**. Odtud se pak zemědělství postupně šířilo i do dalších oblastí. Někde se rozšířilo poměrně záhy, jinde až za velmi dlouhou dobu. Do střední Evropy se první zemědělci dostali kolem poloviny 6. tisíciletí před naším letopočtem.

Zdá se, že přechod člověka od sběru k zemědělství probíhal v několika etapách. Nejdříve se lidé seznámili s divoce rostoucími plodinami - zejména **obilím**, a začali je využívat pro svoji obživu. Postupně začali o místa, kde tyto plodiny rostly, pečovat - zalévali je, vytrhávali plevel a ochraňovali před divokou zvěří. Poslední fází vzniku zemědělství pak bylo úmyslné **vysévání semen** do rozryté půdy. Kromě obilí byly pro první zemědělce důležité i jiné plodiny - v Číně to byla **rýže**, ve Střední Americe pak **kukuřice a fazole**.

Podobným postupným vývojem zřejmě došlo i ke zdomácnění některých druhů zvířat. Zpočátku lidé chytali mláďata, která jim sloužila jen jako „živá zásobárna“ masa. Postupně ale začali **ovce, kozy** a později i **hovězí dobytek** chovat a rozmnožovat v zajetí.

Nový způsob obživy v řadě ohledů pronikavě změnil život lidí. Z **kočovních lovců** se stávali **usedlí zemědělci**, kteří si postupně začali stavět trvalé příbytky s obdélníkovým nebo kruhovým půdorysem, jejichž hlavním stavebním materiálem byla **hlína**. Tehdejší vesnice tvořilo většinou několik domů, v nichž v každém žila rodina tvořená často i několika generacemi.

Zemědělec mladší doby kamenné potřeboval i nové druhy náradí - **sekyry** na odstraňování křovin a stromů z budoucích polí, **motyky** na kypření půdy a **srpy** na sklizeň obilí. K novým druhům nástrojů patřily i **ruční kamenné mlýnky**, na kterých se drtilo zrna na mouku. Předchůdcem pozdějšího pluhu se stal **dřevěný hák** se zvířecím zápřahem, s pomocí něhož tehdejší zemědělci mohli obdělávat větší množství půdy než pomocí motyk.

Všestranné použití našly **keramické nádoby** vypalované v ohni, které se používaly na uchovávání potravin (obilí, mléka), vaření nebo přenášení vody. Tak vzniklo **hrnčířství**, pro které znamenal významný převrat vynález hrnčířského kruhu. Protože lidé chovali ovce, z nichž získávali **vlnu**, a pěstovali **len**, mohli také začít na jednoduchých tkalcovských stavech **tkát látky**, které jim umožnily zhotovovat pohodlnější a účelnější oděvy než byly ty ze zvířecích kůží.

V oblastech, kde se rozvíjelo zemědělství, stoupal počet obyvatel a také vzrůstal věk, kterého se lidé dožívali. Bylo to způsobeno jednak vydatnější a lépe připravovanou stravou, jednak možností lépe pečovat o nemocné a zesláblé. Vyšší výroba potravin také umožnila, že se někteří lidé mohli věnovat **řemeslné výrobě** nebo **obchodu**. Protože dosavadní obdělávaná půda už nestačila pro obživu rostoucího počtu lidí, odcházela část zemědělců na jiná příhodná území, která osidlovala.

II. 4 Využití kovů

První kov, který se lidé už na konci doby kamenné naučili využívat pro výrobu svých nástrojů, byla **měď**. Tu lidé nacházeli v přírodě čistou, bez příměsí jiných nerostů. Byla měkká a dala se dobře opracovávat **kováním**. Tak vzniklo jedno z prvních řemesel na světě - **kovářství**. Později se lidé naučili získávat měděné předměty tavením měděných rud a odléváním do forem. To byl počátek dalšího odvětví - **hutnictví**. Do střední Evropy se první měděné nástroje dostávaly zřejmě díky dálkovému obchodu ze Středomoří od 4. tisíciletí před naším letopočtem.

Měkká měď nebyla ale nejvhodnějším materiálem pro výrobu nástrojů nebo zbraní, které snadno podléhaly opotřebení nebo zničení. I proto byla většina nástrojů vyráběna stále z kamene. Kolem poloviny 3. tisíciletí před naším letopočtem lidé objevili nový kov, který mohl částečně kámen nahradit - **bronz**. Ten je **slutinou mědi a cínu**, oproti mědi je mnohem tvrdší a je také mnohem lépe zpracovatelný litím do forem. Daly se z něho vyrábět prakticky všechny druhy nástrojů a zbraní - sekery, pily, srpy, hroty šípů a kopí, dýky, meče, přilby, ozdoby atd. Pokud se bronzový předmět poškodil, daly se jeho zbytky roztavit a znovu použít. Začala **doba bronzová**. Do střední Evropy se objev výroby bronzu rozšířil z vyspělejšího jihovýchodu Evropy, nejdříve se sem bronzové předměty dovážely, postupně se zde ale rozšířila i jejich místní výroba.

Ložiska měděných a cínových rud ležela často velmi daleko od sebe, což výrobu bronzových předmětů ztěžovalo. Z tohoto důvodu se začal rozvíjet **dálkový obchod** jak se surovinami k výrobě, tak i s hotovými bronzovými výrobky. Postupně ale začalo být surovin k výrobě bronzu nedostatek. Řešením se stalo využití jiného kovu - **železa**. Jeho výroba se začala šířit někdy před rokem 1500 před naším letopočtem. Zdá se, že jako první ji zvládl národ **Chetitů** žijící v oblasti Malé Asie. Počátkem 1. tisíciletí před naším letopočtem se pak znalost výroby železa rozšiřovala do jihovýchodní Evropy a odtud kolem roku 800 i do střední Evropy.

Železo bylo pevné a pružné a daly se z něho vyrábět velmi ostré nástroje. Naleziště železné rudy bylo také nepoměrně více než naleziště mědi a cínu. Výroba železa byla ale náročnější, protože se taví při **vyšší teplotě** než měď a cín. Nyní se ale mohly už vyrábět z kovu i např. běžné zemědělské nástroje a jiné nářadí, na které se drahý a vzácný bronz používat nemohl. Lidstvo vstoupilo do doby **železné**. Železné nástroje umožnily mnohem lepší obdělávání půdy, zbraně z tohoto kovu se staly účinným prostředkem pro vedení válek.

Na konci doby bronzové došlo k rozsáhlým pohybům velkých skupin obyvatelstva. V rámci nich se v Evropě objevili předkové národů, které zde žijí doposud. Většina z nich patří mezi **indoevropské národy**. Ty původně mluvily jedním jazykem - **indoevropštinou**, ale v průběhu dlouhé doby došlo k oddělení a rozrůznění jednotlivých jazyků. Mezi indoevropské jazyky, kterými se mluví v Evropě, patří jazyky **románské, baltské, keltské, germánské, slovanské, řečtina i romština**.

II. 5 Střední Evropa v pravěku

V českých zemích a střední Evropě se lidé vyskytovali už ve **starší době kamenné**. Dokladem jsou např. významná archeologická naleziště v Předmostí u Přerova nebo v Dolních Věstonicích. Nepřetržitě ale začaly být české země osídleny až v **mladší době kamenné**, kdy se lidé začali živit zemědělstvím. První zemědělci se u nás objevili zhruba v **polovině 6. tisíciletí před naším letopočtem**. V té době byly na našem území osídleny ovšem jen ty nejurodnější oblasti v okolí velkých řek.

Po těchto pravěkých lidech se nedochovaly žádné **písemné památky**, takže nevíme, jak sami sebe nazývali nebo jakým jazykem mluvili. Proto je archeologové pojmenovávají podle toho, jakou vyráběli **keramiku**, jakým způsobem **pohřbívali své mrtvé** nebo podle některého významného **archeologického naleziště**, které se k nim vztahuje.

Zemědělci v mladší době kamenné, kteří žili na našem území, pěstovali hlavně **pšenici, luštěniny a len**, chovali **ovce, kozy, vepře a hovězí dobytek**. Při pěstování plodin využívali **žárové zemědělství**, při němž vypálili kus lesa a do popela seli obilná zrna. Po několika letech, když se půda vyčerpala, založili stejným způsobem nedaleko nové pole. Na konci mladší doby kamenné se na našem území objevují i první předměty z **mědi** vyrobené kovářím za studena. Mezi významná archeologická naleziště z této doby patří např. **Bylany u Kutné Hory**.

V první polovině 2. tisíciletí se do střední Evropy z jihovýchodu rozšířila **znalost výroby bronzu**. Dokonalejší bronzové nástroje usnadňovaly budování obydlí i zemědělskou práci. Díky fyzicky náročnější zemědělské práci – zejména obdělávání půdy rádlím taženým dobytčaty – rostla ve společnosti role **mužů**, kteří tuto práci vykonávali.

Vzhledem k tomu, že naleziště mědi a cínu se často nacházela velmi daleko od sebe, začali lidé se surovinami i bronzovými výrobky **obchodovat**. To přispělo ke vzniku majetkové **nerovnosti** mezi lidmi. Z této doby pocházejí **mohylové hroby** významných náčelníků, ve kterých archeologové nacházejí bronzové meče i další drahé předměty vyrobené z bronzu i ze zlata. Lidé v této době své mrtvé zpočátku pohřbívali ve skrčené poloze, později je spalovali a jejich popel ukládali v keramických nádobách (urnách) na pohřebišť. Mnoho vesnic v této době už bylo opevněno palisádami a příkopy.

Od 8. století př. n. l. se ve střední Evropě začínají ve větší míře objevovat výrobky ze **železa**. Znalost výroby železa se sem rozšířila podobně jako bronz z jihovýchodu. Železo začalo vytlačovat bronz, vyráběly se z něho i zemědělské nástroje, např. radlice k pluhům nebo kosa. Významné archeologické naleziště ze staršího období doby železné bylo objeveno v rakouském **Hallstattu** (halštatu). Místní obyvatelé bohatli zejména díky těžbě **solí** v tamějších dolech. Z českých zemí máme z této doby nálezy bohatých **komorových hrobů**, v nichž nechybí ani části vozů a koňské postroje.

II. 6 Keltové a Germáni ve střední Evropě

Prvním národem žijícím na území střední Evropy, který známe jménem, byli **Keltové**. Jejich původní sídla byla v jižním Německu a východní Francii, odkud se postupně rozšířili i do dalších částí Evropy - do Anglie, na Pyrenejský poloostrov, do celé Francie i do střední Evropy. V našich zemích sídlili nejpozději od 4. století před naším letopočtem. Podle jednoho z keltských kmenů - **Bójů**- dostaly české země i své první jméno - **Boiohaemum** (bojohémum = země Bójů), z čehož vzniklo pozdější **Bohemia**. Kolem roku 400 před naším letopočtem zahájila část Keltů výboje do Itálie a na Balkán, část z nich se usadila až v Malé Asii. Při jednom ze svých útoků Keltové, kterým Římané říkali **Galové**, dokonce dobyli a vyplenili město Řím.

Keltové byli dovední zemědělci, kteří široce využívali železné náradí - radlice, srpy, kosy, pro mletí zrna jim sloužily **kruhové mlýnky**. Velké zručnosti dosahovali keltští **řemeslníci**, kteří ve svých dílnách vyráběli železné zemědělské náradí, ale i zbraně - meče, kopí, štíty. Proslulé byly také keltské šperky z bronzu, zlata, stříbra a také ze **skla**. Keltská keramika byla vytáčena na **hrnčířském kruhu** a vypalována v pecích. Keltové jako první ve střední Evropě razili **zlaté a stříbrné mince**.

Centry řemesel a obchodu byla **opevněná keltská sídliště**, jakási pravěká „města“, která jsou označována jako **oppida**. Ta byla často velmi rozlehlá, nacházely se v nich řady domů s kamennými podezdívkami, ohrady pro dobytek i malá pole. Hlavní cesty byly někdy dokonce vydlážděny. Oppida byla chráněna mohutnými valy a hlubokými příkopy. V Čechách se tato hradiště nacházela v **Závisti nad Zbraslaví u Prahy** a ve **Stradonicích**, na Moravě pak na **Hostýně** a ve **Starém Hradisku u Prostějova**. Keltského původu jsou některé naše místní názvy - např. jména řek Ohře, Labe, Jizery nebo Vltavy.

Významnou úlohu v keltské společnosti měli **druidové**. Byli to keltští **kněží**, kteří se ale starali nejen o náboženské záležitosti, ale plnili i roli **soudců a lékařů**.

Přes svou vyspělou kulturu Keltové nedokázali nakonec odolat tlaku svých hlavních soupeřů - **Římanů** a také **germánských kmenů**, které začaly pronikat na keltská území ze severu. Keltská civilizace nakonec pod tímto tlakem podlehla, keltskými jazyky dnes mluví jen část obyvatelstva v **Irsku, Skotsku a Walesu** a také ve francouzské **Bretani**.

Původními sídly **Germánů**, kteří stejně jako Keltové patřili k indoevropským národům, bylo dnešní Dánsko a severní Německo. Germáni postupně ovládli oblasti střední Evropy, naše území osídlily kolem přelomu letopočtu germánské kmeny **Markomanů** a **Kvádů**. Jejich vládce **Marobud** představoval určitou dobu i nebezpečí pro Římany

Germáni měli oproti Keltům méně vyspělé zemědělství i řemeslnou výrobu, např. k orbě nepoužívali **železnou radlici** jako Keltové, ale **dřevěné oradlo**. Na rozdíl od rozsáhlých opevněných hradišť, která budovali Keltové, žili Germáni v neopevněných vesnicích složených jen z několika malých domků z hlíněných cihel a s dřevěnou střechou. Germánští řemeslníci ale zpracovávali kovy, zejména železo. Velké vážnosti se v germánské společnosti těšili **bojovníci**. Germáni se postupně se stali vážným nebezpečím i pro mocnou římskou říši, na jejíž hranice útočili.

Ve 4. století našeho letopočtu začal rozsáhlý pohyb jednotlivých kmenů a národů, kterému se říká **stěhování národů**. V rámci něho pak do střední Evropy přicházejí **Slované**.

III STAROVĚK

III. 1 Úvod do světa starověku

Objev zemědělství převratně změnil způsob života lidí. Přestali být kočovnými lovci a sběrači a měnili se na **usedlé zemědělce**, kteří si zakládali **trvalá sídliště**. Z některých z těchto sídlišť pak mohla vzniknout města, která se stala základem **států**. Právě v oblastech, kde člověk nejdříve přešel od lovu a sběru k zemědělství, se také vytvořily první státy. Vznik států odděluje období **starověku** od pravěku.

Nejvýznamnější státy v období starověku vznikaly nejprve v teplém pásmu v oblastech **velkých řek**. V **Mezopotamii** to bylo v povodí Eufratu a Tigridu, v **Egyptě** v povodí Nilu, v **Indii** v povodí Indu a v **Číně** v povodí Žluté řeky (Chuang-che). Mimořádně významné pro další vývoj evropské a světové kultury se staly také starověké civilizace **Řecka** a **Říma**, které byly svým vznikem významně svázány s blízkostí **moře**.

Postupné zlepšování zemědělské výroby umožnilo, že už ne všichni lidé se museli zabývat zemědělstvím a mohli se věnovat jiným činnostem, např. **řemeslnictví**. Toto oddělení řemesel od zemědělství se označuje jako **společenská dělba práce**. Důležitou úlohu v řemeslnictví hrála zejména **výroba a zpracování kovů**. Současně se začal rozvíjet i **obchod**. Lidé už také nemuseli veškerý svůj čas věnovat boji o holé přežití, ale aspoň někteří se mohli zabývat i vědou, kulturou a uměním. Tak vzniká v období starověku **lidská civilizace**.

Kromě řemeslníků a obchodníků se v lidské společnosti začínají objevovat i další skupiny obyvatel, jejichž zaměstnáním už nebylo zemědělství. Byli to **válečníci**, kteří chránili obyvatelstvo před nepřáteli, a **kněží**, kteří zabezpečovali přízeň bohů. Tyto skupiny se postupně stávaly vládnoucí vrstvou, která měla rozhodující vliv na chod států. Naopak na nejnižším stupni společnosti stáli **otroci**, jimiž se často stávali váleční zajatci. Významnou úlohu při řízení státu plnili **úředníci**, kteří zajišťovali jeho chod a vybírali daně.

Se vznikem státu je spjat i **vznik písma**. Písemné záznamy zpočátku sloužily právě zejména k vybírání daní a zaznamenávání jiných hospodářských a úředních údajů, teprve později se písmo začalo používat i k uchování historických nebo literárních prací. Vynález písma měl pro lidskou civilizaci nesmírný význam, protože umožnil šířit a také uchovat informace, znalosti a hodnoty, které by jinak upadly v zapomnutí.

Nejstarším typem písma se stalo písmo **obrázkové**, při němž písař v podstatě nakreslil podobu zaznamenávaného předmětu. To bylo srozumitelné, ale často velmi pracné, proto se znaky pro jednotlivé předměty postupně zjednodušovaly a přestávaly připomínat jejich skutečnou podobu. Dalším problémem tohoto písma byl počet znaků, který dosahoval několik tisíc.

Novým typem písma se stalo písmo **slabičné**, při němž každý znak označoval ne už celé slovo, ale jen slabiku. Jednotlivá slova pak byla při psaní sestavována ze znaků pro slabiky. To přineslo snížení počtu znaků, které musel pisatel i čtenář znát, na několik set. Nejmladším a nejdokonalejším typem písma se stalo písmo **hláskové**, v němž každý znak označuje jednu hlásku. Těch je maximálně několik desítek, proto je toto písmo nejjednodušší.

III. 2 Starověká Mezopotámie I

Jednou z nejdůležitějších oblastí vzniku starověkých civilizací byla **Mezopotámie**. Je to území, která se nachází mezi řekami **Eufkrat** a **Tigris**, samotné slovo Mezopotámie je řeckého původu a označuje **meziříčí**. Zatímco v severní části Mezopotámie - **Asýrii** - je dostatek dešťových srážek, jižní část - **Babylónie** - je co se týče vláhy závislá na záplavách, které každoročně přinášejí Eufkrat a Tigris. Pro místní zemědělce bylo tedy životně důležité zvládnutí těchto záplav, proto se brzy naučili budovat **odvodňovací i zavodňovací kanály, hráze a nádrže** na uchování vody pro období sucha.

Základem mezopotamského zemědělství bylo pěstování **obilí**, především ječmene a pšenice, ale i **sezamu** a na severu i **vinné révy**. Z domácích zvířat zde byly chovány **ovce a kozy**, ale i prasata a osli a koně. Významnou úlohu hrál také **rybolov**.

Obyvatelé Mezopotámie byli obratnými řemeslníky, zejména **kovotepci** a **šperkáři**. Mezi výrobky, které se odtud vyvážely do okolních zemí, patřily také **vlněné barvené tkaniny, keramika** a **sklo**. Naopak se sem dovážel **kámen, dřevo** a **kovy**, kterých je v Mezopotámii nedostatek. Jedinými surovinami nacházejícími se zde v dostatečném množství byly **hlína** a **rákos**.

Vhodnější podmínky pro vznik států měla zpočátku jižní Mezopotámie. Ve 4. tisíciletí před naším letopočtem ovládl toto území národ **Sumerů**. Ten se vyznačoval velmi vyspělou kulturou, jako jeden z prvních používal **písmo** a mezi jeho vynálezy patří i **kolo, hrnčířský kruh** a **vůz tažený zvířaty**. V pozdějším období řada dalších mezopotamských národů ze sumerské kultury čerpala.

Opevněné sumerské vesnice, v nichž se rozvíjela zemědělská i řemeslná výroba, hospodářsky vzkvétaly a vzrůstal i počet jejich obyvatel. Z některých z nich začala vznikat **města**. Sumerové pak kolem roku 3000 před naším letopočtem založili první **městské státy**, mezi něž patřily např. **Ur, Uruk, Lagaš** a některé další. V sumerských státech měla zpočátku důležitou úlohu shromáždění obyvatel, na nichž se volili **úředníci** spravující město. Postupně zaujal nejvýznamnější místo **kněz** chrámu, který byl zasvěcen bohu ochraňujícímu město. Tento **chrám** se stal hospodářským i politickým centrem celého města.

Častá válečná střetnutí mezi jednotlivými městskými státy ale vedla k rostoucímu vlivu **vojevůdců**, kteří se často zmocnili vlády ve městě a stali se **králi**. Byli pokládáni za zástupce boha na zemi a ve svých rukou spojili nejvyšší moc náboženskou, politickou i hospodářskou. Centrem města se tak stal **královský palác**.

Oblast Mezopotámie byla častým cílem útoků kočovných kmenů, které přicházely z pouštních nebo horských oblastí. Na počátku 2. tisíciletí před naším letopočtem jeden z těchto kmenů ovládl značnou část Mezopotámie a založil zde rozsáhlou říši označovanou jako **starobabylonská**, která existovala několik staletí. Jejím hlavním městem byl **Babylón**, který proslul řadou velkolepých staveb.

Nejvýznamnějším panovníkem starobabylonské říše byl **Chammurapi**, který se do dějin zapsal zejména svým **zákoníkem**. Z něho se dozvídáme, že se obyvatelé starobabylonské říše dělili na tři skupiny - **plnoprávné, neplnoprávné** a **otroky**. Při proviněních mezi plnoprávnými obyvateli platila zásada odvety - smrt se trestala smrtí, zranění stejnou odplatou. Za provinění vůči neplnoprávným obyvatelům se trestalo pokutou, při zabití nebo poranění otroka musel viník zaplatit náhradu jeho majiteli. Brzy po

Chammurapiho smrti ale začala jeho říše upadat a posléze se oblast Babylonie dostala pod nadvládu jiných národů a říší.

III. 3 Starověká Mezopotamie II

Ještě dříve než **starobabylonská říše** vznikl stát v severní Mezopotamii - **Asýrii**. Tento název vznikl podle města **Aššuru**, jehož panovníci se stali zakladateli **asyrské říše**. V Asýrii se neuplatňovalo zemědělství s umělým zavodňováním, obyvatelstvo se zabývalo především **chovem dobytka**, zejména ovcí, a zpracováním jejich vlny. Pro místní hospodářství byl důležitý i **obchod s kovy a látkami** a asyrští obchodníci si zakládali své obchodní osady i v Malé Asii.

K nejvýznamnějším panovníkům Asyrské říše patřil král **Aššurbanipal** (ašurbanypal), který vládl v 7. století před naším letopočtem. V jeho době k Asýrii patřila nejen část Malé Asie, Sýrie, Palestina a Egypt, ale i sousední Babylonie. Moc asyrského státu byla založena na dobře vycvičené **stálé armádě**, jejímž základem byla pěchota vyzbrojená kopími, praky a luky. Těžké **válečné vozy** tažené koňským čtyřspřežím sloužily především k rychlým přesunům oddílů lučištníků. Aby zabránili vzpourám na dobytých územích, přemísťovali Asyřané velké skupiny podmaněného obyvatelstva do jiných oblastí. Oporou asyrské moci na dobytých územích se také staly rozmístěné vojenské posádky.

Aššurbanipal je proslulý i tím, že ve svém sídelním městě **Ninive** (nynive) měl **rozsáhlou knihovnu**, v níž se nacházelo mnoho významných literárních a vědeckých prací, sepsaných na **hliněných destičkách**. Po Aššurbanipalově smrti došlo k oslabení asyrské říše, od které se posléze odtrhla i Babylonie. Její panovník se spojil s vládcem **Médů** a společně oslabenou Asýrii dobyli.

Novou velmocí v oblasti Mezopotamie se stala **novobabylónské říše**. Její zakladatel babylónský vládce **Nabukadnezar II.** zaměřil své výboje do oblasti Sýrie a Palestiny. V roce 587 před naším letopočtem dobyl **Jeruzalém** a značnou část jeho obyvatel přesídlil do Babylonu. Tento panovník věnoval velkou pozornost výstavbě svého sídelního města. Mezi jeho nejproslulejší stavby patřil královský palác s terasovitě uspořádanými zahradami a vysoký stupňovitý chrám (tzv. **zikkurat**) boha Marduka, který je znám z Bible jako „**babylónská věž**“. Po Nabukadnezarově smrti ale jeho říše zeslábla a nakonec se v roce 539 před naším letopočtem Babylon stal snadnou kořistí **perského krále Kýra** a Mezopotamie se stala součástí obrovské **perské říše**.

Kultura starověké Mezopotamie byla velmi vyspělá. Ve 4. tisíciletí před naším letopočtem zde vzniklo **klínové písmo**, které dostalo svůj název podle tvaru čárek, ze kterých se skládaly jeho jednotlivé znaky. Každý ze znaků označoval původně jedno **slovo**, později jednu **slabiku**. Klínové písmo bylo velmi složité, proto existovaly školy, kde se ho žáci učili zvládat a kde se seznamovali i s dalšími vědomostmi např. z přírodopisu, zeměpisu a matematiky. Nejproslulejší psací látkou z Mezopotamie jsou **hliněné destičky**, na něž se psalo **rákosovým písátkem**. Mezi skvosty mezopotamské literatury patří **epos o Gilgamešovi**, jehož hrdinou je král města Uruku, který marně toužil dosáhnout nesmrtelnosti.

Obyvatelé Mezopotamie vynikali i v **matematice** a **geometrii** a poznatky z těchto věd používali i pro praktické účely, např. při vyměřování pozemků nebo ve stavitelství. Při

počítání používali **desítkovou a šedesátinnou** soustavu, značných úspěchů dosáhli i v **astronomii**, jejich hvězdáři znali pohyby mnoha hvězd a planet. K měření času používali **sluneční a vodní hodiny**.

III. 4 Starověký Egypt I

Další významná starověká civilizace vznikla v severoafrickém **Egyptě**. Životní podmínky zde naprosto zásadně ovlivňovala řeka **Nil**, jejíž údolí je v Egyptě asi tisíc kilometrů dlouhé a okolo dvaceti kilometrů široké. Lidmi obývané území na obou březích Nilu bylo ohraničováno skalami a pouštěmi, jižní hranici Egypta pak tvořily ve starověku **nilské peřeje**. I z tohoto důvodu se egyptská civilizace a kultura vyvíjely značně samostatně.

Vzhledem k tomu, že v Egyptě prší jen velmi zřídka, byly pro zdejší zemědělství jediným zdrojem vláhy každoroční nilské záplavy, přinášející **úrodné bahno**, které půdu hnojilo. Znalost zemědělství se do Egypta dostala pravděpodobně z **Mezopotamie**. Egyptští zemědělci postupně vybudovali **soustavu zavodňovacích kanálů**, která umožnila rozšířit rozlohu obdělávané půdy. Vydutě hnojená pole pak dávala dvě sklizně v jednom roce. Již na konci pravěku byl v Egyptě používán **pluh** tažený většinou hovězím dobyt看kem.

Z plodin se v Egyptě pěstovalo **obilí** (ječmen a pšenice), **luštěniny**, **ovoce** (vinná réva, fíky a datle) a **zelenina** (např. saláty, ředkve, cibule, melouny). Pro výrobu tkanin pěstovali Egyptané **len**, ze semen **sezamu** a **oliv** lisovali olej. Z domácích zvířat chovali **hovězí dobytek**, **ovce**, **kozy**, **prasata** a **drůbež** (kachny, husy a později i slepice).

Poměrně záhy se v Egyptě objevila i **řemesla**. Egyptané uměli vyrábět keramiku na **hrnčířských kružích** a vypalovat ji v **pecích**. Vynikali také v **tkalcovství**, **kovolictví**, **kovotepectví**, **stavitelství** a **opracování kamene**. Ten se v Egyptě vyskytoval ve velkém množství a v rozmanitých druzích. S rozvojem zemědělství a řemesel byl spjat i **obchod**, který v rámci Egypta probíhal zejména na tržištích, a to tak, že se zde jedno zboží vyměňovalo za druhé. (Peníze se v Egyptě objevily až velmi pozdě.) Zdatní egyptští obchodníci ale měli kontakty i se vzdálenými zeměmi, např. Krétou, Malou Asií nebo Somálskem. Hlavní dopravní trasou byla pochopitelně řeka Nil, po níž se Egyptané plavili na malých rákosových člunech i velkých dřevěných lodích, které umožňovaly i plavbu po moři. Pro dopravu po souši využívali Egyptané zvířata, zejména osly. Vůz s koly poznali až v období tzv. **Střední říše**.

Společnost starověkého Egypta bývá někdy přirovnávána k pyramidě. Na jejím vrcholu stál panovník, označovaný jako **faraon**, který byl považován za **ztělesněného boha**. Ve svých rukou soustřeďoval nejvyšší soudní, vojenskou i náboženskou moc. Už ve starověku byly dějiny Egypta rozdělovány podle vlády jednotlivých **panovnických rodů** (dynastií).

Po panovníkovi a jeho rodině zaujímal nejvyšší postavení **kněží**, dále významní **vojenští hodnostáři** a **nejvyšší úředníci říše** v čele s **vezírem**. Úředníků, kteří hráli významnou úlohu při řízení země, známe z Egypta ale celou řadu - patřili mezi ně např. správci jednotlivých krajů, výběřčí daní a **písaři**. Nejpočetnějšími skupinami egyptské společnosti byli **zemědělci**, **řemeslníci** a **obchodníci**. Na nejnižším stupni pak stáli **otroci**,

kterých zpočátku nebylo mnoho a kteří většinou patřili státu. Jejich počet vzrostl v období vojenských výbojů, kdy se jimi stávali vojenští zajatci.

Původně se Egypt dělil na jižní **Horní Egypt** a severní **Dolní Egypt**. Kolem roku tři tisíce před naším letopočtem panovník Horního Egypta dobyl Dolní Egypt. Tak byla vytvořena jednotná říše. Za sjednotitele Egypta je považován faraon **Meni** (meni).

III. 5 Starověký Egypt II

Starověké dějiny Egypta trvaly zhruba **tři tisíce let**. V jejich průběhu Egypt prožíval období vzestupů, kdy byl silným státem, v jehož čele stáli mocní a obávaní panovníci, i období oslabení, kdy panovnická moc upadala a země se stávala cílem útoků zahraničních nepřátel. Historikové později rozdělili dějiny starověkého Egypta na období tzv. **Staré říše**, **Střední říše** a **Nové říše**.

V období Staré říše, která trvala takřka celé 3. tisíciletí před naším letopočtem, vznikl v Egyptě jednotný stát v čele s panovníkem s neomezenou mocí a řízený početnými úředníky. Panovníci Staré říše, jejichž sídlem bylo město **Mennofer** (známější pod řeckým jménem **Memfis**), si stavěli rozsáhlé kamenné **pyramidy**, které jim sloužily jako hrobky. Nejmhutnější z nich se nalézají v **Gíze**. Největší z nich, vysoká takřka 150 metrů, patřila králi **Cheopsovi**. Další pozoruhodnou stavbou z této doby je **Velká sfinga**, nacházející se rovněž v Gíze. Obrovské výdaje spojené se stavbou pyramid, ale i další příčiny způsobily oslabení panovnické moci a Stará říše se rozpadla na menší části.

Jednotný stát na území Egypta obnovili v polovině 21. století před naším letopočtem vládcové z města **Vésetu**, kteří se stali zakladateli **Střední říše**. Právě v tomto období byly v Egyptě budovány rozsáhlé **zavlažovací stavby**, díky nimž se rozšířila rozloha obdělávané půdy. Aby zabránili sporům o nástupnictví, jmenovali někteří panovníci Střední říše už za svého života svého **spoluvládce**, který pak převzal moc po jejich smrti.

Zánik Střední říše nakonec způsobili kočovníci, kteří pronikli do Egypta z Přední Asie. Tito nájezdníci bojovali zbraněmi, které Egypťané do té doby neznali - bronzovými meči a dvoukolými válečnými vozy taženými koňmi. Podařilo se jim přímo ovládnout celý Dolní Egypt a jejich vládu museli uznávat i vládcové Horního Egypta.

Tyto asijské kočovníky nakonec z Egypta vyhnali vládcové **Vésetu**. V období **Nové říše** pak egyptský stát dosáhl díky rozsáhlým vojenským výbojům svých panovníků svého **největšího územního rozmachu**. Do země plynula bohatá kořist z dobytých území a vzrůstal také počet otroků z řad válečných zajatců. Místo pyramid si panovníci Nové říše stavěli rozsáhlé podzemní hrobky v tzv. **Údolí králů**.

Mezi nejznámější panovníky Nové říše patří faraon **Tutanchamon**. Tento v době své vlády nepřilíš významný panovník se stal proslulým až ve 20. století, kdy byla v roce 1922 v Údolí králů objevena jeho hrobka s nádhernou pohřební výbavou, mnoha šperky a uměleckými předměty. Byla to první nalezená egyptská královská hrobka, která nebyla předtím vyloupena. Jiným pozoruhodným panovníkem Nové říše byl **Ramesse II**. V době jeho vlády byla vybudována řada významných chrámů, paláců a pevností po celém Egyptě. Tento faraon byl i velkým válečníkem, který bojoval s králem **Chetitů** o vliv v dnešní

Sýrii. Po nerozhodné bitvě spolu oba panovníci uzavřeli **mírovou smlouvu**, kterou ani jeden z nich neporušil.

Za nástupců Ramesse II. postupně hospodářská i vojenská moc Egypta slábla a do jeho dějin začali výrazně vstupovat cizí dobyvatelé - Asyřané, Peršané a Alexandr Makedonský. Za Alexandrových nástupců nesmírně vzrostl význam egyptského města **Alexandrie**, které se díky **muzeu s bohatou knihovnou** stalo centrem tehdejší vědy. Maják na ostrově Faru byl považován za jeden ze **sedmi divů starověkého světa**. Poslední významnou postavou dějin starověkého Egypta byla **královna Kleopatra**. Roku 30 před naším letopočtem se pak Egypt stal součástí **římské říše**.

III. 6 Kultura starověkého Egypta

Egyptané, podobně jako obyvatelé Mezopotamie, vytvořili **písmo** už ve 4. tisíciletí před naším letopočtem. Jejich písmo - **hieroglyfy** - vzniklo na **obrázkovém** základě, postupně se ale některé znaky začaly vztahovat ke **zvukové podobě slov**. Psaní pomocí hieroglyfů bylo ale pracné a zdouhavé, proto vznikly pro běžnou potřebu i zjednodušené varianty egyptského písma. Slavnostní nápisy tesali Egyptané do kamene, na běžnější texty používali jiné psací látky - úlomky vápence, střepy, dřevo, pruhy plátna. Nejznámější egyptskou psací látkou jsou ale **papyrusové svitky**, které se vyráběly z proužků nakrájených ze stonků rákosu, zvaného **papyrus**. Ten tehdy rostl ve velkém množství na březích Nilu. Na papyrusové svitky se psalo inkoustem vyráběným z dozrávajících ořechů. Zvládnout egyptské písmo bylo velmi náročné, žáci ve školách, které vznikaly při **chrámech**, se ho museli učit několik let.

Kromě hospodářských a úředních zápisů a záznamů o vládě jednotlivých panovníků známe ze starověkého Egypta i řadu dalších literárních památek - pohádky, báje, pověsti, náboženské texty a soubory rad do života. Po zániku starověké egyptské civilizace upadla znalost egyptského písma v zapomnění a znovu ho rozluštil až v 19. století francouzský vědec **Jean Francois Champollion** (žán fransoa šampolion).

Potřeby běžného života starověkých Egyptanů daly základ i zdejšímu rozvoji **věd**. Egyptští zemědělci potřebovali určit dobu, kdy přijdou nilské záplavy a kdy budou poté moci přistoupit k zemědělským pracím. To vedlo ke vzniku **kalendáře** založeného na poznacích z **astronomie**. Nutnost vyměření polí po záplavách a stavby zavlažovacích kanálů daly základ k rozvoji **geometrie**. V **matematice** používali Egyptané **desítkovou soustavu**. Na vysoké úrovni zde bylo **lékařství** a egyptští lékaři byli proslulí a vyhledávaní i v jiných zemích.

Dobré znalosti lidského těla využívané v lékařství souvisely s **náboženskými představami Egyptanů**. Ti totiž věřili, že duše zemřelého se uchová jen tehdy, pokud zůstanou uchovány jeho tělesné pozůstatky. Proto z mrtvých vyjímali vnitřní orgány, těla vysušovali s pomocí solí, napouštěli je pryskyřicemi a nakonec zavinovali do obinadel. Po skončení tohoto procesu **mumifikace** byla těla vkládána do rakví. Nemajetní lidé, kteří si nemohli nákladnou mumifikaci dovolit, pohřbívali své mrtvé do pouště, kde jejich tělo vysušil a uchoval písek.

Egyptané byli stejně jako většina starověkých národů **polyteisté**, což znamená, že uctívali velké množství bohů. Někteří jejich bohové byli uznáváni v celé zemi, jiní pouze v některých oblastech nebo městech. Někteří z egyptských bohů byli zobrazováni ve zvířecí

podobě - např. bůh moudrosti Thovt byl zobrazován s hlavou ptáka **ibise**, nebeský **bůh Hor** s hlavou **sokola**, bohyně Bastet zase v podobě **kočky**.

Nejnámějšími stavbami starověkého Egypta jsou **pyramidy**, které sloužily jako hrobky egyptských panovníků. Byly budovány jako „posmrtná obydlí“ se vším, co zemřelý mohl potřebovat k posmrtnému životu. Nejvyšší z nich se nacházejí v **Gíze**. Později si egyptští králové nechávali vytesávat své **hrobky** do úbočí hor. K pozoruhodným stavebním památkám patří i **chrámy** vybudované na počest egyptských bohů. Kromě uctívání bohů ale chrámy sloužily i jako střediska vzdělanosti, výchovy a umění.

Součástí výzdoby staveb byly i **reliéfy** a **malby**, které se dochovaly na stěnách chrámů a hrobek. Kromě bohů, panovníků a dramatických výjevů z bitev zachycovaly často i zemědělce a řemeslníky při práci. Na velmi vyspělé úrovni bylo i egyptské **sochařství**.

III. 7 Starověká Palestina

Starší název území Palestiny byl ve starověku Kanaán. Ve 13. století před naším letopočtem pronikly do této země kočovné kmeny **Hebrejců (Židů)**, které si podrobily původní zdejší obyvatelstvo. Počátky jednotného židovského státu jsou pak spjaty s vojevůdcem **Saulem**, který nakonec zahynul v boji s **Pelištejci**. Právě podle těchto úhlavních nepřátel Židů později Římané pojmenovali tuto zemi jako **Palestinu**.

Saulovým nástupcem se stal **král David**, který dobyl **Jeruzalém** a učinil z něho hlavní město **židovského království**. Toto království pak zažilo největší rozmach za vlády Davidova syna krále **Šalomouna**, který proslul svou moudrostí. Šalomoun udržoval diplomatické vztahy s Egyptem a fénickými městy a vybudoval silnou armádu, vybavenou válečnými vozy. V Jeruzalémě nechal postavit královský palác a **chrám** židovského boha **Jahve**.

Brzy po Šalomounově smrti se ale židovské království rozdělilo na dvě části - jižní **Judsko** s hlavním městem Jeruzalémem a severní **Izrael**. Zatímco v Judsku vládli dále králové z Davidova rodu, v Izraeli se vládnoucí dynastie často střídaly. Rozdělení země ale nakonec usnadnilo její dobytí cizími vojsky. V 8. století před naším letopočtem byl Izrael dobyt **Asyřany**, kteří část místního obyvatelstva odvěkli na své území a na jeho místo přesídlili obyvatelé z jiných částí své říše. V roce 587 před naším letopočtem pak přišla řada i na Judsko. Vojska babylonského krále **Nabukadnezara II.** dobyla **Jeruzalém** a rozbořila jeruzalémský chrám. Část židovského obyvatelstva byla odvečena do Babylonu.

Příznivá změna v osudu odvečených Židů nastala až poté, co se Babylon stal kořistí **Peršanů**. Perský král **Kýros** dovolil Židům vrátit se do vlasti a obnovit jeruzalémský chrám, který se znovu stal jejich náboženským centrem. Úplnou samostatnost ale Židé nezískali.

V 1. století před naším letopočtem ovládli oblast Palestiny **Římané** a učinili z ní součást svojí říše. Nejprve zde vládli prostřednictvím judských králů, které jmenovali, později spravovali tuto oblast přímo **římsí úředníci**. Proti římské nadvládě Židé několikrát povstali, ale jejich povstání byla tvrdě potlačena. Římané dobyli a vyplenili Jeruzalém, zničili jeruzalémský chrám a Židy rozptýlili do mnoha zemí tehdejšího světa. Toto rozptýlení se označuje jako **diaspora** a značná část židovského obyvatelstva v ní žije dodnes, i když po 2. světové válce byl na území Palestiny založen židovský stát **Izrael**.

Oproti jiným starověkým národům, které měly více bohů, dospěli Židé k uctívání jednoho boha, byli tedy **monoteisté**. Z židovského náboženství (**judaismu**) později významně vycházela i další monoteistická náboženství - **křesťanství** a **islám**.

Nejvýznamnější literární a historickou památkou z oblasti Palestiny je posvátná kniha křesťanů - **Bible**. Ta seskládá ze dvou částí. Ve **Starém zákoně** jsou popsány dějiny Židů od stvoření světa, **Nový zákon** je spjat s působením **Ježíše Krista**. Pro Židy jsou ovšem posvátné jen texty **Starého zákona**, které jsou základem jejich náboženství.

III. 8 Další významné starověké státy na Předním východě

V oblasti Malé Asie a východního pobřeží Středozemního moře vznikla ve starověku řada důležitých civilizací a státních celků. Mocný stát vytvořil v 17. století před naším letopočtem v Malé Asii národ **Chetitů**. Ti kolem svých měst budovali mohutné hradby a dokázali jako jeden z prvních národů zpracovávat a využívat **železo**. Nejobávanějšími jednotkami chetitského vojska byli bojovníci na rychlých válečných vozech tažených **koňmi**. Centrem chetitské říše se stalo město **Chattušaš**. Při svých válečných výbojích se Chetitě střetli i s egyptským vládcem **Ramessem II.**, se kterým nakonec uzavřeli **mírovou smlouvu**. Nakonec se ale chetitská říše stala kolem roku 1200 obětí útoku takzvaných „**mořských národů**“, divokých nájezdníků, kteří vtrhli do Malé Asie a do Sýrie a ohrozili i Egypt. Z chetitských měst zůstaly po jejich útocích jen trosky.

Pro poznání chetitské kultury a historie se stalo nesmírně důležité rozluštění písemných záznamů Chetitů, které byly nalezeny na hliněných tabulkách popsaných klínovým písmem. Tyto tabulky byly objeveny při archeologických vykopávkách v Chattušaši. Jazyk Chetitů nakonec rozluštil český vědec **Bedřich Hrozný**. Ukázalo se, že chetitština patří mezi **indoevropské jazyky**.

Na území dnešního Libanonu leželo ve starověku několik důležitých obchodních měst. Toto území Řekové označovali jako **Foinikii**, a to podle **purpurové barvy**, kterou místní řemeslníci používali k barvení látek (řecky *foinos* = červený). Foiničané (nebo též Féničané) byli velmi zdatnými řemeslníky a obchodníky. Vyráběli předměty z bronzu, barevné tkané látky i šperky a jejich obratné lodi pluly po celém Středomoří a dokonce obepluly i Afriku. Na řadě míst Féničané založili své obchodní osady, z nichž nejvýznamnější se stalo **Kartágo** v severní Africe, se kterým posléze vedli úporný zápas **Římané**. Féničané také jako první vytvořili **hláskové písmo**, které od nich později převzali **Řekové**.

Pravlastí **Peršanů** bylo území dnešního Iránu. Zakladatelem mohutné **perské říše** se stal král **Kýros Veliký**, který v 6. století před naším letopočtem ovládl obrovské území sahající od Malé Asie až po Indii. Zmocnil se i Babylonu a dovolil odvečeným Židům návrat do Palestiny. Kýrovi nástupci pak pokračovali v dalších výbojích a dobyli i Egypt. Perský král **Dareios I.** rozdělil svoji obrovskou říši na menší celky, tzv. **satrapie**, aby ji mohl lépe spravovat. Tento král razil i **zlaté mince**. Peršané také budovali silnice, které spojovaly jednotlivé části jejich říše. Nejdelší z nich byla takzvaná královská cesta, která měřila přes 2500 kilometrů. Sídlem perských králů se stalo výstavné město **Persepolis**. Král Dareios se rozhodl dobýt i Řecko, ale jeho útok skončil nezdarem. Stejně tak neuspěl v bojích s Řeky ani

Dareios syn **Xerxes**. Ve 4. století před naším letopočtem pak dobyl perskou říši při svém tažení proslulý řecký vojevůdce **Alexandr Makedonský**.

III. 9 Starověká Indie

Vznik civilizace v **Indii** byl - podobně jako u jiných starověkých říší - výrazně spjat s místními přírodními podmínkami. V nejvyšším pohoří světa **Himalaji** pramení největší indické řeky **Indus**, **Ganga** a **Brahmaputra**. Mohutné hory, džungle a oceány oddělují Indický poloostrov od okolí, takže indická civilizace se vyvíjela poměrně samostatně.

Kolébkou indické kultury se stalo povodí řeky **Indus**, která dala název celému poloostrovu. Znalost zemědělství se do Indie rozšířila z **Mezopotamie**. I v Indii zemědělci využívali **záplav**, které díky tání sněhu na horách přinášely řeky do nížin. Kromě toho je ale v Indii i dostatek srážek. Ze zemědělských plodin pěstovali starověcí Indové **pšenici**, **ječmen**, **sezam**, **luštěniny** a **bavlnu**, která byla používána pro výrobu tkanin. Z domácích zvířat chovali **ovce**, **koně** a zejména **hovězí dobytek**. Kráva se stala v Indii dokonce posvátným zvířetem.

První civilizace se v povodí řeky Indu vytvořila ve 3. tisíciletí před naším letopočtem. Archeologické vykopávky později odhalily pozůstatky jejich výstavných měst, která byla stavěna podle jednotného plánu. Nejvýznamnější z nich byla **Harappa** a **Mohendžodaro**. Na vyvýšenině těmto městům vévodila **pevnost** s obrannými valy a hradbami, které chránily sýpky a úřední budovy. Pod pevností stály obytné domy z vypalovaných cihel. Až deset metrů široké hlavní městské ulice se protínaly v pravém úhlu. Pitnou vodou byli obyvatelé měst zásobováni vodovody, splašky byly odváděny pomocí kanalizace.

Obyvatelstvo používalo kromě kamenných i měděné a bronzové nástroje a zbraně, keramiku vyrábělo na **hrnčířském kruhu**. Místní řemeslníci uměli zhotovovat šperky z vzácných kovů i ze slonoviny. V mnoha ohledech ovšem dodnes tato civilizace zůstává záhadou, protože její písemné záznamy, které byly objeveny na kovových a hliněných destičkách, nebyly rozluštny. Neznámý je i důvod zániku této civilizace.

Kolem roku 1500 před naším letopočtem vpadly do Indie **indoevropské kmeny Arjů**, které si jádro svého státu vytvořily v povodí řeky **Gangy**. Arjové byli původně kočovníci, kteří se živili zejména pastevectvím, ale od původního indického obyvatelstva si postupně osvojili obdělávání půdy. Po příchodu Arjů do Indie byli obyvatelé nově vzniklého státu rozděleni na čtyři společenské vrstvy - **varny**. Ty byly vzájemně od sebe přísně oddělené a členové různých varn nesměli mezi sebou uzavírat sňatky. Nejvyšší varnou byli **kněží**, po nich následovali válečníci, třetí v pořadí byli **svobodní zemědělci a řemeslníci**. Do čtvrté nejnižší vrstvy patřili potomci původního obyvatelstva. Období po příchodu Arjů do Indie odrážejí tzv. **védy**, což jsou sbírky obsahující oslavné básně, zaklínadla, písně a modlitby.

Indové výrazně přispěli k obohacení lidské kultury. V matematice používali **desetinnou soustavu** a jako první počítali s **nulou**. Vytvořili číslice, které dnes využíváme i my (tzv. arabské číslice). Vysokou úroveň měla i jejich **astronomie**. Od 3. století před naším letopočtem existuje v Indii několik druhů písma, které je používáno dodnes. K nejvýznamnějším dílům světové literatury patří staroindické eposy **Rámajaná** a **Mahábhárata**.

Významnou osobností indického myšlení se v 6. století před naším letopočtem stal **Buddha** (Osvícený), který hlásal, že člověk by se měl odvrátit od pozemského světa plného utrpení a dosáhnout stavu **úplné blaženosti**. Nejrozšířenějším náboženstvím v Indii je ale **hinduismus**, jehož součástí je učení o převtělování (reinkarnaci) duše zemřelého do jiného těla. Podle toho, jak člověk svůj život prožil, narodí se příště buď ve vyšším, nebo v nižším společenském postavení.

III. 10 Starověká Čína

Mezi nejstarší oblasti vzniku starověkých civilizací patří také **Čína**. Zatímco do Egypta a Indie se **zemědělství** rozšířilo z Mezopotamie, v Číně vzniklo samostatně. Podobně jako v případě jiných starověkých říší byl ale i v Číně vznik civilizace svázán s velkými řekami. Byly to **Žlutá řeka** (Chuang-che) a **Dlouhá řeka** (Jang-c-t'iang), které přinášely z hor do nížin dostatek vláhy.

Čínské zemědělství bylo založeno na pěstování obilnin (hlavně prosa), později se stala nejdůležitější plodinou **rýže**, která se původně pěstovala jen na jihu země. K dalším pěstovaným plodinám patřil **čajovník** a různé druhy ovoce a zeleniny. Pro výrobu hedvábí měl klíčový význam chov **bource morušového**, z jehož zámotků se Číňané naučili odvíjet hedvábné vlákno. **Hedvábí** se stalo jedním z nejdůležitějších obchodních produktů vyvážených z Číny a způsob jeho výroby byl přísně utajován. Vysokou úroveň měly i další čínské výrobky - zejména **keramika** a **bronzové předměty**, zhotovované odléváním.

Luxusní předměty, vyráběné v Číně, byly dopravovány do Evropy po tzv. **hedvábné cestě**, která měřila kolem 8 tisíc kilometrů. Kromě hedvábí se po ní dopravovalo i např. **koření** a **porcelán**. Už v 6. století před naším letopočtem se Číně začaly používat při obchodu **kovové mince**.

První státy vznikly v Číně ve 2. tisíciletí před naším letopočtem. Jejich vládcové, kteří byli zároveň nejvyššími veliteli vojska a nejvyššími knězi, byli označováni jako „**synové nebes**“. Jejich říše byly rozděleny na správní jednotky, které spravovali vysocí úředníci. Nejpočetnějšími skupinami obyvatelstva ale byli **zemědělci a řemeslníci**, nepočetní **otroci** byli využíváni na těžké a nebezpečné práce při těžbě surovin.

Ve 3. století před naším letopočtem sjednotil vzájemně soupeřící čínské státy stát **Čchin**, podle něhož se Čína do současnosti jmenuje. Vládce sjednoceného čínského státu se prohlásil **císařem**. Proti útokům kočovných kmenů ze severu nechali císařové postavit několik tisíc kilometrů dlouhou mohutnou hradbu z hlíny a kamene - **Velkou čínskou zeď**.

Čínská kultura je nesmírně starobylá a vyspělá. Mezi čínské vynálezy patří např. **papír, kompas a střelný prach**. Písmo vzniklo v Číně už ve 2. tisíciletí před naším letopočtem. Původně bylo písmem **obrázkovým**, posléze se obrázky změnilly ve znaky, které označují jednotlivá **slova**. Toto písmo Číňané používají v podstatě až do současnosti. Celkem má kolem 50 tisíc znaků, pro běžné čtení jich stačí asi 3 tisíce.

Významným čínským myslitelem byl **Konfucius**, který žil na přelomu 6. a 5. století před naším letopočtem. Za základ dobře fungující společnosti považoval **harmonické uspořádání vztahů mezi lidmi**. Kládl velký důraz na **mravnost** a **konání dobra**.

III. 11 Počátky řeckých dějin a minojská civilizace

Starověké Řecko se stala první **starověkou evropskou civilizací** a jeho kultura je jedním ze základů celé **evropské kultury**. Významně z ní čerpali **starověcí Římané** a později celá řada dalších evropských států a národů, které se k ní v pozdějších staletích často vracely, např. v období **renesance**.

Prostorem vzniku a rozvoje řecké civilizace byl nejen nejjižnější cíp Balkánského poloostrova, ale i ostrovy v Egejském moři a pobřežní oblasti Malé Asie. Souhrnně je tento prostor označován jako **Egejská oblast**. Řekové později také zakládali své osady na řadě míst pobřeží Středozemního i Černého moře.

Přírodní podmínky pevninského Řecka nejsou pro zemědělství úplně nejpriznivější - není zde příliš mnoho úrodné půdy, některé oblasti trpí nedostatkem vody a vysoká strmá pohoří rozdělují údolní nížiny. Původně rozsáhlé lesy byly už ve starověku vykáceny většinou kvůli dřevu používanému na stavbu lodí.

Řečtí zemědělci se zabývali zejména pěstováním **obilnin** (pšenice a ječmene), **luštěnin** a **ovoce**, velký význam měla i **vinná réva** a **olivy**, z nichž se lisoval olej. Důležité bylo i **pastevectví** a **rybolov**.

První významná civilizace v Egejské oblasti vznikla na počátku **2. tisíciletí před naším letopočtem** na ostrově **Kréta**. Tato civilizace je podle bájného krétského krále **Mínoa** označována jako **minojská**. Moře Krétu chránilo před ničivými útoky jiných států, přitom jí ale umožňovalo být významným střediskem námořního obchodu v celém Středomoří. Početné zdejší zálivy byly také velmi vhodné pro vybudování přístavů. Kréťané prosluli jako **mořeplavci** a **obchodníci**, jejich řemeslníci byli proslulí **stavbou lodí**. Na ostrově byly vhodné podmínky k pastevectví, ale i k pěstování pšenice, oliv nebo vinné révy. Na Krétu se dovážely suroviny (měď, cín, drahé kovy), naopak se vyvážela ovčí vlna, různé řemeslnické výrobky, olivový olej nebo víno.

Centry moci i hospodářství na Krétě byly rozlehlé a pohodlné **paláce**, které se nacházely uprostřed krétských měst. Nebyly opevněny, protože ochranu Kréty zabezpečovalo **silné loďstvo**. Nejproslulejší z těchto paláců se nacházejí v **Knossu**. Při vykopávkách zde archeologové odkryli rozsáhlou spleť místností, které byly uspořádány v několika podlažích kolem obdélníkového nádvoří. Kromě obytných místností, ložnic a kuchyní se zde nacházely i prostorné spíže, dílny a skladiště. Jednotlivá patra byla propojena pravoúhlými schodišti. Podobné paláce byly objeveny i na řadě dalších míst na Krétě.

Vyznat se v spleti palácových místností a chodeb muselo být velmi složité, není proto divu, že tak mohla vzniknout řecká pověst o bludišti - **labyrintu**, v němž žila bájná nestvůra **Minotaurus**. V krétských palácích se nacházely i kanalizace a koupelny s vanami, výzdobu tvořily sochy a nástěnné malby (**fresky**), které zachycovaly náměty z mořské přírody (např. chobotnice, delfíny nebo ryby), ale i výjevy z života Kréťanů. I krétská civilizace poměrně záhy dospěla k vytvoření **písma**, ale jeho starší podoba doposud nebyla rozluštna.

Příčinou zániku této vyspělé krétské civilizace se pravděpodobně stala opakovaná zemětřesení, která pustošila krétská města, a také vpád **Achájů**, kteří Krétu dobyli.

III. 12 Starověké Řecko v mykénském období a v době homérské

Kolem roku 2000 před naším letopočtem pronikly do Řecka **indoevropské kmeny Achajů**, které zničily vyspělejší kulturu původního obyvatelstva. Postupně se v Řecku začaly vytvářet **státy**. Nejvýznamnější roli mezi nimi začaly hrát **Mykény**, proto se celá tato doba označuje jako **období mykénské**. Mezi další významná centra v této době patřily i **Théby** nebo **Athény**.

Středisky moci tehdejších vládců se staly **paláce**, které byly stavěny na vyvýšených místech. Na rozdíl od Kréty ovšem byla většina paláců vládců mykénské doby opevněna **mohutnými hradbami**, které byly sestaveny z velkých kamenných kvádrů. Pozdější Řekové připisovali tyto velkolepé stavby úsilí bájných jednookých obrů, **Kyklopů**. V rozlehlých palácích žila kromě vládců i jejich **vojenské družiny**. V jejich okolí se pak soustřeďovaly řemeslnické dílny, pracovali zde např. kováři, zlatníci, hrnčíři, tesaři i jiní řemeslníci. Na vládcích paláců byly závislé i okolní **zemědělské osady**. Mykénské státy udržovaly obchodní vztahy i se vzdálenými oblastmi - Egyptem, Sýrií, Palestinou a jižní Itálií.

Časté vzájemné boje oslabily sílu mykénských států. Pohromou pro ně byl vpád „**mořských národů**“ na konci 13. století před naším letopočtem. O něco později přišly do země nové **řecké kmeny Dóru** vyzbrojené **železnými zbraněmi**, kterým mykénští vládci nedokázali čelit.

Po vpádu Dóru do Řecka nastalo období **kulturního úpadku** a poklesl i počet obyvatel. Část původních řeckých kmenů opustila pod tlakem Dóru svá sídla a uchýlila se na **ostrovy v Egejském moři a na pobřeží Malé Asie**. Zde Řekové navázali kontakty s oblastmi **Předního východu** a převzali odtud někdy v 9. století před naším letopočtem **hláskové písmo**. Z něj se pak vyvinula dodnes používaná řecká abeceda - **alfabeta**.

Z této doby se dochovalo jen málo písemných zpráv, proto bývá označováno jako **temné období**. Kromě nálezů archeologů jsou pramenem pro poznání této doby zejména dvě rozsáhlá básnická díla - **eposy Ilias a Odyssea**. Protože za jejich autora byl považován slepý básník **Homér**, je tato doba pojmenována i jako **období homérské**.

Základem homérských eposů jsou pověsti vztahující se k obléhání maloasijského města **Tróje** řeckými vojsky. (Řekové Tróju nazývali **Ilion** - odtud název prvního z eposů.) V Iliadě jsou vylíčeny události zhruba dvou měsíců z posledního desátého roku obléhání Tróje, přičemž hlavní postavou je zde řecký hrdina **Achileus**. Odyssea líčí složité putování krále **Odyssea**, jednoho z hlavních řeckých hrdinů, z trojské války domů na rodný ostrov Ithaku. Tyto eposy patří k nejvýznamnějším literárním památkám lidstva.

Z eposů se dozvídáme o rozvrstvení řecké společnosti v této době. V čele rodu stál **král**, který byl sice původně volen, ale jehož hodnost se postupně stala dědičnou. Bohatší a urozenější členové rodu tvoří rodovou šlechtu - **aristokracii**. Význam shromáždění všech členů rodu nebo kmene postupně klesal. Převážná většina obyvatel se v této době zabývala obděláváním půdy nebo pastevectvím, **řemeslníci** pracovali většinou pro potřeby vládců. **Otroky** se stávali většinou váleční zajatci.

III. 13 Vznik řeckých městských států a velká řecká kolonizace

Řecko má velmi členitý povrch, jednotlivé roviny jsou od sebe oddělovány četnými horskými hřebeny, které vytvářejí přirozené hranice. Není proto divu, že zde dlouhou dobu nevznikl **jednotný stát**, ale že Řekové žili v **městských státech** (tzv. **polis**), kterých bylo **několik set**. Tyto městské státy začaly v Řecku vznikat kolem roku 800 před naším letopočtem.

Středem městského státu se stalo vhodně položené **město**, které většinou leželo na úrodné planině. V tomto městě se většinou soustřeďovala řemeslná výroba i obchod, ale žili zde i zemědělci, kteří v jeho okolí obdělávali svá pole.

V řadě řeckých městských států postupně došlo k rozvoji řemeslné výroby. Její významnou oblastí se stalo **zpracování železa**, s nímž souvisela těžba železné rudy, její tavení a odlévání a také kovářství, při němž bylo kujné železo opracovááno. Další důležitou oblastí řemeslné výroby se stalo **hrnčířství**. Řecké poháry, vázy i jiné druhy nádob se staly velmi žádaným zbožím i ve velmi vzdálených zemích. Ve starší době byly při výzdobě řecké keramiky používány hlavně **geometrické vzory**.

K hospodářskému rozvoji řeckých městských států přispívalo i používání **mincí**, které výrazně usnadňovaly obchod. Hodnota každého zboží se nyní dala vyjádřit v **penězích**, které byly snadno přenosné a daly se dobře uschovávat. Řekové se s používáním mincí seznámili v oblasti Malé Asie a v 6. století před naším letopočtem se už mince ražené většinou **ze stříbra** používaly i v samotném Řecku.

Ve značné části řeckých městských států při jejich vzniku zaniklo **království** a bylo nahrazeno vládou **rodové šlechty - aristokracie**. Právě z řad aristokracie byli nyní vybíráni úředníci, kteří stát řídili. V některých státech ale začal tento stav postupně vyvolávat napětí, protože podílu na moci se začali dožadovat i ti občané, kteří sice nepatřili k aristokracii, ale díky úspěšnému provozování řemesel nebo obchodu vlastnili často značný majetek. Někde využil této situace schopný politik, který se sám zmocnil vlády nad státem. Řekové pro tyto vládcy používali název **tyran**. Původně tento název neměl hanlivý význam a označoval prostě **samovládce**. Tyrani většinou omezili moc aristokracie v městském státě a podporovali rozvoj řemesel a umění. Po určité době ale zpravidla došlo k jejich vyhnání.

V 8.-6. století před naším letopočtem založili Řekové na pobřeží Středoziemního a Černého moře velké množství svých osad - **kolonií**. Tento proces se označuje jako **velká řecká kolonizace**. Důvodem vzniku kolonií bylo hledání nové úrodné půdy, zdrojů nerostných surovin a také přelidnění mateřských států. Někdy měl také odchod části obyvatel do nově založené kolonie vyřešit spory uvnitř mateřského státu.

Z mnoha řeckých kolonií vznikla významná města, příkladem mohou být **Syrakusy** na Sicílii, dnešní **Marseille** (marsej) v jižní Francii nebo **Neapol** v Itálii. Na místě řecké kolonie **Byzantion** (byzancion) leží dnes největší turecké město **Istanbul**. Zakládání kolonií přispělo k hospodářskému i kulturnímu rozvoji Řecka, ale způsobilo i řadu významných změn v jednotlivých státech.

III. 14 Starověké Athény

Jednotlivé řecké městské státy se od sebe často velmi výrazně lišily v **politickém uspořádání**. Velmi často mezi sebou také vedly spory a ozbrojené konflikty. Nejvýznamnějšími a největšími z řeckých městských států byly **Athény** a **Sparta**.

Athénský stát ležel na poloostrově Attika v oblasti středního Řecka. Teplé podnebí zde vytvářelo příznivé podmínky pro zemědělství - pěstování obilí, oliv, vinné révy a také pastevectví. Velký význam zde měla ale i **řemeslná výroba a obchod**, zejména **athénská keramika** byla proslulá v celé řadě zemí. Při jejím zdobení byly původní jednoduché geometrické tvary často vystřídány **náměty z řeckých bájí a výjevy z každodenního života**.

Vůdčí postavení při správě athénskému státu měla zpočátku **aristokracie**, z jejichž řad byli vybíráni nejvyšší úředníci - **archonti**. Podobně jako jiné městské státy se i Athény potýkaly s řadou problémů. Dovoz **levného obilí** z kolonií způsoboval, že se drobným athénským rolníkům přestávalo vyplácet jeho pěstování a prodej. Mnozí z nich chudli a zadlužovali se u bohatých aristokratů. Často se pak stávalo, že věřitel prodal svého dlužníka **do otroctví**. Nespokojení byli i řemeslníci a obchodníci, kteří se často domohli značného majetku, ale přitom neměli **přístup k úřadům a vliv nařízení státu**.

Rostoucí napětí v Athénách se na začátku 6. století před naším letopočtem rozhodl svými reformami zmírnit politik **Solón**, který si uvědomoval, že vzájemný boj mezi jednotlivými skupinami obyvatel by Athény oslabil. Solón se především přičinil o vydání zákona, který zakazoval, aby Athénané upadali **do otroctví** kvůli dluhům. Dále byly staré dluhy zrušeny a athénští občané, kteří byli předtím prodáni jako otroci do ciziny, byli vykoupeni za peníze ze státní pokladny. To neznamenalo zrušení otroctví, ale otroky se v Athénách nyní už nemohli stát athénští občané.

Solón také rozdělil občany Athén do **čtyř tříd podle jejich majetku**. Podle toho, do které třídy občan patřil, měl nyní určena nejen svá práva, ale i své povinnosti vůči státu. Šlo zejména o to, jaké úřady mohl zastávat a zda v athénském vojsku sloužil jako jezdec, těžkooděnc nebo lehkooděnc. Nyní už tedy nezáleželo na **urozenosti**, ale na **majetku**.

Solónovými reformami byla omezena moc aristokracie a podíl na řízení státu získali i nemajetní občané. Tak byly položeny základy athénské **demokracie** (= vlády lidu). V pozdější době byly tyto změny ještě výrazně prohloubeny a každý athénský občan získal právo volit i být zvolen i do nejvyšších úřadů. Významnou úlohu mělo **lidové shromáždění**, jehož se účastnili plnoprávní athénští občané - muži nad 20 let. Tento sněm volil úředníky, navrhoval a schvaloval zákony a řešil politické a finanční otázky.

Chránit demokracii měl tzv. **ostrakismus**, střepinový soud (ostrakón = střep), při němž shromáždění athénští občané napsali na střepy jméno toho, kdo podle nich ohrožoval demokracii v Athénách a usiloval o samovládu. „Vítěz“ tohoto hlasování pak musel na určitou dobu opustit Athény. I athénská demokracie ale měla svá omezení - občanská práva neměli **cizinci** žijící v Athénách, **ženy** a samozřejmě **otroci**.

Starověké Athény se staly důležitým centrem umění, literatury a filozofie a působila v nich celá řada významných osobností tehdejšího světa.

III. 15 Starověká Sparta

Spartský městský stát ležel na území **Peloponéskeho poloostrova**. Založili ho **bojovní Dórové**, kteří pronikli na Peloponés, podmanili si dosavadní obyvatelstvo a zotročili ho. Zároveň se zmocnili i jeho půdy.

Obyvatelstvo se ve Spartě dělilo na tři skupiny. Vládnoucí část tvořili **plnoprávní Spart'ané**, jejichž jediným zaměstnáním byla **válka a bojová příprava**. Jenom oni měli ve Spartě občanská práva - mohli volit a být voleni do úřadů. Druhou skupinu obyvatel tvořilo bezprávné podmaněné původní obyvatelstvo - **heiloti**. Jejich úkolem bylo živit plnoprávné Spart'any. V okrajových částech Sparty pak žili **obyvatelé příbuzní plnoprávným Spart'anům**. Ti byli sice osobně svobodní, ale neměli občanská práva. Mohli se také zabývat řemeslem a obchodem, což bylo plnoprávným Spart'anům zakázáno.

Veškerá půda ve Spartě patřila státu. Ten ji přiděloval jednotlivým rodinám plnoprávných Spart'anů i s určitým počtem heilotů, kteří ji obdělávali a značnou část úrody odevzdávali svým pánům. Heilotů bylo několikanásobně více než plnoprávných Spart'anů. Není proto divu, že plnoprávní Spart'ané museli být v neustálé bojové pohotovosti, aby je udrželi v poslušnosti.

Příprava na vojenskou výchovu začínala u plnoprávných Spart'anů vlastně už krátce po narození, protože slabé a neduživé děti, z nichž by nebyli dobří válečníci, byly usmrcovány. Do sedmi let žili spartští chlapani v rodině, poté se ujímal jejich výchovu stát. Byli rozděleni do oddílů, v nichž se věnovali běhu, zápasu, hodů diskem a oštěpem. Učili se snášet nejrůznější útrapy, např. chodili i v zimě bosí a nedostatečně oblečení. Čtení, psaní a počítání se věnovali jen tolik, aby dokázali přečíst rozkaz nebo podat jednoduchou zprávu. V dvaceti letech jim začínala vojenská služba, během které žili společně ve vojenských oddílech. Teprve ve třiceti letech se stávali plnoprávními občany a mohli si založit vlastní rodinu. Služba jim končila až v šedesáti letech. V boji znali jen vítězství, nebo smrt.

Velký důraz na tělesnou zdatnost byl kladen i při výchově **spartských dívek**. Ty byly připravovány na roli matek budoucích válečníků a v případě účasti mužů na zahraničním válečném tažení také měly být schopny Spartu samy bránit. Postavení Spart'anek bylo proto mnohem svobodnější a rovnoprávnější než např. žen v Athénách.

V čele spartského státu stáli **dva volení králové**, kteří zastávali vojenské, soudní a kněžské funkce. Rozhodující pravomoci ale měli jen v případě války. Krále kontrolovalo pět vysokých úředníků - **dohližitelů**, volených z řad aristokracie. Významné pravomoci měla třicetičlenná **rada starších**, jejímiž členy byli oba králové a dalších 28 zkušených a vážených mužů nad 60 let. Všichni muži nad 30 let pak měli právo účastnit se **lidového shromáždění**, které volilo úředníky a rozhodovalo o zákonech a válce a míru. Rada starších ale mohla rozhodnutí lidového shromáždění za určitých okolností zrušit nebo obejít.

Díky své armádě představovala Sparta vojensky **nejsilnější stát v Řecku**. Ostatní městské státy na Peloponéske poloostrově přinutila vstoupit do tzv. **peloponéskeho spolku**, v jehož čele stála. Na rozdíl od jiných řeckých států se tu ale prakticky nerozvinulo **umění** nebo **věda**. Ve Spartě se žilo velmi prostě, jakýkoliv přepych byl odmítán, např. i peníze se zde razily jen ze **železa**.

III. 16 Řecko-perské války

Kolem roku 500 před naším letopočtem se Řekové dostali do střetnutí s mohutnou **perskou říší**. Bezprostřední příčinou tohoto konfliktu se staly události v **Malé Asii**. Zdejší řecké osady, které byly součástí perské říše, se proti nadvládě perského krále vzbouřily a požádaly o pomoc i městské státy v samotném Řecku. I přes skromnou podporu, kterou poskytly zejména **Athény**, bylo ale povstání maloasijských Řeků Peršany rozdraceno.

Perský král **Dareios** využil povstání maloasijských Řeků jako záminky k tažení do samotného Řecka. Za hlavního nepřítele považoval **Athény**. Perské vojsko se v roce 490 před naším letopočtem vylodilo na východním pobřeží Attiky. Zde se v bitvě u **Marathonu** (maratónu) utkalo s Athéňany, vedenými vojevůdcem **Miltiadem** (miltijadem). V této bitvě Řekové slavně zvítězili a poražené perské vojsko muselo odplout. Podle legendy zprávu o vítězství u Marathonu přinesl do Athén běžec **Feidippides**, který na athénském náměstí po vyčerpávajícím běhu vykřikl: „*Zvítězili jsme!*“ a zemřel. Na paměť jeho běhu od Marathonu do Athén se v současnosti závodí na stejnou vzdálenost v **maratonském běhu**.

Nový perský král **Xerxes** se rozhodl znovu zaútočit na Řecko o deset let později. Mezitím Athéňané pod vedením politika **Themistokla** vybudovali z výtěžku nově objevených nalezišť stříbra **silné loďstvo**, které v nastávajícím boji sehrálo důležitou úlohu.

Obrovská Xerxova armáda zaútočila v roce 480 před naším letopočtem na Řecko jak po souši, tak po moři. Spojené řecké vojsko se jí postavilo na odpor v soutěsce u **Thermopyl**. Jeho jádro tvořilo 300 spartských pěšáků, v jejichž čele stál král **Leonidas**. Několik dní Řekové úspěšně odráželi v úzké soutěsce útoky Peršanů, kterým nebyla nic platná jejich obrovská početní převaha. Pak ale část perského vojska obešla průsmyk po horské stezce a Leonidas dal ostatním Řekům pokyn k ústupu. On sám a jeho spartští vojáci ale v boji padli.

Peršané poté vyplnili a vypálili Athény, které jejich obyvatelstvo předtím opustilo a uchýlilo se na ostrov **Salamínu**. V námořní bitvě u tohoto ostrova porazilo pak řecké loďstvo pod **Themistoklovým** velením perskou flotilu. Král Xerxes poté odešel s částí svých sil zpět do Asie. Zbylou perskou armádu pak spojené řecké síly porazily v následujícím roce v pozemní bitvě u **Platajía** vyhnaly jí definitivně z Řecka.

Ani touto bitvou ale řecko-perské války neskončily. Vůdčí úlohu v nich nyní jednoznačně převzaly Athény, pod jejichž vedením byl vytvořen **námořní spolek** řeckých států. Jeho cílem bylo osvobodit maloasijské Řeky z perské nadvlády. Válka pokračovala ještě řadu let a Řekové znovu obsadili ostrovy v Egejském moři. V několika bitvách byli Peršané poraženi a nakonec přinuceni uzavřít **mír**, kterým uznali nezávislost řeckých měst v Malé Asii.

III. 17 Athénský stát za Perikla a peloponéská válka

V druhé polovině 5. století před naším letopočtem prožily Athény období svého největšího politického, hospodářského i kulturního rozmachu. Tento rozkvět byl spjat zejména s osobností athénské politiky **Perikla**.

V tomto období došlo k dalšímu **prohloubení athénské demokracie**. Perikles prosadil, aby athénští úředníci dostávali určitý **plat**. To umožnilo, že úřady nyní mohli zastávat i nemajetní občané, kteří se každodenně živili prací vlastních rukou.

Za Perikla došlo i k významnému stavebnímu rozvoji Athén, které byly v době válek s Persií velmi zpustošeny. Bylo vybudováno mohutné opevnění, nový přístav i tzv. **dlouhé zdi** - hradby, které chránily spojovací cesty mezi athénskými přístavy a vlastním městem. Zvláště velká pozornost byla věnována athénské **Akropoli**, posvátnému pahorku zvedajícímu se nad městem. Kromě dalších staveb zde vyrostl nádherný chrám **Parthenon**, zasvěcený ochránkyni města - bohyni **Athéně**. Sochař **Feidias** (fejdiás) vytvořil pro tento chrám unikátní dílo - desetimetrovou dřevěnou sochu Athény, která byla vykládaná zlatem a slonovinou.

Kulturní rozvoj Athén byl do značné míry umožněn jejich hospodářským vzestupem. Na něm se podílelo i mnoho **cizinců** usazených v Athénách, kteří byli podobně jako majetní athénští občané povinni ze svých prostředků přispívat na veřejné účely. Zhruba třetinu obyvatel athénské státnosti tvořili **otroci**, kteří ale většinou nebyli řeckého původu. Pracovali především ve stříbrných dolech, řemeslnických dílnách a v domácnostech Athéňanů.

Příjmy na rozvoj svého města získávali Athéňané i z **pokladny námořního spolku**. Ostatní členové tohoto spolku byli do značné míry podřízeni athénské kontrole, což vyvolávalo jejich nespokojenost. Pokusy ze spolku vystoupit Athéňané tvrdě potlačovali.

Vzestup moci Athén vyvolával znepokojení a nepřátelství **Sparty**. Vzájemné napětí mezi nimi nakonec vedlo v roce 431 před naším letopočtem k vypuknutí válečného konfliktu, který je označován jako **peloponéská válka**. Zatímco Sparta a její spojenci sdružení v **peloponéském spolku** těžili ze síly svého **pozemního vojska**, Athéňané měli převahu **na moři**. Vleklý konflikt vedený z obou stran velmi bezohledně a krutě trval s přestávkami dvacet sedm let. V počáteční fázi války propukl v Athénách mor, jehož obětí se kromě tisíců jiných obyvatel města stal i **Perikles**.

Nakonec Sparta v peloponéské válce zvítězila. Athéňané museli podle tvrdých mírových podmínek vydat takřka celé své válečné loďstvo, strhnout svá opevnění a rozpustit námořní spolek. V Athénách byla na určitou dobu nastolena vláda bohatých - **oligarchie**. Brzy zde ale došlo k obnovení demokratického zřízení.

Ale i Sparta byla dlouhotrvajícím konfliktem vyčerpána a nedokázala nadlouho udržet svoji převahu v Řecku. Situace, při níž byly řecké státy vzájemnými boji oslabeny, nakonec využila **Makedonie**.

III. 18 Vzestup Makedonie a říše Alexandra Velikého

Obyvatelé starověké **Makedonie** byli s Řeky příbuzní a mluvili podobným jazykem. Na rozdíl od řeckých městských států byla ale Makedonie **jednotným královstvím**. Zdrojem bohatství této země, kterou od Řecka oddělovalo posvátné pohoří **Olymp**, byly zejména **lesy**, jejichž dřevo bylo dováženo do Řecka na stavbu lodí.

Vzestup Makedonie je spjat zejména s **králem Filipem II.**, který se rozhodl vytvořit ze své země respektovanou mocnost. Vybudoval silnou armádu a začal obratně zasahovat do sporů mezi jednotlivými řeckými státy. Nahrávalo mu také oslabení Řecka vzájemnými spory a válečnými konflikty. Cílem Filipa bylo sjednotit Řecko pod svojí nadvládou a poté uskutečnit tažení proti **perské říši**.

Filipova politika vyvolávala v některých řeckých státech odpor. Hlavním mluvčím Filipových odpůrců se stal athénský řečník **Démostenés**, který ve svých vášnivých proslovech - **filipikách** - vyzýval k boji proti makedonskému králi. Odpůrci Filipa zorganizovali vojenský spolek, který byl ale v roce 338 před naším letopočtem v bitvě u **Chaironeie** (chajroneje) makedonským vojskem poražen. V této bitvě se poprvé proslavil Filipův syn **Alexandr**. Vítězný Filip pak vytvořil z řeckých států spolek, v jehož čele sám stanul. Do vnitřních záležitostí jednotlivých řeckých států ale nezasahoval. Nyní tedy mohl uskutečnit plánované válečné tažení proti Persii. Uprostřed příprav na toto tažení byl ale Filip zavražděn.

Novým makedonským králem se po Filipově vraždě stal v roce 336 před naším letopočtem jeho dvacetiletý syn **Alexandr Veliký**, jehož vychovatelem byl proslulý řecký filozof **Aristoteles**. Alexandr tvrdě potlačil povstání, které proti němu v Řecku vypuklo, upevnil si moc a poté se rozhodl uskutečnit otcův plán na dobytí perské říše. Své tažení zahájil v Malé Asii a jeho armáda brzy ovládla i Egypt, kde založil proslulé přístavní město **Alexandrii**. V několika bitvách Alexandr porazil perská vojska. Perský král byl zabit vlastními lidmi a Alexandr se stal vládcem jeho obrovské říše.

Alexandr se snažil se, aby ho obyvatelé podmaněných oblastí perské říše přijali ne jako dobyvatele, ale jako právoplatného panovníka. Proto zaváděl pravidla, jaká panovala na dvoře perských králů, a vyžadoval, aby mu byly prokazovány božské počty. Do významných funkcí jmenoval hodnostáře z řad Peršanů. S tím byli samozřejmě nespokojeni Alexandrovi makedonští velitelé, ale Alexandr jakýkoliv odpor tvrdě potlačoval.

Alexandrovo tažení proti perské říši zahájilo novou epochu řeckých dějin. Do podrobených území přicházeli řečtí řemeslníci, obchodníci, vojáci i umělci. Došlo k promíchání původních vyspělých kultur těchto oblastí s kulturou řeckou a vytvořila se nová kultura označovaná jako **helénistická**.

Zisk obrovské říše ale Alexandrovi nestačil, a proto uskutečnil další vojenské tažení do **Indie**. Po nezměrných útrapách se ale nakonec proti němu postavili jeho vlastní vojáci a přinutili ho k návratu. Při přípravách nového tažení pak v roce 323 před naším letopočtem Alexandr v necelých 33 letech zemřel v **Babyloně**.

Alexandrova obrovská a různorodá říše příliš dlouho nepřežila smrt svého tvůrce a rozpadla se na několik částí, v nichž se ujali vlády Alexandrovi **vojevůdci**. Ti zde založili své panovnické dynastie. Postupně se ale tyto tzv. **helénistické říše** dostaly do područí nového výbojného státu – **starověkého Říma**.

III. 19 Řecké náboženství, divadlo a olympijské hry

Ve starověku žili Řekové v rámci mnoha států, ale spojovala je **společná kultura, jazyk a náboženství**.

Podobně jako většina starověkých národů byli také Řekové **polyteisté**, věřili ve velké množství bohů. Jejich nejmocnější bohové měli sídlit na vrcholu největší řecké hory **Olympu**. Řečtí bohové byli sice **nesmrtelní** a vládli **nadpřirozenými silami**, ale přitom měli **lidskou podobu** a také kladné i záporné **lidské vlastnosti**. V bájích často vstupovali do světa lidí i do lidských osudů. Aby si je Řekové naklonili, přinášeli jim oběti. Obětovalo se vždy tomu bohu, který měl „kompetence“ ke splnění příslušné žádosti.

Vládcem řeckých bohů, země i nebe byl **Zeus** (2. pád Dia), který uměl vrhat hromy a blesky. Jeho manželkou byla **Héra**, která vystupovala jako ochránkyně **manželství a rodiny**. Vládcem moří byl Diův bratr **Poseidon**, zobrazovaný s trojzubcem, kterým dokázal moře rozbourit i uklidnit. Říši mrtvých v **podsvětí** vládl druhý Diův bratr **Hádes**, bohyní moudrosti a patronkou města Athén byla **Athéna**, bohyní lásky **Afrodita**, umění a lékařství patřilo **Apollonovi**, bohem vína a veselí byl **Dionýsos**. V řeckých bájích vystupovala kromě bohů i celá řada hrdinů, z nichž k nejznámějším patří **Prometheus** a **Hérakles**.

Důležitou součástí života všech Řeků byly náboženské slavnosti, s nimiž byly spojené i **hry**. Některé z nich měly jen místní význam, ale na jiné přicházeli účastníci z celého Řecka. Nejdůležitější hry se každé čtyři roky konaly na počest boha Dia v **Olympii**. Podle tradice se první z těchto **olympijských her** uskutečnily už v roce **776 před naším letopočtem**. Toto datum se pak stalo výchozím bodem řeckého letopočtu.

Mezi disciplíny, ve kterých se na olympiádách závodilo, patřil běh, skok do dálky, hod diskem a oštěpem, zápas a box. Součástí olympiád byly i závody vozů tažených koňským čtyřspřežím a koňské dostihy a také soutěže v hudbě, zpěvu a přednesu básní. Her se mohli zúčastnit pouze svobodní Řekové (muži), vítězové byli vyznamenáváni **olivovým věncem**. Po dobu konání olympijských her bylo zakázáno válčit.

Jako součást **náboženských slavností** vzniklo v Řecku i **divadlo**. Vážné divadelní hry se smutným koncem - **tragédie** - měly náměty většinou z řeckých bájí. K jejich nejslavnějším autorům patřili athénští básníci **Aischylos**, **Sofoklés** a **Eurípidés**. V zábavných hrách - **komediích** - nacházíme náměty hlavně z každodenního života a z politiky. Nejslavnějším autorem komedií byl **Aristofanés**. Řecká divadla umístěná v terénu měla půlkruhový tvar, stupňovité hlediště se zvedalo do výšky kolem jeviště. Herci nosili boty s vysokými podrážkami, které zvýrazňovaly jejich postavu, a na tvářích měli **masky**, které vyjadřovaly charakter postavy. Masky rovněž umožňovaly, aby ženské postavy hráli muži, protože ženy divadlo hrát nesměly. Řada řeckých divadelních her se hraje dodnes.

III. 20 Řecké umění, vzdělanost a věda

Svým bohům Řekové stavěli **velkolepé chrámy**. Kromě nich patřily ke skvostům **řecké architektury** i další veřejné stavby - úřední budovy, lázně, tržnice, divadla a sportovní stadiony. Pro řecké stavitelství byly příznačné některé stavební prvky - štíty, římsy a zejména **sloupy**. Podle podoby sloupů se také rozlišovaly jednotlivé řecké stavební slohy - **dórský**, **iónský** a **korintský**. Řecké stavby byly původně většinou barevné, děšť ale během staletí barvy smyl. Řecké a římské stavitelství se mnohokrát stalo inspirací pro architektky v pozdějších dobách.

Řekové výrazně obohatili kromě stavitelství i **malířství a sochařství**. Většina řeckých malířských děl se ale nedochovala, výjimkou jsou **mozaiky** a **malby na keramice**. Při malbách na keramiku se používala technika **černofigurová** (černé postavy na červeném pozadí), později také technika **červenofigurová** (červené postavy na černém pozadí).

Takřka k dokonalosti se postupně dopracovali **řečtí sochaři**. Jejich sochy, vytvářené zejména z **mramoru** nebo **bronzu**, zobrazovaly bohy a hrdiny řeckých bájí, ale i sportovce nebo učence. Cílem bylo zachytit krásu těla a ušlechtilost lidského ducha. Podobně jako řecké chrámy byly i řecké sochy **barevné (polychromované)**. Mezi nejproslulejší řecké sochaře patřili **Feidiás, Myrón a Práxitelés**.

V řeckých městských státech uměli takřka všichni svobodní občané **číst, psát a počítat**. Bylo to dáno jednak jednoduchostí řeckého písma, jednak i tím, že svobodní Řekové často vzdělání potřebovali ke svému zaměstnání - řemeslu nebo obchodu, a také k vykonávání veřejných úřadů. Potřeba vzdělání vedla ke vzniku **soukromých škol**. V nich se chlapci od sedmi let učili čtení, psaní, počítání, seznamovali se s básnickými díly a základy hudby a zpěvu. Velká pozornost byla věnována také tělesné zdatnosti. Od šestnácti let se mladíci ze zámožnějších rodin vzdělávali v tzv. **gymnáziích**, v nichž kromě sportovního výcviku poslouchali i přednášky filozofů a řečníků a připravovali se na účast v politickém životě státu. Dívky do škol nechodily, byly vychovávány v rodinách a učily se zejména domácím pracím.

Řekové položili základ mnoha vědním oborům a řada jejich poznatků se používá dodnes. Řecký učenec **Archimédes** je spjat s objevy ve **fyzice** (Archimédův zákon), **Pythagorovi** se připisuje Pythagorova věta, velký význam pro rozvoj **matematiky** měl **Eukleidés**. Velká pozornost byla ve starověkém Řecku věnována i **lékařství**. Jeden z nejslavnějších řeckých lékařů **Hippokrates** kladl při léčení nemocí velký důraz na důkladné pozorování pacienta. Dodnes mladí lékaři skládají před ukončením studia tzv. **hippokratovskou přísahu**, v níž kromě jiného slibují, že budou léčit nemocné podle svého nejlepšího svědomí.

Pozorování vývoje společnosti vedlo ke vzniku řeckého **dějepisectví**. Za jeho zakladatele je považován **Herodotos**, který popsal dějiny Persie, Egypta a války mezi Řeky a Peršany. Už ve starověku byl Herodotos označován jako „otec dějepisu.“ Další významný řecký historik **Thukydidés** popsal dějiny peloponéské války mezi Athénami a Spartou. Na rozdíl od Herodota, který výsledek některých historických událostí připisoval zásahu nadpřirozených sil, se Thukydidés snažil o hledání přirozených příčin.

Řečtí myslitelé se rovněž snažili pochopit a prozkoumat podstatu života a světa. Věda, která se těmito problémy zabývá, se nazývá **filozofie**. Mezi nejvýznamnější řecké filozofy

patřili **Sokrates, Platón a Aristoteles**. I jejich poznatky a názory dodnes neztratily na významu a výrazně obohatily dějiny lidské vzdělanosti.

III. 21 Itálie na počátku dějin starověkého Říma

Kultura **starověkých Římanů** významně ovlivnila celou evropskou civilizaci. Jazyk římské říše - **latina** - byl ještě mnoho staletí po jejím zániku používán jako jazyk vzdělaných lidí a dodnes se latinské termíny využívají v celé řadě vědeckých oborů. Z latiny se také přímo vyvinuly tzv. **románské jazyky** (např. italština, francouzština, španělština, portugalština nebo rumunština). Starověcí Římané výrazně ovlivnili i celou řadu dalších oblastí lidské kultury - jejich **právo** je dodnes základem moderních právních systémů, řada dnešních měst v západní a jižní Evropě vznikla na místech původních římských měst, silnice postavené Římany slouží často dodnes.

Území **Apeninského poloostrova**, na němž civilizace starověkého Říma vznikla, je ze tří stran omýváno Středozezemním mořem a od ostatní Evropy odděleno na severu Alpami. Celým poloostrovem prochází od severu k jihu pohoří **Apeniny**. Nížiny se nacházejí zejména na severu v povodí řeky Pádu a při západním pobřeží. Podnebí je zde teplé, zvláště na jihu, a dostatečně vlhké. Pobřeží Itálie není příliš členité, proto neposkytovalo tolik možností pro vznik přístavů jako např. Řecko.

V hornatých oblastech Itálie bylo zdrojem obživy **pastevectví**, v úrodných nížinách **zemědělství**. Římští zemědělci pěstovali různé druhy obilí, zeleniny, vinnou révu a olivy. Ze surovin se zde nacházely bohaté zdroje **hrnčířské hlíny a stavebního kamene**.

Na začátku 1. tisíciletí před naším letopočtem bylo **osídlení** Itálie velmi pestré. Žila zde řada **italických kmenů** indoevropského původu, z nichž nejdůležitějšími se postupně stali **Latinové** (latynové). Od 8. století před naším letopočtem se na jihu Itálie a na Sicílii usazovali **Řekové**, jejichž vyspělá kultura výrazně ovlivňovala i okolní kmeny a národy. Na Sicílii měli své osady i kolonisté fénického původu, kteří pocházeli ze severoafrického **Kartága**, na sever Itálie pak pronikli v 5. století před naším letopočtem **Keltové**.

Nejvýznamnější úlohu v počátcích římských dějin sehráli ale **Etruskové**, jejichž civilizace se rozvíjela ve střední Itálii zejména v období 8.-6. století před naším letopočtem. Dodnes není známo, odkud tento národ do Itálie přišel a nebyl rozluštěn ani jeho jazyk. (Své písmo převzali Etruskové od Řeků.) Etruskové měli vyspělé zemědělství, vynikali ve výrobě keramiky a zpracování železa. Jsou známi i jako zruční stavitelé a řadu prvků jejich stavitelství (např. oblouk) Římané převzali. Dodnes udivují honosné etruské hrobky, jejichž stěny jsou pokryté malbami vynikající úrovně. Etruští kněží byli ve starověku proslulí svým uměním věštit z vnitřností obětních zvířat, letu ptáků i blesků. Z her, které Etruskové pořádali při pohřbech svých zemřelých, se vyvinuly proslulé **zápasy gladiátorů**.

Etruskové nevytvořili jednotnou centralizovanou říši, ale městské státy, v jejichž čele stáli nejdříve králové a později úředníci vybíraní z řad místní aristokracie. Rozdrobenost etruských států nakonec přispěla k tomu, že nedokázaly účinně čelit náporu jiných národů - Kartáginců, Řeků a Keltů - a jejich moc upadla. Postupně se etruská města dostala pod nadvládu **Římanů**, kteří nakonec ovládli celé etruské území a jeho obyvatelstvo postupně **pořímštili**.

III. 22 Řím v době vlády králů a vzniku republiky

Podle římské tradice bylo **město Řím** založeno v roce **753 před naším letopočtem** a toto datum se stalo i počátkem **římského letopočtu**. Podle pověsti byli legendárními zakladateli Říma bratři **Romulus a Remus**. Ve skutečnosti ale stáli u vzniku Říma zřejmě **Etruskové**, kteří spojili v průběhu 8. století před naším letopočtem několik osad rozložených na **pahorcích kolem řeky Tiberu** do jednoho celku. Nové město se stalo významným centrem celé oblasti **Latia** (lácia). Kromě Etrusků zde žilo i početné obyvatelstvo z různých italických kmenů - zejména Latinové, Sabinové a další.

Zpočátku vládli Římu králové etruského původu, jejich moc ale nebyla neomezená a byli voleni nebo aspoň potvrzováni **lidovým sněmem**. Jednomu z etruských králů - **ServiuTulliovi** - je připisováno rozdělení římských občanů do **pěti tříd podle majetku**. Každá z těchto tříd měla povinnost postavit v případě války určitý počet setnin vojáků a podle počtu těchto setnin měla i počet hlasů na **lidovém sněmu**.

Kolem roku 500 před naším letopočtem došlo v Římě k vyhnání posledního krále a byla nastolena **republika**. (Toto slovo latinského původu znamená „věc veřejná“ a označuje stav, kdy správa státu je záležitostí všech plnoprávných občanů.)

V čele římské republiky stáli **dva konzulové**. Byli to nejvyšší úředníci, volení lidovým sněmem na jeden rok, kteří měli řadu pravomocí a zastávali i funkce vrchních velitelů vojska. V případě vážného ohrožení Říma byl do čela státu místo konzulů jmenován **diktátor**, který sice získal neomezené pravomoci, ale musel se svého úřadu nejpozději za půl roku vzdát.

Významnou úlohu při řízení římského státu měl **senát**, jakási rada moudrých, složená z 300 zkušených starších mužů. Původně měl senát jen pomáhat a radit konzulům, ale postupem času se stal rozhodujícím orgánem státu, zasahoval prakticky do všech oblastí jeho řízení a měl také dohled nad všemi úředníky. Úředníkem se teoreticky mohl stát kterýkoliv plnoprávný římský občan, ale vzhledem k tomu, že úřady nebyly placené, je zastávali jen příslušníci bohatých vrstev.

Svobodné obyvatelstvo Říma se dělilo na dvě skupiny - **patricije** a **plebeje**. Zatímco patricijové byli pravděpodobně potomky původních obyvatel Říma, předkové plebejů se zřejmě do Říma přistěhovali až později. **Plnoprávními občany Říma** s právem zastávat úřady byli ale zpočátku jen patricijové, ke kterým patřili ti nejbohatší majitelé pozemků. Plebejové, z nichž část se živila řemeslem a obchodem, byli sice osobně svobodní, mohli se účastnit sněmů a měli i povinnost vojenské služby, ale nemohli zastávat úřady. Rovněž byly například zakázány i jejich sňatky s patricijí. **Otroků** v té době ještě v Římě příliš mnoho nebylo. Stávali se jimi většinou váleční zajatci, ale i lidé, kteří upadli do otroctví kvůli dluhům.

Snaha plebejů o zrovnoprávnění vedla ke střetům s patricijí. Plebejové jako prostředek nátlaku několikrát zvolili svůj odchod z Říma na nedaleký pahorek, přičemž hrozili, že si zde založí své vlastní město. Nejprve si tak vynutili zřízení vlastního úřadu **tribuna lidu**. Tento úředník mohl prostřednictvím tzv. práva **veta** (latinsky *zakazují*) zakázat jakýkoliv zákon nebo rozhodnutí, které by byly pro plebeje nevýhodné. Na nátlak plebejů také byly sepsány římské zákony, které tak nyní platily pro všechny obyvatele stejně. Nakonec plebejové dosáhli svého zrovnoprávnění s patricijí a získali přístup ke všem úřadům.

III. 23 Ovládnutí Itálie Římem

V průběhu existence římské republiky Římané takřka neustále vedli války. Nejdříve se jim podařilo podmanit si řadu okolních italických kmenů a etruských měst. Řím se tak postupně stal nejmocnějším městem v celém Latii. Oslabení Etrusků ale znamenalo, že ti už nebyli schopni čelit vpádu bojovných **keltských kmenů**. Keltové (označovaní Římany jako **Galové**) vtrhli do Itálie ze severu a v roce 387 před naším letopočtem dokonce dobyli a vyplenili Řím. Jejich útoku odolala pouze římská posádka v pevnosti na pahorku **Kapitol**. Nakonec se Galové spokojili s vysokým výkupným a odtáhli.

Římané se z této porážky brzy vzpamatovali a vybudovali kolem svého města mohutné hradby. Další desetiletí byla pak vyplněna jejich vítěznými boji s různými soupeři - Galy, Etrusky, Latiny a dalšími italickými kmeny. Tři velmi těžké války svedli Římané se **Samnity**.

S porážkami městy a kmeny zacházeli Římané rozdílně. Některým udělovali římské občanství a jejich obyvatelstvo zrovnoprávnili s římským. Dalším sice udělili občanství, ale bez práva hlasovat o veřejných záležitostech. S ostatními uzavírali jen spojenecké smlouvy. Cílem této politiky bylo, aby se porážení proti nim nespojili.

Svou moc na některých dobytých územích Římané upevňovali i tak, že zde zakládali osady (kolonie) osídlené svými občany. Pro rychlé přesuny vojsk byly stavěny silnice, např. z Říma do města Capuy (kapuji) vedla proslulá **Appiova silnice**.

Po ovládnutí střední a severní Itálie se pozornost Římanů upřela na jih Apeninského poloostrova. Zde ležela bohatá řecká města, mezi nimiž hrál významnou úlohu **Tarent**. Ten si na pomoc proti Římanům pozval **krále Pyrrha**, jehož armáda disponovala i válečnými slony. V několika bitvách utrpěly obě strany těžké ztráty, ale nakonec byl Pyrrhos poražen. Po dalších bojích se roku 265 před naším letopočtem Římané stali pány celé Itálie až po řeku Pád.

Válečné úspěchy Římanů byly umožněny vyspělostí jejich **vojenského umění**. Vojenská služba byla povinností každého římského občana, pokud vlastnil nějaký majetek, protože výzbroj a výstroj si musel opatřovat na vlastní náklady. Podle velikosti svého majetku pak sloužil jako jezdec, těžkooděnc nebo lehkooděnc. O státní úřad se mohl ucházet jen ten, kdo si splnil vojenskou službu.

Římská armáda se skládala z jednotlivých vojenských sborů - **legií**, proto byli římscí vojáci označováni jako **legionáři**. Měli jednotnou výzbroj a výstroj. Díky tvrdému výcviku, přísné kázni a bojovnému zánícení to byli nejlepší vojáci tehdejšího světa. Původně měla legie 4500, později až 6000 vojáků. Jednotlivé legie byly číslovány a každá měla svůj symbol - orla. Svou organizací se římská armáda v mnohém podobala dnešním moderním armádám - znala důstojnické hodnosti i vyznamenání za statečnost. Při taženích na nepřátelském území si legie každý večer stavěly vojenské tábory, které je chránily před překvapivými útoky protivníka. Z některých stálých táborů římských legií, zejména na hranicích římské říše, pak vznikla města.

III. 24 Řím pánem Středomoří

Po ovládnutí Itálie se zájmy Římanů začaly střetávat se zájmy **Kartáginců**. Kartágo, které leželo na pobřeží severní Afriky na území dnešního Tuniska, původně založili jako svoji kolonii **Féničané**. Postupně se z něho ale stal samostatný a mocný městský stát, jehož bohatství plynulo zejména z obchodu. Díky tomu disponovali Kartaginci **mohutným loďstvem**. Svě osady zakládali na pobřeží a ostrovech Střezozemního moře, ale odvažovali se námořních výprav i např. na Britské ostrovy nebo kolem jižního pobřeží Afriky. Protože Římané Kartágince nazývali **Puny**, označují se tři válečné konflikty Říma s Kartágem jako **punské války**.

První z těchto válek, které probíhaly v letech **264-146 př. n. l.**, vypukla v důsledku sporů Říma a Kartága o **Sicílii**. Římané sice vítězili v bitvách na souši, ale brzy si uvědomili, že musí vybudovat vlastní loďstvo a porazit svého soupeře i na moři. Za velkých obětí proto postavili válečnou flotilu a válka nakonec skončila jejich vítězstvím. Kartágo muselo zaplatit obrovskou válečnou náhradu a ztratilo ve prospěch Říma **Sicílii, Sardinii a Korsiku**. Tato území, která ležela mimo Itálii, ale patřila Římu a byla spravována římskými úředníky, se stala prvními římskými **provinciemi**. Řím se nyní stal i **námořní velmocí**.

Kartágo se ale se svojí porážkou nesmířilo. Za ztracenou Sicílii našlo náhradu v **Hispanii** (dnešním Španělsku) na Pyrenejském poloostrově, kde se nacházela bohatá naleziště stříbra a mědi. Odtud pak zahájil kartáginský vojevůdce **Hannibal** v roce 218 př. n. l. druhou punskou válku proti Římu. Se svojí armádou přešel Pyreneje a Alpy a vpadl do Itálie. Římané byli zaskočeni a utrpěli několik porážek. Nejtěžší z nich se odehrála v roce 216 př. n. l. u městečka **Kanny**, kde Hannibal zničil římskou armádu. V této bitvě prý padlo kolem 50 tisíc římských vojáků.

Římany po této bitvě opustila řada jejich dosavadních spojenců a přidala se na stranu Hannibala. Přesto odmítli uzavřít mír a rozhodli se pokračovat v boji. Jejich nově vytvořená vojska postupně dobyla některá města, která se přidala na stranu Hannibala. Při plenění sicilských Syrakus zahynul i významný řecký vědec **Archimedes**. Nakonec se Římané vypravili přímo proti Kartágu do severní Afriky. Hannibal, aby své město ochránil, musel se svým vojskem opustit Itálii a přeplavit se do Afriky. Zde ale utrpěl v bitvě s Římany svou jedinou, ale rozhodující porážku. Kartágo pak požádalo o mír, který byl pro něj velmi tvrdý. Ztratilo všechna svá území mimo Afriku, muselo vydat takřka všechny válečné lodě a nesmělo ani vést válku bez povolení Říma.

Třetí válku s Kartágem nakonec vyvolal Řím s úmyslem oslabeného soupeře definitivně zničit. Římská vojska Kartágo oblehla, město se dva roky zoufale bránilo, ale nakonec bylo v roce **146 př. n. l.** dobyto a srovnáno se zemí. Ti z jeho obyvatel, kteří přežili, byli prodáni do otroctví.

Kromě válek s Kartágem vedli Římané v tomto období i další vojenské výboje. Porazili **Makedonii** a podmanili si její území a získali kontrolu nad částí **Malé Asie**. Ve stejném roce, kdy bylo dobyto a zpusťošeno Kartágo, zničili Římané stejným způsobem i řecké město **Korint**. Pod nadvládu Římanů se tak dostalo i **Řecko**. Řím se stal pánem velké části Střezozemního moři a o Střezozemním moři Římané nyní mohli mluvit jako o „našem moři“.

III. 25 Krize římské republiky

Pronikavé vojenské úspěchy římské armády a získání řady zemí přinášely do Říma obrovské bohatství. Z podmaněných území sem přicházelo levné obilí, drahé kovy, jemné látky, šperky, vonné masti a velké množství otroků. To vše ale mělo i svoji odvrácenou stranu a římská republika se začala ocitát v krizi.

Hlavní tíhu vojenské služby v římské armádě nesli drobní římstí rolníci. Díky válečným tažením byli často i několik let vzdáleni ze svých hospodářství, která tak pustla. Rolníci nebyli ani schopni svými vypěstovanými produkty konkurovat římským velkostatkářům, kteří na svých rozsáhlých pozemcích využívali levné práce početných otroků. Do Říma se rovněž dováželo velké množství levného obilí z provincií, které zde snižovalo jeho ceny. Výsledkem bylo, že mnoho drobných rolníků zkrachovalo, přišlo o svoje pole a jako **bezzemci** odcházeli do Říma, kde jim stát poskytoval **příděly obilí**. Jejich opuštěné pozemky pak skupovali a zabírali velkostatkáři.

Tento vývoj ale vyvolával řadu problémů. Protože povinnost sloužit v římské armádě měli jen občané, kteří vlastnili nějaký majetek, snižoval se s počtem svobodných římských rolníků i počet římských vojáků. Stát také musel živit zvyšující se množství bezzemků žijících v Římě. Obavy vzbuzoval i vzrůstající počet otroků, se kterými jejich majitelé zacházeli často nelidsky, což vedlo k jejich útěkům a nebezpečným vzpourám. Nespokojenost rostla i v provinciích, které často římstí úředníci pověřeni jejich správou utiskovali a odírali vysokými daněmi, z nichž značná část plynula do jejich kapsy.

Krizový stav římské republiky se rozhodli řešit svými reformami **bratři Gracchové** (grakchové), kteří oba postupně zastávali v Římě úřad **tribunů lidu**. Nejdůležitější změnou, kterou chtěli v letech 133-121 př. n. l. prosadit, se stala **pozemková reforma**. Část státní půdy v Itálii, kterou dosud využívali velkostatkáři, měla být rozdělena římským bezzemkům, z nichž by se tak znovu stali rolníci. To pochopitelně narazilo na silný odpor velkostatkářů a oba bratři Gracchové byli v průběhu politických střetnutí zavražděni. Poté byly jejich reformy brzy zastaveny. K jejich neúspěchu přispělo i to, že římstí bezzemci, žijící v Římě víceméně na útraty státu, už často neměli zájem vrátit se k náročné a vyčerpávající zemědělské práci. Vzhledem k tomu, že jim zůstalo římské občanské právo a tedy i právo volit, byli také často podpláceni bohatými kandidáty na státní úřady.

Smrtí bratří Gracchů ovšem politické spory v Římě neskončily, ale spíše se ještě rozhořely s větší silou. Vytvořily se zde dvě politické skupiny - **populárové** a **optimáti**. Zatímco populárové prosazovali mírné reformy a jejich oporou bylo **lidové shromáždění**, optimáti zastupovali zájmy bohatých vlastníků půdy, změny odmítali a chtěli udržet existující poměry. Přitom se opírali zejména o **senát**. Spory stoupců obou stran přerůstaly v pouliční potyčky a posléze se změnily v **občanskou válku**. Významnou úlohu přitom sehráli významní římstí vojevůdci, kteří se postavili do čela obou politických skupin - u optimátů to byl **Lucius Cornelius Sulla** a u populárů **Gaius Marius**.

S osobností Gaia Maria je spjata i významná **reforma římské armády**. Prosadil totiž, aby římstí legionáři za svoji službu dostávali plat (žold) a stát jim hradil výzbroj, výstroj a obživu. To umožnilo, že do armády nyní mohli vstupovat i nemajetní občané, pro něž se vojenská služba stala zaměstnáním. Po jejím skončení mohli vysloužilí vojáci (tzv. veteráni) dostat buď finanční odměnu, nebo pozemky.

III. 26 Sullova diktatura a první triumvirát

Krise římské republiky vyvrcholila **občanskou válkou** mezi optimáty a populáry. Obě strany při ní postupovaly vůči svým protivníkům nelítostně. V roce 83 př. n. l. se římský vojevůdce a předák optimátů **Lucius Cornelius Sulla** zmocnil v čele svého vojska Říma a stal se **diktátorem**. Na rozdíl od dřívějších zvyklostí ale jeho diktatura byla na **neomezenou dobu**. Jako nástroj pro odstranění svých protivníků nechal Sulla vypracovat jejich zvláštní seznamy - **proskripce**. Lidé v nich uvedení byli postaveni mimo zákon, jejich majetek byl zabaven a mohli být beztrestně kýmkoliv zabiti. Sulla se během své vlády pokoušel upevnit stát vydáním řady zákonů i dalších opatření - zvýšil počet senátorů, omezil pravomoci lidových shromáždění a tribunů lidu. Po čtyřech letech vlády se ale překvapivě vzdal hodnosti diktátora a o rok později zemřel. Po jeho smrti krizová situace v Římě pokračovala dál a navíc museli Římané v Itálii čelit rozsáhlému povstání otroků, jehož vůdcem byl **gladiátor Spartakus**.

Spartakus byl jako vojenský zběh za trest prodán do gladiátorské školy v městě Capua (kapua). Společně s několika přáteli odtud ale v roce 73 př. n. l. uprchl. K jeho skupině se brzy začali přidávat zběhlí otroci a chudí rolníci a brzy se změnila v mnohatisícovou armádu. Spartakovi se několikrát podařilo porazit římské jednotky, které byly proti němu vyslány. Římané nakonec jmenovali do čela armády, vyslané proti Spartakovi, proslulého boháče **Crassa** (krasa). V rozhodující bitvě byla Spartakova armáda v roce 71 př. n. l. poražena a on sám s většinou svých druhů padl. Zajatce nechali Římané **ukřižovat** podél cesty z Říma do Capuy. Toto vítězství ale klid do Říma nepřineslo.

Roku 60 př. n. l. uzavřeli tři nejmocnější muži v Římě **Caesar** (césar), **Pompeius** (pompejus) a **Crassus** dohodu o vzájemném rozdělení moci ve státě, která vešla do dějin pod názvem **první triumvirát** (z latinského: tři muži). Zatímco Crassus chtěl uskutečnit válečné tažení na východ, Pompeius měl posílit římské panství Hispánii, nakonec ale zůstal v Římě a upevňoval si zde své postavení. Caesar dostal volnou ruku pro působení v **Galii**, z níž ovšem většina tehdy ještě nebyla pod nadvládou Říma. V řadě válečných tažení Caesar dobyl téměř celé území dnešní Francie, Belgie a část Nizozemí. Potlačil i nebezpečné povstání galských kmenů, které proti němu vypuklo, uskutečnil i výstražná tažení proti Germánům za Rýnem a přeplavil se se svým vojskem do Británie. Díky svým vojenským úspěchům a štědrosti získal velkou oblibu mezi svými vojáky i mezi římským lidem.

Shoda mezi triumviry se začala rozpadat poté, když Crassus zahynul na válečném tažení a Pompeius se začal sbližovat s římským senátem. Spory mezi Caesarem a Pompeiem vyvrcholily, když senát na Pompeiuv popud vyzval Caesara, aby rozpustil svoje vojska a vrátil se do Říma. Caesar to odmítl, v roce 49 př. n. l. v čele svého vojska překročil pohraniční říčku **Rubicon** (rubikon) a vstoupil do Itálie. Tím začala nová **občanská válka**.

V jejím průběhu prokázal Caesar vynikající vojenské i politické schopnosti. Porazil a rozdrtil všechny své odpůrce a stal se jediným vládcem římské říše. Podobně jako Sulla získal úřad diktátora na neomezenou dobu. Uskutečnil celou řadu reforem, mezi něž patřilo i zavedení tzv. **juliánského kalendáře**.

Caesarova samovláda vyvolala ale nespokojenost mezi přívrženci republiky. Část senátorů proto proti Caesarovi zorganizovala spiknutí a v roce 44 př. n. l. ho v senátu **zavraždila**. To ale římskou republiku zachránit nemohlo.

III. 27 Zánik republiky a vláda císaře Octaviána Augusta

Po Caesarově smrti nebyli jeho protivníci schopni zmocnit se vlády v Římě. Došlo k vytvoření tzv. **druhého triumvirátu**, ve kterém se spojili vojevůdce **Antonius**, adoptivní Caesarův syn **Octavián** (oktavián) a **Lepidus**. Společně se jim podařilo porazit všechny soupeře. Stejně jako jejich předchůdci v prvním triumvirátu si rozdělili kontrolu nad římskou říší. Zatímco Octavián si upevňoval moc v Římě, Antonius se sblížil s **egyptskou královnou Kleopatrou**. Nevýrazný Lepidus byl odsunut do pozadí.

Podobně jako v případě prvního triumvirátu se ale ukázalo, že takové rozdělení moci je možné jen dočasně. Spory mezi Octaviánem a Antoniem nakonec vedly k válce, jejíž rozhodující bitva se odehrála v roce 31 př. n. l. u řeckého mysu Actia (aktija). Zde bylo loďstvo Antonia a Kleopatry poraženo a oba posléze spáchali v Egyptě sebevraždu. Vítězný Octavián vtáhl do Egypta a připojil ho jako další provincii k římské říši.

Po svém vítězství v občanské válce se Octavián stal **jediným vládcem římské říše**. Senát mu udělil čestné jméno **Augustus** (Vznešený) a stejně jako Caesar přijal titul **imperátor**, díky kterému měl vrchní velení nad armádou. Formálně Octavián vládl společně se senátem a vystupoval jen jako **první občan ve státě - princeps**. Proto se také tato forma vlády označuje jako **principát**. Ve skutečnosti ovšem všechny klíčové úřady ve státě zastával on nebo jeho stoupenci a všechna důležitá rozhodnutí byla v jeho rukou. Byly tak položeny základy nového státního zřízení - **císařství** (císař od jména Caesar).

Ve své politice se Augustus snažil odstranit neblahé následky občanských válek a oživit hospodářství. Vnitřní mír, který v jeho době v římské říši nastal, prospíval rozvoji zemědělství, obchodu a řemesel v Itálii i v provinciích. V jeho době došlo i k rozsáhlému rozmachu stavební činnosti v Římě. Augustus také zpřísnil dohled nad úředníky spravujícími provincie, aby nedocházelo k jejich nepřiměřenému útlaku. Rovněž chtěl upevnit římskou společnost i uvnitř a vydanými zákony se snažil posílit soudržnost rodin. Uvědomoval si také význam umění a podporoval zejména **básnictví**. V jeho době působili v Římě významní básníci **Ovidius** (ovídyjus), **Horatius** (horácius) a **Vergilius** (vergílijus).

V zahraniční politice se Augustus snažil zabezpečení římské říše, jejímiž hranicemi se na severu staly řeky **Dunaj** a **Rýn**. Pokus Římanů o proniknutí na území Germánů na východ od Rýna skončil tragicky zničením tří římských legií v Teutoburském lese v roce 9 n. l.

Před svou smrtí jmenoval Augustus jako svého nástupce na císařském trůně svého nevlastního syna **Tiberia**, kterého adoptoval. Tím byl v římské říši dovršen přechod ke vzniku **monarchie** - vlády jednoho panovníka.

III. 28 Řím za prvních císařů

Augustovi nástupci na císařském trůně byly často velmi rozdílné osobnosti. Jeho adoptivní syn **Tiberius** nastoupil k vládě ve zralém věku a se značnými vojenskými i diplomatickými zkušenostmi. Vzhledem k prázdné státní pokladně se snažil uskutečňovat **úspornou politiku**, což mu ale velké sympatie vojáků a obyvatel Říma nezískalo. Vojenské vzpoury a odhalená spiknutí zvýšily Tiberiovu podezřívavost vůči okolí, nakonec se zatrpklý císař uchýlil na ostrov **Capri** (kapri), odkud řídil stát dopisy.

Vláda Tiberiova nástupce **Caliguly** (kaliguly) zpočátku vzbuzovala velké naděje - kromě jiného nechal zrušit **zákon o urážce majestátu**, kterým byli trestáni odpůrci císaře. Pak ale u něho pravděpodobně v důsledku duševní nemoci došlo ke zvratu a z Caliguly se stal **bezohledný samovládce**, před jehož terorem si nebyl v jeho okolí nikdo jistý životem. Císař prý dokonce jmenoval vlastního koně senátorem. Nakonec byl Caligula zavražděn důstojníky své vlastní gardy.

Novým císařem se stal Caligulův strýc **Claudius**. Ten se do té doby věnoval zejména historii, sepsal kromě jiného i dějiny Etrusků, které se bohužel nedochovaly. Během své vlády se Claudius snažil o zlepšení správy římské říše, na důležitá místa jmenoval schopné lidi bez ohledu na jejich původ. V jeho době římská armáda ovládla část **Británie**.

Vychovatelem dalšího císaře **Nerona** byl významný římský filozof **Seneca** (seneka). Nero, mezi jehož záliby patřila hudba a skládání veršů, začal ovšem po nadějném začátku své vlády rovněž zneužívat moc. Obětí jeho krutovlády se stala řada jeho příbuzných i předních osobností Říma, včetně Seneky. Nero byl dokonce podezříván z toho, že má na svědomí požár, který v roce 64 n. l. zpustošil značnou část Říma. Tehdy také došlo v Římě k prvnímu pronásledování **křesťanů**, kteří byli obviněni ze založení požáru. Nakonec se proti Neronovi vzbouřila část armády a on spáchal na útěku sebevraždu.

Celkově ovšem v době vlády Augustových nástupců prožívala římská říše období klidu a rozvoje. Zneužívání moci některými císaři se dotýkalo spíše jen příslušníků vyšších vrstev žijících v Římě, obyčejní lidé je většinou příliš nepocíťovali a naopak žili mnohem bezpečněji než v období ničivých občanských válek.

V tomto období neprobíhaly rozsáhlé dobovačné války a Římané se spíše zaměřili na obranu dosavadních hranic své říše. Ty měly být tvořeny jednak přírodními překážkami - řekami nebo pohořími, jednak zde byl budován systém opevnění a stále vojenské tábory legií. Na místech některých římských pevností v pozdějších dobách vznikla významná města, např. **Vídeň** nebo **Budapešť**.

Vzhledem k menšímu počtu dobovačných tažení se ovšem také začal zmenšovat počet otroků, proto byli římstí velkostatkáři nuceni částečně a postupně měnit způsob obdělávání svých pozemků. Usazovali na ní buď bezzemky, nebo své bývalé otroky a tito tzv. **kolóni** platili za pronájem půdy buď penězi, nebo částí vypěstované úrody. Zbytek si mohli ponechat, takže na rozdíl od otroků měli zájem na tom, aby výnos úrody byla co největší.

III. 29 Vznik a počátky křesťanství

V 1. století našeho letopočtu vzniklo v římské provincii Judea v oblasti dnešní Palestiny nové **monoteistické náboženství - křesťanství**. Jeho základem je víra v **Ježíše Krista**, který se podle křesťanské tradice narodil v Betlémě v době vlády císaře Augusta. Kolem třicátého roku svého života přijal Ježíš křest z rukou Jana Křtitele. Základem učení, se kterým vystoupil, byla láska k bližnímu, uskutečňování dobrých skutků a odpouštění provinění. Ježíš shromáždil kolem sebe své oddané stoupence, **apoštoly**, kteří měli novou víru šířit.

Ježíšovo učení ovšem narazilo na odpor židovských kněží, kteří v něm spatřovali odklon od pravé víry. Když před židovskými Velikonocemi vjel Ježíš do Jeruzaléma, byl zatčen a odsouzen radou židovských kněží k smrti. Na jejich nátlak ho nechal římský místodržící **Pontius (poncius) Pilát** popravit ukřižováním, tj. **přibitím na dřevěný kříž**. Ten se proto stal symbolem křesťanství.

Pro křesťany je Ježíš Kristus **Božím synem**, který po své smrti **vstal z mrtvých a vstoupil na nebe**. Svou smrtí zbavil lidstvo dědičného hříchu a ukázal mu **cestu ke spáse**. Základní morální zásady křesťanství (a také židovského náboženství - judaismu) jsou obsaženy v **Desateru božích přikázání**. Nejpodrobnější svědectví o životě a působení Ježíše Krista přinášejí čtyři části Nového zákona - **evangelia**. Společně se starším židovským **Starým zákonem** tvoří **Nový zákon** posvátnou knihu křesťanství - **Bibli**.

Apoštolové i další první křesťané byli vesměs Židé a první křesťanská obec vznikla v **Jeruzalémě**. Její příslušníci ale museli čelit pronásledování ze strany stoupců tradiční židovské víry. Postupně vznikaly díky působení apoštolů i na jiných místech římské říše další křesťanské obce a křesťanství zapouštělo kořeny mezi nežidovským obyvatelstvem mnohem výrazněji než mezi Židy. Vznikala křesťanská organizace - **církev**. Vůdčí úlohu při jejím utváření měl zejména **apoštol Pavel**. Určitým centrem církve se stala křesťanská obec v Římě, jejímž zakladatelem byl **apoštol Petr**.

Zpočátku bylo křesťanství přijímáno zvláště nižšími vrstvami společnosti. Přitažlivé pro ně byly myšlenky o rovnosti všech lidí před Bohem a víra v lepší život po smrti. V křesťanských obcích, v jejichž čele stál kněz, si byli všichni rovni.

I když byli Římané nábožensky velmi snášenliví, nové náboženství brzy začalo narážet na jejich nedůvěru a odpor. Důvody byly ale spíše **politické**. Křesťané totiž odmítali uctívat římské bohy a prokazovat božské počty císařům. Navíc Římané zpočátku ani nerozlišovali mezi křesťany a Židy, kteří se proti římské nadvládě často bouřili, a proto byli považováni za podezřelé. K prvnímu pronásledování křesťanů došlo v Římě za vlády císaře Nerona. Tehdy byli popraveni i apoštolové Petr a Pavel. I přes občasné pronásledování v dalších obdobích ale počet křesťanů rostl. V dobách nebezpečí byly v Římě místem jejich shromažďování skryté podzemní prostory - **katakomy**.

III. 30 Největší rozmach římské říše a počátky její krize

Po Neronově smrti došlo v římské říši k bojům mezi kandidáty na císařský trůn. Zvítězil v nich vojevůdce **Vespasianus**, který v té době potlačoval povstání Židů v Judeji. Vespasianus se stal zakladatelem nové císařské dynastie vládnoucí Římu. S tímto císařem je spjato vybudování jedné z nejvelkolepějších římských staveb - **Kolossea**, v němž se konaly gladiátorské zápasy, boje s divokými zvířaty, pantomimická představení a po napuštění vodou dokonce také námořní bitvy. Za vlády Vespasiánova syna **Tita** postihla Itálii tragická přírodní katastrofa, když sopečný výbuch Vesuvu v roce 79 n. l. zasypal město **Pompeje**.

Vrchol své moci zaznamenala římská říše ve 2. století našeho letopočtu v období vlády tzv. **adoptivních císařů**. Tehdy se totiž prosadil princip, že vládnoucí císař ještě za svého života **adoptoval** schopného a zkušeného nástupce, který se pak po jeho smrti ujal vlády. V době panování císaře **Traiana** (trajána) dosáhla římská říše svého vůbec **největšího územního rozsahu**. Římská vojska tehdy ovládla oblast dnešního Rumunska, Mezopotamii a Arménii.

Ale už Traianův nástupce císař **Hadrianus** si uvědomil, že udržet tak rozsáhlou říši by vyžadovalo neúměrné náklady a oběti. Proto Římané některá dobytá území raději opustili a soustředili se na obranu říše na dobře hájitelných hranicích, kde byla budována a zdokonalována soustava opevnění. Známy je tzv. **Hadriánův val** v Británii.

Jedním z nejpozoruhodnějších římských císařů byl **Marcus Aurelius** (markus aurélijus), označovaný někdy jako **filozof na trůně**. Byl totiž kromě vládce a válečníka i filozofem. Římané museli v jeho době čelit útokům řady nepřátel - **Parthů** na východě a **Germánů** na Dunaji. V bojích s germánskými kmeny pronikla římská vojska na území jižní Moravy a na Slovensko. Právě na Slovensku vzniklo císařovo filozofické dílo **Hovory k sobě**. Přes své filozofické sklony nechal ale Marcus Aurelius pronásledovat křesťany, které považoval za ohrožení státu.

Syn a nástupce Marca Aurelia **Commodus** (komodus) se od svého otce povahově výrazně odlišoval. Hlavní zálibou tohoto krutého a domýšlivého vládce byly **gladiátorské zápasy**, v nichž dokonce sám vystupoval. Nakonec byl tento císař zavražděn. V dalším období se pak císařové na římském trůně často velmi rychle střídali a většina z nich skončila **násilnou smrtí**.

Problémy se objevovaly také v hospodářství. Zatímco zpočátku bylo obdělávání půdy prostřednictvím **kolónů** vcelku prospěšné, později se jejich situace začala zhoršovat. Díky rostoucím daním často nebyli schopni z výnosů půdy hradit své závazky vůči velkostatkářům a ještě vypěstovat dost pro uživení sebe a svých rodin. Proto často opouštěli pronajatou půdu. Chudnutí obyvatelstva postihovalo i řemesla a obchod, protože lidé se snažili vyrobit si co nejvíce věcí sami, aby je nemuseli kupovat.

III. 31 Dominát a zánik západořímské říše

Zmatky a nepokoje v římské říši ukončil císař **Diocletianus** (diokleciánus), který nastoupil vládu v roce 284 n. l. Tento velmi schopný a rozhodný vladař nastolil svoji **neomezenou vládu** a začal vystupovat jako **pán všech obyvatel říše**, kteří se tak stali jeho **poddanými**. Protože se latinsky pán řekne *dominus*, označuje se tento typ vlády v římské říši jako **dominát**.

Diocletianus se především snažil oživit římské hospodářství. Aby zabezpečil dostatek rolníků, usazoval na opuštěná pole příslušníky barbarských kmenů. Nařídil také, že se synové kolónů museli stát opět kolóny. Zavedl rovněž maximální ceny, za které se mohlo prodávat zboží. Skomírající obchod se snažil oživit **ražbou zlatých a stříbrných mincí**. Protože pro jednoho člověka byla vláda tak rozsáhlé říše příliš složitá, Diocletianus jmenoval svého **spolucísaře**, který vládl v západní části říše a on sám si ponechal správu východních oblastí. Diocletianus také zahájil rozsáhlé pronásledování křesťanů, které považoval za nebezpečí pro stát. Toto pronásledování už ale nemohlo křesťanskou církev výrazněji ohrozit.

Jiný postoj ke křesťanství zaujal Diocletianův nástupce císař **Konstantin** (latinsky Constantinus). Pochopil, že je marné pokoušet se křesťanskou církev zničit a naopak se pokusil využít ji pro upevnění římského státu. Jako první z římských císařů začal křesťanství podporovat a v roce **313** ho **ediktem milánským** zrovnoprávnil s ostatními náboženstvími. (Za jednoho z Konstantinových nástupců se pak křesťanství stalo **jediným uznávaným náboženstvím římské říše**.) Další významnou reformou císaře Konstantina bylo přenesení hlavního města římské říše do **Konstantinopole**, města založeného na Bosporu na místě původní řecké osady Byzantion (byzanción).

V roce **395** se pak římská říše definitivně rozdělila na **západořímskou** a **východořímskou říši**. Zatímco východořímská říše (později označovaná jako **byzantská**) existovala až do 15. století, západořímská říše rychle spěla ke svému zániku.

Za Konstantinových nástupců pokračoval hospodářský úpadek Říma a Itálie a rozvrat státní moci. Narůstal rovněž tlak Germánů a jiných barbarských kmenů na hranice říše. Ve 4. století našeho letopočtu vpadli z asijských stepí do Evropy kočovní **Hunové**. Jejich vpád vyvolal rozsáhlý pohyb jednotlivých kmenů a národů, kterému se říká **stěhování národů**. Těchto přesunů, které trvaly až do 6. století našeho letopočtu, se zúčastnily zejména **germánské kmeny**.

Římští císařové se už v předcházejících obdobích snažili nebezpečí nepřátelských vpádů čelit tím, že umožňovali části Germánů usídlit se na území římské říše a přijímali je ve velkém počtu do řad vojska. Doufali, že tak říši ubrání před dalšími nájezdníky. Díky tomu ale vliv Germánů rostl a poslední západořímscí císaři už byli jen loutky v rukou germánských náčelníků.

V období stěhování národů se kmeny Germánů ve velkých počtech přesunuly na území západořímské říše a zpečetily tak její zánik. V roce 455 germánský kmen **Vandalů** dokonce vyplenil město Řím a v roce 476 germánský náčelník Odoakar sesadil posledního západořímského císaře **Romula Augustula** z trůnu. Tak zanikla západořímská říše. Tato událost je považována za konec **starověku** v Evropě a počátek nové epochy - **středověku**.

III. 32 Římská vzdělanost a kultura

Mateřským jazykem Římanů byla **latina** a podle ní se jejich písmo označuje jako **latinka**. (Toto písmo Římané převzali od Řeků prostřednictvím Etrusků.) Na rozdíl od dnešní doby Římané používali pro označení **číslic** písmena velké abecedy. Dnes se tyto číslice označují jako **římské**.

Většina svobodných římských obyvatel uměla číst a psát a počítat, vzdělání získávali jednak při **domácím vyučování**, jednak v **soukromých školách**. Tyto školy vznikaly nejen v Itálii, ale i v provinciích římské říše, kde je navštěvovaly kromě dětí římských osadníků a úředníků i děti místních obyvatel, které tak přijímaly římskou kulturu, jazyk a způsob života. Tak se tyto školy stávaly prostředkem **pořímsťování** provincií. Jazyk římské říše - latina - se stal základem dnešních **románských jazyků - italštiny, španělštiny, portugalštiny, francouzštiny a rumunštiny**.

Ve své kultuře Římané přejímali mnoho kulturních prvků od jiných národů, zejména od **Řeků**, a účelně je přizpůsobovali svým potřebám. Proto se poznatky mnoha řeckých učenců dochovaly prostřednictvím **latinských spisů** a mnoho děl **řeckých sochařů** jako **římské kopie**.

Oblastí, v níž Římané významně ovlivnili evropskou kulturu, bylo **právo**. Zákony v době římské republiky vydával senát, v době císařství je vyhlášoval sám císař. Mnoho zásad **římského práva** neztratilo svoji platnost dodnes.

Literární tvorba Římanů byla ve velké míře ovlivněna řeckými vzory. Římská **poezie** dosáhla svého vrcholu v dílech **Ovidia** (ovídyja), **Horatia** (horácija) a **Vergilia** (vergilija). Nejslavnějšími římskými **dramatiky** jsou autoři komedií **Terentius** (terencius) a **Plautus**, jejichž hry se staly zdrojem inspirace i pro mnohem pozdější evropské autory, např. Shakespeara (šejkspíra) nebo Moliéra (moljéra).

Díla **římského dějepisectví** jsou důležitým pramenem poznání dějin a kultury nejen starověkého Říma, ale i některých dalších národů, např. Keltů nebo Germánů. Mezi významné římské historiky patřili **Tacitus** a **Titus Livius**, své vojenské úspěchy zachytil přímo prostřednictvím historických spisů i **Caesar**. Za nejslavnějšího římského **řečníka** je považován politik a filozof **Cicero**, jehož sloh se stal vzorem pro mnoho pozdějších autorů píšících latinsky.

Výrazné nadání projevovali Římané ve **stavitelství**. Převzali řadu stavebních prvků od Etrusků a Řeků a přizpůsobili je pro své účely. Památky římské architektury můžeme najít takřka po celém území římské říše. Svým bohům stavěli Římané **chrámy**, úspěšným vojevůdcům **vítězné oblouky** a **sloupy**, pro gladiátorské zápasy byly určeny **amfiteátry** (např. Kolosseum). Společenský život v římských městech se ve velké míře odehrával ve **veřejných lázních** i v tzv. **bazilikách**, které sloužily často také jako tržnice. Do římských měst přiváděly často z velkých vzdáleností vodu **vodovody**, římské **silnice** sloužily často ke svému účelu dodnes. Ve **výtvarném umění** Římané na rozdíl od Řeků dávali přednost zobrazení reálné skutečnosti a **sochy** i **malířské portréty** jejich umělců věrně zachycovaly podobu zobrazovaných osob.

V římském **náboženství** najdeme silné vlivy Etrusků a také Řeků, od nichž Římané převzali i řadu bájí a pověstí. Později, když se římská říše rozšiřovala i do dalších oblastí, přejímali Římané i božstva z oblasti Malé Asie, Egypta i odjinud. Vládce římských bohů

byl **Jupiter**, jehož obdobou byl řecký Zeus. Jupiterovou manželkou byla bohyně **Juno**, bohem moře **Neptun** a podsvětí **Pluto**. Římskou bohyní moudrosti byla **Minerva**, lásky **Venuše**, války **Mars**, lovu **Diana** a poslem bohů **Merkur**.

IV STŘEDOVĚK

IV. 1 Stěhování národů a počátek středověku

Ve 4. století našeho letopočtu vpadli z asijských stepí do Evropy kočovní **Hunové**. Jejich vpád vyvolal rozsáhlý pohyb jednotlivých kmenů a národů, kterému se říká **stěhování národů**. Těchto přesunů, které trvaly až do 6. století našeho letopočtu, se zúčastnily zejména **germánské kmeny**, ale v poslední fázi také **Slované**. Ti se přitom usadili v oblastech střední a jižní Evropy. Vznikly tak **tři skupiny Slovanů**, z nichž se později vytvořily jednotlivé slovanské národy. K **východním Slovanům** se přiřazují Rusové, Bělorusové a Ukrajinci, k **jižním** Slovinci, Srbové, Chorvati, Bulhaři a Makedonci a k **západním** Poláci, Češi, Slováci, Lužičtí Srbové a vymřelí Pobaltští a Polabští Slované.

Germáni se v rámci stěhování národů přesunovali na území západořímské říše a zpečetili tak její zánik. Tyto události jsou považovány za konec **starověku** a počátek nové epochy v dějinách lidstva - **středověku**. Jeho první období zhruba od roku 500 do roku 1200 je označováno jako **raný středověk**.

Na obsazených územích začali Germáni zakládat své vlastní státy, tzv. **barbarská království**. (Jako barbary označovali starověcí Řekové a Římané cizince, kteří mluvili jinou řečí a měli jiné zvyky a kulturu než oni sami.) V Itálii vytvořili svoji říši **východní Gótové (Ostrogóti)** a po jejím zániku **Langobardi**. V severní Africe se usadili **Vandalové**, v dnešním Španělsku **západní Gótové (Visigóti)** a do Anglie se přeplavily kmeny **Anglů** a **Sasů**, kteří zde založili několik menších království. Nejvýznamnějším z těchto barbarských království se stala **Franská říše**.

Při příchodu na území římské říše Germáni částečně přijímali jazyk a kulturu místního usedlého obyvatelstva, včetně **křesťanské víry**, přinášeli si však i vlastní zvyky a dovednosti (např. výrobu dlouhých mečů). Na rozdíl od antické kultury, která byla výrazně spojena s **městy**, byla germánská civilizace převážně **vesnická**. Dosavadní antická města v Evropě v důsledku častých válečných nájездů většinou zpusťla a počet jejich obyvatel se výrazně snížil. Zemědělství bylo v tomto období jen velmi nevykonné, rolníci obdělávali primitivními nástroji nedostatečně hnojenou půdu a v důsledku neúrody často propukaly hladomory. Znalost čtení a psaní přestala být běžná a stala se výsadou jen úzkého okruhu lidí, v drtivé většině **křesťanských kněží**.

IV. 2 Franská říše

Nejvýznamnější barbarskou říši vytvořily kmeny **Franků**. Ty se na konci 5. století našeho letopočtu přesunuly do bývalé římské provincie Galie, podmanily si zdejší obyvatelstvo a začaly dobývat i okolní území. Jejich panovníkem byl **Chlodvík**, který se nechal **pokřtít**, čímž získal podporu **katolické církve**. Jeho nástupci pokračovali ve vojenských výbojích, bojovali i proti Slovanům ve střední Evropě a podařilo se jim rovněž zastavit vpád **Arabů** z Pyrenejského poloostrova.

Franští panovníci většinou neměli stálé sídlo a vládli tak, že v doprovodu své vojenské družiny objížděli jednotlivá významná centra říše a tam osobně rozhodovali, vynášeli rozsudky a kontrolovali své úředníky. Stejným způsobem vládli i panovníci v jiných státech ještě řadu staletí.

Při své vládě se panovník opíral o svoji **vojenskou družinu**, jejímž členům přiděloval důležité úřady nebo půdu, na níž pracovali poddaní rolníci. Této přidělené půdě se říkalo **léno** (latinsky **feudum**) a jejím držitelům **leníci**. Svému lennímu pánovi byli leníci povinni věrností a vojenskou službou. Sami přitom zase mohli přidělovat léna svým služebníkům. Tak vznikl systém někdy označovaný jako **feudalismus**. Leníci původně svá léna drželi jen doživotně, časem si ale prosadili jejich dědičnost. Vznikla z nich **šlechta**, jejímž úkolem bylo spravovat stát a bojovat za něj. Podle urozenosti a bohatství se šlechta dělila na vyšší a nižší. Tento systém se uplatnil i v dalších zemích západní a střední Evropy.

Nejvýznamnějším a nejslavnějším panovníkem Franské říše se stal **Karel Veliký** (vládl 768-814). Dlouhá staletí poté byl chápán jako vzor dokonalého a úspěšného panovníka a jeho jméno dodnes v češtině žije v panovníckém titulu **král**. Karel vojenskými taženími podstatně rozšířil území své říše, takže kromě západní a střední Evropy sahala i do severní Itálie. Roku 800 byl korunován papežem v Římě na **císaře**. Tak mělo dojít k obnovení římské říše.

Karlova říše byla rozdělena na jednotlivá **hrabství**, v jejichž čele stála **hrabata**. V pohraničních oblastech, které byly více vystaveny útokům nepřátel, vytvářel Karel tzv. marky, do jejichž čela postavil **markrabata** nebo **vévody**.

Karel Veliký se snažil i o rozvoj kultury a písemnictví. Na svůj dvůr zval významné učence i umělce, byly pořizovány opisy prací antických spisovatelů. Z písma používaného v Karlově době se později vyvinula **latinka**, kterou píšeme dodnes.

Obrovská říše ale dlouho nepřežila Karlovu smrt. V roce **843** došlo k jejímu rozdělení na **západofranskou říši** (pozdější Francii) a **východofranskou říši**, jejíž území se značně překrývá s dnešním Německem.

IV. 3 Byzantská říše

Na konci 4. století našeho letopočtu došlo k rozdělení římské říše na říši **západořímskou** a **východořímskou**. Zatímco západořímská říše brzy zanikla pod náporom barbarských kmenů, východořímské říše existovala pak ještě řadu dalších staletí. Jejím hlavním centrem a sídlem východořímských **císařů** bylo město **Konstantinopol**, kterému Slované říkali **Cařihrad**. Toto město vzniklo u průlivu z Černého do Středozemního moře na místě, na němž původně ležela řecká osada **Byzantion** (byzancijon). Podle ní se také východořímská říše označuje jako **říše byzantská**.

V období raného středověku byla byzantská říše nejvyspělejším a nejbohatším státem v celé Evropě. Na rozdíl od jiných evropských států v ní zůstala zachována starověká **města**, která byla centrem řemesel a obchodu. Byzantští vzdělanci dosahovali vysoké úrovně v matematice, dějepisectví a ve filozofii, stavitelé projektovali chrámy zastřešené kupolemi, které byly v té době jinde nemyslitelné. Asi nejznámějším z nich je **chrám Hagia Sophia** (hajasofija) v Konstantinopoli. Byzantská kultura výrazně souvisela s **křesťanstvím**. Jejím typickým projevem byly obrazy svatých - **ikony** a převážně křesťanské náměty měly také nádherné **barevné mozaiky**.

Velkého rozmachu dosáhla byzantská říše kolem poloviny 6. století našeho letopočtu za císaře **Justiniána I.** Tento císař se pokusil obnovit římskou říši v jejím původním rozsahu a jeho vojevůdci dobyli rozsáhlá území. V té době k byzantské říši patřila Itálie, část Pyrenejského poloostrova, severní Afrika, Malá Asie, část Balkánského poloostrova a řada ostrovů ve Středozemním moři. Císař Justinián nechal rovněž sepsat římské zákony do uceleného souboru, tzv. **Justiniánova zákoníku**, ale také krvavě potlačil mohutné povstání nespokojeného obyvatelstva Konstantinopole.

Brzy po Justiniánově smrti začala být byzantská říše vystavena útokům vnějších nepřátel a její území se začalo zmenšovat. Do Itálie vpadli **Langobardi**, na Balkáně se usadili bojovní **Bulhaři**, kteří zde založili vlastní stát, řadu oblastí byzantská říše ztratila také ve prospěch **Arabů**. Přesto ještě dlouhou dobu zůstávala významným státem, který si svůj vliv v okolních zemích udržoval nejen vojenskou silou, ale i **misiemi** šířícími **křesťanskou víru**. (Jednou z těchto misí byla i výprava Konstantina a Metoděje na Velkou Moravu.)

V důsledku řady rozdlů postupně rostlo napětí a spory mezi západní **římskokatolickou církví**, v jejímž čele stojí **papež**, a východokřesťanskou (tzv. **ortodoxní**) církví, jejíž hlavou byl **konstantinopolský patriarcha** a na jejíž působení měli silný vliv byzantští císařové. Nakonec se v roce **1054** obě církve od sebe úplně oddělily. Přímo pokračovatelkou východokřesťanské církve se stala církev **pravoslavná**.

Sílicí útoky Arabů a Turků donutily císaře byzantské říše hledat pomoc u západních křesťanů. **Křížové výpravy** směřující ze západní Evropy proti muslimům v oblasti Palestiny ale příliš Byzanci nepomohly, právě naopak. Při čtvrté z nich, která se uskutečnila na začátku 13. století, se její účastníci obrátili proti Konstantinopoli, dobyli ji a na několik desetiletí přerušili existenci byzantské říše. Poté se jí sice podařilo obnovit, ale už nikdy nenabyla původní síly a významu.

Tečku za existencí byzantské říše učinili **osmanští Turci**. V roce 1453 turecký sultán **Mehmed II. Dobyvatel** se svojí obrovskou armádou oblehl Konstantinopol a dobyl ji.

Poslední byzantský císař zahynul v boji a dobyté město, přejmenované na **Istanbul**, se stalo centrem **osmanské říše**.

IV. 4 Kyjevská Rus a státy jižních Slovanů

Východní Slované sídlili v úrodných oblastech mezi řekami Vislou a Dněprem. Právě tudy vedly z byzantské říše důležité obchodní cesty, které podél toků velkých řek směřovaly k Baltskému moři. Po nich se dopravovaly ze severu kožešiny a **jantar**, z jihu pak zejména **vzácné látky** a **koření**. Na těchto důležitých cestách vznikala opevněná hradiště, která byla centrem moci místních knížat a také středisky obchodu. Nejdůležitějšími z nich byly **Novgorod** a **Kyjev**. Kolem roku 882 novgorodský **kníže Oleg** z rodu **Rurikovců** ovládl Kyjev a vytvořil stát označovaný jako **Kyjevská Rus**.

Olegovi nástupci rozšiřovali území svého státu, přičemž bojovali s řadou nepřátel. Velmi pustošivé byly zejména vpády **kočovných kmenů** z asijských stepí, s nimiž Kyjevská Rus vedla takřka trvalé války. Mocného souseda představovala i **byzantská říše**. Právě odtud ale přijal ruský kníže **Vladimír** na konci 10. století křesťanství, které mu pomohlo upevnit jeho stát. Křesťanské bohoslužby byly na Kyjevské Rusi slouženy ve **staroslověnštině** a v tomto jazyce zde vznikala i první literární díla, která byla psána novým písmem, **cyrilicí**, z níž se později vyvinula **azbuka**.

Silný vliv byzantské kultury v Kyjevské Rusi dokládají jak stavby zdejších kostelů s typickými kupolemi, tak i obrazy svatých - **ikony**. Významným dílem ruského dějepisce z této doby je rozsáhlá kronika **Pověst dávných let**, jejíž autorství je připisováno mnichu **Nestorovi**. Důležitými literárními památkami jsou i původně ústně přenášené tzv. **byliny**, vyprávějící o bohatýrech, kteří chránili Rusko před útoky nepřátel.

Vrcholný rozmach prožívala Kyjevská Rus za vlády Vladimírova syna **Jaroslava Moudrého**, zanedlouho po jeho smrti se ale v důsledku sporů mezi jednotlivými členy vládnoucího rodu rozpadla na řadu menších knížectví. To usnadnilo vpády asijských kočovníků. Ve 13. století zaútočili na ruská knížectví **Mongolové**, kterým se v Evropě říkalo **Tataři**. V roce 1223 porazili ruská knížata v bitvě na řece **Kalce** a po dalším ničivém vpádu si území Ruska podmanili. V jihoruských stepích Tataři založili svůj stát, **Zlatou hordu**, které musela ruská knížata odvádět vysoké poplatky. Tatarská nadvláda výrazně zpomalila hospodářský i kulturní rozvoj Ruska.

V 8. až 10. století našeho letopočtu vznikly státy založené slovanskými kmeny také v oblasti **Balkánu**. Významnou roli zde hrál **bulharský stát**. (Jméno **Bulhaři** původně označovalo turkotatarské kočovníky, kteří na Balkán pronikli v 7. století našeho letopočtu a poté splynuli s početnějším místním slovanským obyvatelstvem.) Po roce 860 přijali Bulhaři křesťanství ze sousední byzantské říše a jejich bohoslužebným jazykem se stala – stejně jako na Velké Moravě – staroslověnština. (Do Bulharska také odešli někteří žáci Konstantina a Metoděje vyhnaní z Velké Moravy.) Bulharský stát byl nakonec ovládnut byzantskou říší, ale pak znovu na konci 12. století obnoven.

Další významný slovanský stát na Balkáně představovalo **Chorvatsko**, které se za knížete **Tomislava** v 10. století stalo královstvím. Z hospodářského hlediska zde měla největší význam bohatá **Dalmácie**, ležící na pobřeží Jaderského moře, jejíž města byla

významnými centry obchodu. Na rozdíl od Bulharů a také **Srbů**, se kterými měli takřka totožný jazyk, přijali nakonec Chorvati křesťanství z Říma, při bohoslužbách užívali **latinu** a psali **latinkou**. Na začátku 12. století se Chorvatsko spojilo s uherským státem, jehož součástí pak zůstalo až do 20. století.

IV. 5 Arabové a vznik islámu

Arabský poloostrov byl v období raného středověku důležitou obchodní křižovatkou, na níž se protínaly trasy dálkového obchodu mezi Indií a Sýrií. Kočovné **arabské kmeny**, které na něm žily, se živily převážně chovem dobytka a obchodem. Zemědělství se rozvíjelo jen na mořském pobřeží a v pouštních oázách.

Arabové uctívali celou řadu božstev a posvátných předmětů, z nichž asi nejdůležitější byl **černý kámen** (snad meteorit) v městě **Mekka**. A právě v tomto městě se v 2. polovině 6. století našeho letopočtu narodil **Mohamed**, zakladatel nového náboženství - **islámu**.

Mohamed začal hlásat víru v jednoho boha - **Alláha** a sám se prohlásil za jeho **proroka**, který lidem zvěstuje boží vůli. Jeho působení zpočátku naráželo v jeho rodném městě na odpor a Mohamed musel dokonce v roce 622 se skupinou svých stoupenců odejít do **Mediny**. Brzy se ale vítězně vrátil a Mekka se stala náboženským a politickým centrem stoupenců islámu.

Nové náboženství hlásalo bratrství a svornost všech svých vyznavačů - **muslimů**. Posvátnou knihou islámu se stal soubor Mohamedových výroků - **korán**. Kromě víry v Alláha islám předepisuje svým vyznavačům i další povinnosti - konat předepsané modlitby, držet v určitou dobu půst a aspoň jednou za život uskutečnit pouť do Mekky. Stoupenci islámu jsou také povinni šířit svoji víru - v případě potřeby i bojem.

Arabské kmeny sjednocené islámem zahájily po Mohamedově smrti rozsáhlá vojenská tažení a ovládly Egypt, Sýrii i Palestinu, dobyly Persii (dnešní Irán), pobřeží severní Afriky a pronikly i na **Pyrenejský poloostrov**. Jejich pokus o další postup na území Franské říše byl ale franským vojskem zastaven. Sídlem moci arabských vládců - **chalifů** - se stal **Damašek** a později **Bagdád**. Obrovská arabská říše se pak sice na konci 10. století rozpadla na několik částí, ale Arabové zůstali až do současnosti trvalými obyvateli nejen Arabského poloostrova, ale i oblastí Blízkého východu a severní Afriky. Islám byl jako náboženství přijat i řadou nearabských národů v Asii, Africe i Evropě. Na dobytelské snahy Arabů pak navázali zejména **Turci**.

Významných úspěchů dosahovala ve své době **arabská věda a kultura**. Arabové se v mnohém inspirovali od kultur podmaněných zemí, řadu podnětů převzali také díky svým bohatým obchodním stykům. (Díky Arabům se např. do Evropy dostaly z Indie číslice, které běžně používáme a označujeme je jako arabské.) Velkého rozkvětu dosáhla arabská **fyzika, astronomie, zeměpis, lékařství i filozofie**, mezi proslulá díla arabské **literatury** patří příběhy **Tisíc a jedna noc**. Pozoruhodných výsledků dosáhli Arabové také ve **stavitelství**, v němž vynikají zejména stavby **mešit** (muslimských chrámů) se štíhlými **minarety** (věžemi).

IV. 6 Křížové výpravy

Jako křížové výpravy jsou označována vojenská tažení proti těm, kteří byli považováni za **nepřátele křesťanské víry**, ať už to byli muslimové, pohané nebo ti, kteří se začali od závazné křesťanské nauky podstatně odchylovat (např. husité v českých zemích). Jejich účastníci - **křížáci** - nosili na svém oděvu znamení kříže.

Vojenská střetnutí mezi křesťany a muslimy v období středověku dlouhodobě probíhala na **Pyrenejském poloostrově**, jehož většinu v 8. století našeho letopočtu ovládli **Arabové**. Po roce 1050 začalo dlouhodobé úsilí křesťanů o znovudobytí těchto oblastí. Proslulou postavou těchto bojů se stal španělský šlechtic **Cid** (sid), jehož činy vstoupily do pověstí a básnických skladeb. V průběhu 12. století ovládli křesťané velkou část Pyrenejského poloostrova a zatlačili muslimy na jih. Poslední muslimská oblast - **Granada** - padla až v roce 1492.

Další oblastí, v níž ve středověku probíhaly boje mezi křesťany a muslimy, byla **Palestina**. Zde ležela posvátná místa spjatá s působením Ježíše Krista, zejména město **Jeruzalém**. Palestinu ovládli nejdříve Arabové, kteří ale dovolovali křesťanským poutníkům jejich posvátná místa navštěvovat. Když ale v 11. století dobyli tuto oblast **Turci**, situace se změnila a křesťanští poutníci byli napadáni a olupováni. Tureckým náparem byla ohrožována také Byzantská říše, která žádala západní křesťanské státy o pomoc.

V roce 1095 vyhlásil **papež** vojenskou výpravu, jejímž cílem bylo osvobození posvátných křesťanských míst v Palestině z moci muslimů. Jeho výzva našla obrovský ohlas nejen mezi urozenými šlechtici, ale i prostými lidmi. Do Palestiny se vydaly velké skupiny nejen urozených šlechtických bojovníků, ale i poddaných. Kromě **náboženského nadšení** je vedly i další důvody - šlechtici hledali nová území, kterým by mohli vládnout, a poddaní chtěli najít lepší podmínky pro svůj život.

První křížová výprava do Palestiny byla neúspěšnější. Křížáci dobyli za obrovského strádání a obětí Jeruzalém a některá další území v Sýrii a Palestině. Zřídili zde několik svých států, ale jejich úspěch byl jen dočasný. Muslimům se posléze podařilo znovu Jeruzalém získat. Na tom nedokázaly nic trvale změnit ani další **křížové výpravy**, jichž se účastnili i někteří evropští panovníci, např. **anglický král Richard Lví srdce** nebo **císař Svaté říše římské Fridrich Barbarossa**. Celkem se během 200 let uskutečnilo osm křížových výprav. Tragický průběh měla zejména čtvrtá z nich, při níž křížáci místo boje s muslimy napadli a dobyli **Konstantinopol**, hlavní město Byzantské říše.

Nakonec byli křížáci z dobytých území vyhnáni. Přesto křížové výpravy významně ovlivnily evropskou kulturu. Křesťanská Evropa se díky nim seznámila s mnoha dovednostmi a výrobky, které do té doby neznala, např. s cukrem vyráběným z cukrové třtiny, hedvábím, sklem a výrobou papíru. V Palestině rovněž vznikly **rytířské řády**, které měly za úkol pečovat o křesťanské poutníky a chránit je před nebezpečím. Některé z nich existují dodnes. Díky křížovým výpravám rovněž vzrostla moc a bohatství některých italských měst, zejména **Benátek a Janova**, jejichž lodě přepravovaly účastníky výprav i křesťanské poutníky a vybudovaly si dlouhodobá obchodní spojení s východními zeměmi.

IV. 7 Počátky Francie a Svaté říše římské, vznik polského a uherského státu

Po rozdělení Franské říše v roce 843 začala v její **západní části**, pozdější **Francii**, slábnout moc zdejších králů a naopak rostl vliv **šlechty**. Ta si nakonec vynutila, že jí král musel přiznat **dědičnost** jejích pozemkových majetků, které původně držela jen po dobu svého života. To ještě více oslabilo krále, kteří nebyli schopni účinně čelit ani zahraničním nepřátelům - Normanům a německým knížatům.

Určité uklidnění přineslo až v roce 987 zvolení nového krále. Stal se jím **Hugo Kapet**, který původně vládl území mezi řekami Seinou (sénou) a Loirou (loárou). Ve **francouzském království** tak nastoupil k moci panovnický rod **Kapetovců**, jehož sídlem bylo město **Paříž**. Noví francouzští králové sice museli respektovat moc šlechty, ale obratnou politikou se jim dařilo rozšiřovat svůj majetek i vliv.

Rovněž ve **východofranské říši**, pozdějším **Německu**, moc panovníků před rokem 900 upadla a došlo k rozdrobení státu na řadu samostatných území. Nejvýznamnější z nich bylo **Bavorsko**, **Sasko**, **Švábsko** a některá další. V jejich čele stála jednotlivá **knížata**, která se snažila posílit svoji moc a často mezi sebou bojovala. V 10. století získali královskou korunu **saští vévodové**. Jeden z nich - **Ota I.** - porazil v roce 955 na řece Lechu kočovné Maďary, kteří svými nájezdy sužovali střední Evropu. (Otovi přitom pomáhalo i vojsko vyslané českým knížetem Boleslavem I.)

Ota I. zaměřil svoji pozornost rovněž na bohaté oblasti Itálie. V roce **962** přitáhl do Říma a nechal se papežem korunovat na **císaře**. Stát, v jehož čele nyní stál, byl později označován jako **Svatá říše římská**. Její území zahrnovalo nejen země německých knížat, ale také severní Itálii, dnešní východní Francii a některé další oblasti. Za její součást byl považován i **český stát**. Teoreticky měl být císař pánem všech křesťanů a všichni křesťanští panovníci mu měli podléhat. Ve skutečnosti ovšem i vládcové řady území ve Svaté říši římské často uznávali císaře za svého pána jen podle jména a odmítali se mu doopravdy podřizovat. Moc panovníka ve Svaté říši římské zeslabovalo i to, že zde trůn nebyl dědičný, ale vládce byl **volen** významnými knížaty.

Za svoji hlavní oporu na území Svaté říše římské považovali císařové **církev**. Jejím významným představitelům, **biskupům** a **arcibiskupům**, které jmenovali do jejich úřadů, udělovali rozsáhlé pozemkové majetky a očekávali za to jejich podporu. To ale nakonec v 11. století vedlo ke sporům mezi císařem a **papežem**, který jako hlava církve odmítal zasahování císaře do církevních záležitostí. Tento velmi bouřlivý spor trval dlouho a skončil až v roce 1122 vzájemnými ústupky.

Své výboje zaměřili císařové i další německá knížata do oblastí **Polabských** a **Pobaltských Slovanů**, kteří žili podél řeky Labe a při pobřeží Baltského moře. Postupně se jim podařilo tyto oblasti ovládnout a nakonec došlo i **poněmčení** slovanského obyvatelstva, které zde žilo. (Svůj jazyk a kulturu si udrželi pouze **Lužičtí Srbové**.)

V oblasti střední Evropy vznikly ještě další státní celky, k nimž patřil i **český stát**. Kolem roku 1000 vytvořily stát také **polské kmeny**. V jeho čele stanul panovnický rod **Piastovců**. Panovník **Boleslav Chrabrý**, který pocházel z tohoto rodu, získal v roce 1025 **královský titul**. Centrem Polska byl v té době **Krakov**, který byl královským sídlem, a také **Hnězdno**, kde sídlili polští arcibiskupové.

Významnou roli v dějinách střední Evropy začali hrát i **Maďaři**, kteří se po porážce na řece Lechu stáhli do uherských nížin. Zde začali pod vládou **Arpádovců** budovat svůj stát označovaný jako **Uhry**. Podobně jako v jiných zemích také v tomto případě sehrálo významnou úlohu **přijetí křesťanství**, jehož rozšíření je spjato s vládou **krále Štěpána**. (Ten byl později prohlášen za svatého - podobně jako v českých zemích kníže Václav.) Sídlem uherského arcibiskupa se stalo město **Ostřihom**. Kromě území obývaných Maďary se součástí uherského státu stalo i Slovensko, Chorvatsko, Sedmihradsko a některé další oblasti.

IV. 8 Vikingové a jejich nájezdy

Na severu Evropy v oblasti Skandinávie žili příslušníci germánských kmenů, kteří sami sebe nazývali **vikiny** (norsky *vik* = záliv). Byli to předkové dnešních obyvatel **Dánska**, **Norska**, **Švédska** a **Islandu**. Obyvatelé některých jiných evropských zemí jim říkali **Normané** (= lidé ze severu).

V oblastech, ve kterých Normané žili, bylo nehostinné podnebí, které bylo překážkou zemědělského obdělávání půdy. Proto se zdejší obyvatelstvo zaměřovalo více na chov dobytka a rybolov. Velký význam zde mělo i **zpracování železa**, ze kterého místní řemeslníci vyráběli účinné nástroje a zbraně, a také **stavba lodí**. Normané se stali asi nejlepšími mořeplavci středověku, jejich lodě se plavily po mořích a pronikaly i do vnitrozemí hluboko proti proudu řek. Byli to schopní obchodníci a tvrdí a odolní válečníci, kterých se obávala značná část Evropy.

Nehostinnost severských oblastí a také touha po kořisti vedly od roku 800 velké skupiny vikingů k nájezdům na jiné evropské země. Někde měly jejich útoky charakter loupeživých výprav, jinde se Normané usazovali natrvalo a po určité době se smísili s místním obyvatelstvem. Na svých plavbách objevili do té doby neobydlený **Island**, který osídlili, a odtud se posléze dostali do **Grónska**. Kolem roku 1000 vikingský náčelník **LeifEriksson** dosáhl dokonce se svou výpravou z Grónska pobřeží **Severní Ameriky** a založil zde osadu. Tento objev ale brzy upadl v zapomenutí.

Mnohem větší význam mělo ve své době pronikání vikingů do jiných oblastí. Švédští vikingové podnikali obchodní a válečné výpravy do východní Evropy. Po ruských řekách vedly jejich obchodní cesty do Černého a Kaspického moře a do Byzantské říše. Místní obyvatelstvo je označovalo jako **varjagy**. Jeden z varjažských náčelníků ovládl Novgorod a založil zde dynastii Rurikovců, která se později stala vládnoucím rodem v Kyjevské Rusi. Jiné skupiny vikingů v 11. století našeho letopočtu dokonce pronikly až do Středozemního moře a na území Sicílie a jižní Itálie založili svůj stát - **Království sicilské**.

V původních vlastech vikingů začaly vznikat státy už v průběhu 10. století. Tak se postupně vytvořilo **norské, dánské a švédské království**. Jen postupně sem ale pronikalo křesťanství.

Vikingské nájezdy výrazně ovlivnily i dějiny **Anglie**. Sem už v 5. století našeho letopočtu začaly pronikat germánské kmeny **Anglů**, **Sasů** a **Jutů**, které zatlačily původní keltské obyvatelstvo a vytvořily zde řadu menších království. Tyto rozdrobené státy ale nedokázaly čelit útokům dánských vikingů, kteří ovládli sever Anglie. Obratem se stala až

vláda anglosaského krále **Alfréda Velikého**, který na konci 9. století sjednotil anglosaská území a útoky vikingů zastavil.

Vpády Normanů byla postižena i **Francie**. Francouzský král s nimi nakonec uzavřel smlouvu, kterou jim přidělil území na severním pobřeží své země. Toto území se dodnes jmenuje **Normandie**. Vládce tohoto území, normanský vévoda **Vilém Dobyvatel** se v roce 1066 vylodil se na anglickém pobřeží, porazil v bitvě u **Hastingsu** posledního anglosaského panovníka a sám se stal králem Anglie.

IV. 9 Vzdělanost a umění raného středověku, románská kultura

V období raného středověku byla ve většině Evropy vzdělaná jen poměrně malá část obyvatelstva. Tito lidé patřili takřka výlučně k představitelům **křesťanské církve**. Pouze kněží a mniši v klášterech uměli tehdy číst a psát, rolníci a příslušníci šlechty to vlastně ani nepotřebovali. Tehdejší školy vznikaly při sídlech **biskupů** a **arcibiskupů** a také v **klášterech**. Jejich úkolem bylo hlavně poskytnout vzdělání budoucím kněžím. Vyučování probíhalo v **latině** a stejným jazykem se psaly i tehdejší knihy a listiny. Latina tedy byla tehdy mezinárodním jazykem vzdělaných lidí.

Vzhledem k tomu, že ještě neexistoval knihtisk, byly knihy ručně opisovány. To bylo samozřejmě velmi pracné a nákladné, a to i proto, že psací látkou byl **pergamen**. I opisovačské dílny se nacházely většinou v klášterech, které v tomto období vlastnily také největší **knihovny**. V nich se shromažďovala jak nově vzniklá díla, tak i opisy prací řeckých a římských autorů.

Častými literárními díly v období raného středověku byly **legendy**, popisující životy lidí, které církev prohlásila za svaté. (V českých zemích to byly např. legendy o knížeti Václavovi a svaté Ludmile.) V klášterech byly často vypracovávány i stručné přehledy události (např. o přírodních pohromách nebo válkách), které se odehrály v jednotlivých letech. Tyto **letopisy** jsou označovány také jako **anály**. Podrobnější informace o dějinách jednotlivých zemí a panovnických rodů poskytují **kroniky**, které zaznamenávaly události tak, jak za sebou následovaly. (Důležitým zdrojem pro poznání českých dějin je kronika, kterou kolem roku 1100 sepsal pražský kněz **Kosmas**.) K významným literárním dílům raného středověku patří také **hrdinské zpěvy**, které zobrazovaly boje statečných rytířů. Pro potřeby církve účely sloužily **duchovní písně** s náboženským obsahem.

Od 10. století se v Evropě začaly více stavět budovy z kamene, z nichž většina byly kostely nebo kláštery. V západní Evropě se stavělo zejména v **románském uměleckém slohu**. Ten vznikl v 11. století a na některých územích se udržel až do 13. století. Název tohoto slohu pochází až z 19. století a odráží podobnost s některými stavebními prvky antického umění. Typickými znaky románského slohu v architektuře jsou **silné zdi, valená klenba, půlkruhový oblouk** a **sdužená okna**. Protože klenba byla značně těžká, podpíraly ji silné stěny, popř. pilíře a sloupy.

Pro románské stavitelství ve **střední Evropě** jsou příznačné malé okrouhlé kostelíky, nazývané **rotundy**. Vznikaly ale i rozsáhlejší kostely s podélným půdorysem – **baziliky**, dále **kláštery**, ale i světské stavby – **hrady, paláce** a první **měšťanské domy**.

Součástí výzdoby církevních staveb byly sochy a nástěnné malby (fresky), které oslavovaly křesťanskou víru a zprostředkovávaly návštěvníkům kostela příběhy z Bible nebo ze života světců. Významnou úlohu hrála i knižní malba.

Z románských staveb patří mezi nejvýznamnější např. klášterní kostel v Cluny (klyny) ve Francii, bazilika sv. Marka v Benátkách nebo katedrála v Canterbury v Anglii. V českých zemích patří mezi významné památky románského umění např. **bazilika sv. Jiří na Hradčanech**, **rotunda sv. Jiří na Řípu** nebo **rotunda sv. Kateřiny ve Znojmě**, kde se nachází rozsáhlý soubor nástěnných maleb – tzv. **Přemyslovský cyklus**. Nejstarším dochovaným románským hradem na našem území je **Přimda**.

IV. 10 Život zemědělců ve středověku

Společnost raného středověku se skládala zejména z **poddaných rolníků, šlechty a příslušníků církve (kněží)**. Každá z těchto skupin měla podle tehdejších představ plnit v životě určitou předem danou úlohu, kterou vyjadřovalo dobové heslo: „**Ty pracuj, ty ochraňuj a ty se modli!**“

Zdaleka nejpočetnější část obyvatelstva představovali **rolníci**. K obdělávání své půdy používali **rádlo** a dokonalejší **pluh**, který kromě kypření zemi i obracel. Tehdejší zemědělci používali ale i další nástroje - **brány** k uvláčení polí, **rýče** a **motyky**. Při sklizni **obilí**, které bylo nejvíce pěstovanou plodinou, se používaly zpočátku zejména **srpy**, později **kosy**, a při jeho mlácení **cepy**. Většinu z toho, co rolníci potřebovali - nářadí, ale i obuv, oděv, nádoby - si vyráběli sami.

Z domácích zvířat se na vesnicích choval **hovězí dobytek**. Krávy nebo volí byli používáni především jako tažná zvířata, **koně** byli zpočátku určeni především k jízdě a teprve později k zemědělským pracím. Pro maso byla chována **prasata**, rozšířeno bylo i pěstování **ovcí, koz** a **drůbeže**. **Lov** se stal výsadou šlechty, pro kterou představoval kromě zdroje masa i druh zábavy.

Po celý středověk byl pro zemědělce problémem nedostatek **chlévské mrvy** pro hnojení polí, protože větší počet dobytka nebyli schopni přes zimu uživit. Špatně hnojená pole ale dávala jen malé výnosy a část půdy bylo vždy nutné určitou dobu nechat odpočívat (tzv. **úhor**), aby načerpala živiny. Společnost v raném středověku tak neustále žila pod hrozbou hladu, protože neúroda způsobená nepříznivými přírodními podmínkami nebo pustošivým vpádem nepřítelů znamenala vypuknutí **hladomoru**.

Postupně se ale začala situace zemědělců částečně zlepšovat. Začali více používat **kovové nástroje**, které umožnily lepší obdělávání půdy. Osévali každoročně jednu část půdy na jaře, druhou část na podzim a třetí část tvořil úhor, na němž se pásal dobytek. Jednotlivé části se pak pravidelně během tří let prostřídaly. Koně a volí začali být zapřaháni pomocí **chomoutu**, který umožnil lepší využití jejich síly. Na polích se kromě obilí (pšenice, žito, prosa, oves) začaly mnohem častěji objevovat i **luštěniny** (např. hrách) a různé druhy **zeleniny**. Ke zvýšení výnosů zemědělství přispělo v Evropě ve 12. a 13. století i **teplejší podnebí**.

Tyto změny přispěly ke zvýšení počtu obyvatel v některých částech Evropy. To ale zase znamenalo, že dosavadní **rozloha půdy** už nestačila. Proto začala část zemědělců

odcházet do dosud neosídlených oblastí a zakládat zde vesnice. Tuto tzv. **kolonizaci** podporovali i majitelé této neosídlené půdy - panovníci, šlechta nebo představitelé církve - protože jim přinášela užitek. Osadníci jim totiž byli povinni odvádět určité dávky v potravinách a v penězích a museli pro ně několik dní v roce bezplatně pracovat - **robotovat**. Zato získali přidělenou půdu do **dědičného držení** (pro sebe i své potomky) a mohli si na ní postavit dům. Vůči majiteli půdy se stali **poddanými** a on jejich **vrchností**. Zástupcem vrchnosti na vesnici se stával **rychtář**, většinou bohatý sedlák, který dohlížel na odvádění dávek a soudil spory mezi vesničany. Postupně také rostl počet nových **vesnických kostelů**.

IV. 11 Vznik a rozvoj středověkých měst

V období raného středověku města v západní a střední Evropě na rozdíl od antiky neměla velký význam. Obyvatelé vesnic si totiž značnou část svých potřeb vyráběli sami a nepotřebovali ani příliš prodávat své zemědělské produkty. Situace se začala měnit až od 11. a 12. století, kdy se díky rostoucímu počtu obyvatelstva a zlepšenému zemědělství začal rozvíjet obchod i řemeslnická výroba, které se začaly soustřeďovat do obnovovaných nebo nově vznikajících měst, chráněných pevnými hradbami.

Města v tomto období začala vznikat na místě starších řemeslnických a kupeckých osad, na křižovatkách obchodních cest, u významných hradů nebo i na dosud nezastavěné půdě - na „**zeleném drnu**“. Tato nově založená města byla většinou budována podle přesných pravidel. Centrum města tvořilo náměstí, na němž probíhaly **trhy**. Zde také byla **radnice**, v níž zasedala městská rada, a většinou i **kostel**, v němž se obyvatelstvo shromažďovalo k bohoslužbám. Do náměstí kolmo ústily hlavní ulice, na něž navazovala síť postranních ulic. Město obklopovaly hradby. U nich nebo na předměstích měli své dílny řemeslníci, jejichž činnost obtěžovala ostatní hlukem, dýmem nebo zápachem (např. koželuzi nebo kováři).

Obyvatelé měst tvořili zvláštní vrstvu středověkého obyvatelstva, která se svým postavením i způsobem obživy lišila od ostatních. I mezi nimi ale existovaly značné rozdíly. Mezi nejvlivnější obyvatele patřili **obchodníci** a **nejbohatší řemeslníci**, kteří měli své výstavné domy většinou na náměstí. V bočních uličkách měli své domy méně zámožní řemeslníci. Ve městě žilo i velké množství lidí, kteří vlastní dům neměli a nebyli ani plnoprávními měšťany - tovaryši, učni, služebníci, nádeníci, ale i žebráci. Zvláštní skupinu obyvatel města tvořili **Židé**, kteří žili odloučeně ve zvláštní čtvrti (ghettu) nebo v menších městech v oddělené ulici.

Měšťané provozující stejné řemeslo se sdružovali do organizací - **cechů**, které dbaly na kvalitu výrobků, určovaly jejich množství a ceny a stanovovaly i mzdy tovaryšů. Členem cechu mohl být jen řemeslnický mistr vlastní dílnou, nikoliv tovaryš nebo učeň. Bylo běžné, že příslušníci jednoho cechu měli své dílny ve stejné ulici, které se často dodnes podle toho jmenují - Hrnčířská, Truhlářská, Barvířská apod.

V českých zemích i jinde ve střední Evropě byla města podřízena určité vrchnosti. Pokud byl touto vrchností král, byla tato města označována jako **města královská**. Mezi královskými městy zaujímal zvláště významné postavení města **horní**, která vznikala nedaleko nalezišť drahých kovů. Pokud nebyl pro město vrchností král, ale nějaký šlechtic

nebo představitel církve, jednalo se o **město poddanské**. V některých oblastech Evropy, např. v Itálii nebo v Německu, existovala i **svobodná města**, která nad sebou žádnou vrchnost neměla. Tato města byla řízena úředníky volenými plnoprávnými obyvateli.

Zástupcem vrchnosti ve správě města byl **rychtář**, který soudil spory a vybíral daně. Postupně také rostl význam volené **městské rady**, složené z **konšelů**, která v čele s **purkmistrem** město spravovala. V této radě měli většinou nejdůležitější slovo bohatí měšťané.

Od svých vrchností získávala města určitá **práva**. Mezi nejvýznamnější z nich patřilo **právo postavit si hradby**, které město chránily před nepřátelskými vojsky i loupeživými nájezdy. **Soudní právo** umožňovalo soudit ty, kteří se ve městě dopustili trestných činů, **právo hrdelní** popravovat těžké provinilce. Důležitá byla také práva související s hospodářským životem města. Patřilo mezi ně **právo pořádat trhy**, na nichž městští řemeslníci a obchodníci nabízeli zákazníkům své výrobky, dále **právo mílové**, podle něhož se cizí řemeslníci nesměli usazovat jednu míli od města, aby nepředstavovali konkurenci pro ty městské. Významné bylo i **právo várečné**, které měšťanům umožňovalo vařit a prodávat pivo.

S růstem bohatství rostla i moc a vliv některých měst, která se stávala také významnou politickou a vojenskou silou. V Itálii to byly např. **Benátky** a **Janov**, které představovaly hlavní obchodní střediska na Středozemním moři. Významnou roli hrála i řada měst v západní Evropě. Na pobřeží Baltského a Severního moře vzniklo silné obchodní sdružení měst zvané **hanza**.

IV. 12 Soupeření mezi Anglií a Francií, stoletá válka

Normanský vévoda **Vilém Dobyvatel** po dobytí Anglie v roce **1066** dokázal podstatně upevnit panovnickou moc v této zemi. V tom pokračovali i jeho nástupci na anglickém trůně. Určitým vrcholem byla vláda krále **Jindřicha II.**, kterému se kromě vlády v Anglii podařilo získat i kontrolu nad takřka polovinou **Francie**. To už přímo ohrožovalo postavení francouzských králů z rodu **Kapetovců**. Došlo proto k otevřenému boji, v němž anglický král **Jan Bezzemek** po roce 1200 většinu svých území ve Francii ztratil.

Tyto porážky oslabily i královo postavení v Anglii. Anglická šlechta toho využila a vynutila si v roce 1215 vydání **Velké listiny svobod**, která omezovala panovnickou moc. Král nyní musel svolávat zástupce šlechty a měst a radit se s nimi. Tak byl vytvořen základ **anglického parlamentu**, který se postupně stal protiváhou královské moci.

Francouzským králům se naopak dařilo po vítězství nad Angličany svoji moc upevňovat. Když se francouzský král **Filip Sličný** dostal do sporu s papežem, přinutil ho odejít z Říma a usadit se v jihofrancouzském městě **Avignonu**. Zde pak papežové prakticky pod dohledem francouzských panovníků sídlili několik desítek let.

Spory mezi Anglií a Francií znovu vzplály ve 14. století. Po vymření francouzského panovnického rodu Kapetovců vystoupil s nároky na francouzský trůn anglický král, který byl po matce Kapetovec. Francouzská šlechta ale jeho nároky neuznala a na trůn dosadila vlastního kandidáta z vedlejší větve kapetovského rodu. V roce 1337 vpadlo anglické vojsko

do Francie a začal válečný konflikt, který s několika dlouhými přestávkami trval více než sto let. Říká se mu proto **stoletá válka**.

V počátečním období války měli převahu Angličané, jejichž oddíly dobře vycvičených lučištníků dokázaly porážet neukázněnou francouzskou rytířskou jízdu. Tak skončila anglickým vítězstvím i velká bitva u **Kresčaku**, v níž v roce 1346 padl i český král **Jan Lucemburský**, který zde bojoval na straně Francouzů. Postupně se ale síly začaly vyrovnávat a Francouzům se podařilo dobýt většinu anglických území ve Francii. Obě země byly ale válkou tak vyčerpány, že musely uzavřít dočasný mír.

Dlouhá válka přinášela prostým obyvatelům Francie i Anglie velké utrpení, které bylo ještě znásobeno rozsáhlými epidemiemi moru. Tato tzv. **černá smrt** zasáhla v polovině 14. století značnou část Evropy a vyžádala si obrovské lidské oběti. Útrapy a nespokojenost vedly v Anglii i Francii k rozsáhlým vzpourám městského i venkovského obyvatelstva, která byla ale nakonec potlačena.

V roce 1415 se anglické vojsko znovu vylodilo ve Francii a obsadilo značnou část země. Zdálo se, že se celá Francie dostane pod nadvládu anglického krále. Zachránkyní země se stala prostá dívka **Jana z Arku**, která se postavila do čela francouzského národního boje proti Angličanům. I když se jí nakonec Angličanům podařilo zajmout a nechali ji upálit, neodvrátilo to jejich porážku a vyhnání z Francie. Francouzský král se stal nejmocnějším panovníkem v Evropě.

Po skončení stoleté války Anglie prožívala období vnitřních zmatků. V průběhu tzv. „**války růží**“ spolu o anglický trůn bojovaly dva zneprátelené rody, z nichž jeden měl ve znaku bílou růži a druhý červenou růži. V průběhu tohoto boje se vzájemně vybila většina anglické vysoké šlechty. Uklidnění přinesl až nástup rodu Tudorovců na anglický trůn v roce 1485.

IV. 13 Osmanská říše

Přímou hrozbu pro jihovýchodní Evropu představovaly od poloviny 14. století výboje **osmanských Turků**. Zakladatelem jejich státu se stal náčelník **Osman**, který původně vládl jen malému území v **Malé Asii**. Osmanští Turci přijali od Arabů islám a osvojili si některé prvky byzantské kultury. Postupně se jim podařilo ovládnout většinu byzantských území v Malé Asii. Elitu jejich armády představovaly pěší oddíly **janičárů**, původně křesťanských chlapců odebraných svým rodinám, kteří byli vychováni k naprosté oddanosti islámu a tureckému vládci - **sultánovi**.

V polovině 14. století překročili osmanští Turci Dardanely a začali postupovat na Balkánský poloostrov. V cestě jejich expanzi stály státy jižních Slovanů - **Bulharsko** a **Srbsko**. Turkům se je nakonec podařilo porazit a ovládnout. Pro Srby je dodnes symbolem jejich národní tragédie bitva na **Kosově poli**, v níž bylo v roce 1389 vojsko srbských knížat rozdraceno tureckou armádou. Vládcí některých území, když viděli marnost ozbrojeného odporu, raději dobrovolně přijali tureckou nadvládu. Porážkou skončil i pokus uherského krále **Zikmunda Lucemburského** o zastavení tureckého postupu pomocí **křížové výpravy**.

Většina Balkánského poloostrova se tak na několik staletí dostala pod tureckou nadvládu. Podrobené obyvatelstvo muselo platit vysoké daně, ale mohlo celkem bez omezení

vyznávat svoji křesťanskou víru. Jen část slovanských obyvatel, především v Bosně, přijala islám.

Ve smrtelném ohrožení Turky se ocitl i zbytek území Byzantská říše, které v této době už kromě několika menších oblastí tvořilo už prakticky jen město **Konstantinopol**. Toto silně opevněné město Turci při svém postupu na Balkánský poloostrov obešli, ale když skončily neúspěchem byzantské snahy o získání podpory od křesťanských států v západní Evropě, stalo se jen otázkou času, kdy Konstantinopol padne. V roce 1453 turecká armáda pod vedením sultána **Mehmeda II.** město oblehla a dobyla. Pod jménem **Istanbul** byl pak až do zániku Osmanské říše ve 20. století jejím hlavním městem a sídlem sultánů. Mnoho byzantských umělců, filozofů a vědců uprchlo před Turky do Itálie, kam s sebou přinesli znalosti antické kultury.

Součástí osmanské říše se stala i řada oblastí ve **Středomoří, severní Africe, na Krymu** a ve **Střední Asii**. Rozmach osmanské říše narušil tradiční obchodní cesty mezi Evropou a Indií a také silně poškodil postavení významných obchodních měst v Itálii - Benátek a Janova.

V 16. století zahájili Turci nové prudké útoky na Balkáně. Při snaze zastavit jejich postup zahynul v roce **1526 v bitvě u Moháče český a uherský král Ludvík Jagellonský**. Turkům se podařilo ovládnout většinu Uher, ale zde se jejich postup do střední Evropy zastavil.

Postupně osmanská říše začala ztrácet vnitřní sílu a hospodářsky zaostávat. Situaci v ní zhoršovaly i časté spory o trůn. Rozhodujícím zvratem se stala porážka turecké armády při **obléhání Vídně v roce 1683**, po níž byla turecká expanze do střední Evropy definitivně zastavena. Začalo postupné vytlačování Turků z dobytých území provázené dalším úpadkem jejich říše.

IV. 14 Vzdělanost a umění vrcholného a pozdního středověku, gotická kultura

Proměna společnosti v období **vrcholného středověku** se projevila i v oblasti vzdělanosti a kultury. Vzdělání přestalo být jen záležitostí církve a začalo pronikat i do jiných skupin společnosti. Kromě církevních škol začaly vznikat i **městské školy**, v nichž se děti většinou zámožnějších měšťanů učily číst, psát, počítat a vzdělávaly se v latině.

Nejvyšší vzdělání poskytovaly **univerzity**. První z nich byly založeny ve 12. století v Itálii a poté i v západní Evropě. Nejproslulejší středověké univerzity vznikly v italské **Boloni** a **Padově**, v anglickém **Oxfordu** a **Cambridgi** (kembridži) nebo ve francouzské **Paříži** (univerzita **Sorbonna**). Ve střední Evropě založil první univerzitu v roce 1348 Karel IV. v **Praze**.

Univerzita, v jejímž čele stál **rektor**, mohla mít celkem čtyři fakulty, řízené **děkany**. Univerzity poskytovaly svým studentům zejména tehdejší znalosti z oblasti filozofie, práva, lékařství a teologie (bohoslovnictví). Kdo úspěšně ukončil studium, mohl obdržet buď nižší titul **bakaláře**, nebo vyšší tituly **mistra** a **doktora**. Absolventi univerzit nacházeli uplatnění nejen v rámci církve, ale i v kancelářích panovníků, významných šlechticů nebo měst. Bakaláři také často vyučovali na městských školách.

Od 12. století se začíná v křesťanské Evropě šířit **rytířská kultura**. Rytířem se šlechtic stával během zvláštního obřadu, tzv. **pasování**. K vlastnostem rytíře patřila statečnost v boji, čestnost, věrnost lennímu pánovi a církvi, ochrana slabých a bezmocných. K ženám se měli rytíři chovat uctivě a pozorně. K povinnostem rytíře patřila i účast na dvorských slavnostech a **rytířských turnajích**, které sloužily také jako příprava ke skutečnému boji. S rytířskou kulturou byla spjata i **milostná poezie**, kterou na dvorských slavnostech zpívali za doprovodu strunných nástrojů básníci a hudebníci v jedné osobě. Těm se říkalo **truvéři, trubadúři** nebo v Německu **minnesängři** (minesengři).

V literatuře se v té době kromě latiny začaly uplatňovat i národní jazyky. Oblíbeným hrdinou literárních děl se v řadě zemí stal král **Alexandr Makedonský**, zobrazovaný jako vzor rytířských ctností. K dalším oblíbeným námětům patřily v Anglii příběhy o králi Artušovi a rytířích kruhového stolu, ve Francii o králi Karlu Velikém a jeho rytíři Rolandovi, ve Španělsku o hrdinovi Cidovi.

Ve 12. století vznikl ve **Francii gotický umělecký sloh**, který postupně vystřídal románské umění. Z Francie se pak gotika rozšířila do řady evropských zemí. Nejvýraznějšími gotickými stavbami jsou vysoké chrámy (tzv. **katedrály**), které jsou pilíři rozčleněny na několik lodí. Katedrály najdeme po celé západokřesťanské Evropě, k nejznámějším z nich patří katedrály ve Francii, např. pařížská Notre Dame, ve Španělsku katedrála v Seville, ve střední Evropě katedrála v Kolíně nad Rýnem, Svatovítská katedrála v Praze nebo Svatoštěpánský chrám ve Vídni. Hlavními rysy gotického stavitelství byl **lomený oblouk, žebrová klenba, opěrný systém, vysoké věže i okna**. Nové konstrukční prvky umožnily zvětšit **výšku staveb**, která se tak stala rozhodujícím rozměrem. To mělo i symbolický význam – výška poukazovala na cestu vzhůru, **k Bohu**. Kromě církevních staveb vznikaly v gotickém slohu i stavby světské - hrady, paláce, domy, brány, mosty.

V gotickém malířství vznikaly deskové malby, malby na stěnách (fresky), na skle i knižní malby. Sochaři se ve svých dílech pokoušeli zachytit osobní rysy zobrazovaných postav i výraz jejich duševního stavu. Lidské postavy v malířství i sochařství jsou zobrazovány v mírném esovitém prohnutí, které zdůrazňuje jejich štíhlost i výšku.

IV. 15 Církev a křesťanství ve středověku

Základem křesťanského náboženství je víra v **Ježíše Krista**, který žil na počátku našeho letopočtu v **Palestině** a byl zde pro své učení ukřižován, tj. přibit na **dřevěný kříž**. Ten se proto stal symbolem křesťanství. Křesťané věří, že Ježíš Kristus byl **božím synem**, po své smrti vstal z mrtvých a vstoupil na nebe. Svou smrtí zbavil lidstvo dědičného hříchu a ukázal mu cestu ke spáse. Křesťanství vyzývá lidi k vzájemné lásce, uskutečňování dobrých skutků a odpouštění provinění. Posvátnou knihou křesťanství je **Bible**, která se skládá ze **Starého a Nového zákona**.

V římské říši bylo zpočátku křesťanství pronásledováno a mnoho křesťanů bylo pro svou víru popraveno. Křesťané totiž odmítali uctívat římské bohy a prokazovat božské počty císařům, proto byli považováni za protistátní zločince. Teprve ve 4. století našeho letopočtu došlo k obratu, křesťanství bylo římským císařem **Konstantinem** nejdříve povoleno a posléze se stalo **oficiálním náboženstvím** římské říše. Přežilo pak zánik západořímské říše a konec

antické civilizace v západní Evropě a jeho existence pokračovala v období středověku. Křesťanská víra se posléze šířila i na území, která původně nebyla součástí římské říše (např. i do českých zemí).

Postupně se vytvářela organizace křesťanství - **církev**. V ní zaujali důležité místo **kněží**, kteří přijali zvláštní posvěcení a jsou pokládáni za prostředníky mezi bohem a věřícími. Jejich úkolem je vykonávat náboženské obřady a šířit a upevňovat křesťanskou víru mezi lidmi. Hlavou církve v západní Evropě se stal **papež**, sídlící v Římě, který je považován za nástupce nejvýznamnějšího z Kristových učedníků (apoštolů) - **svatého Petra**. V průběhu staletí se formovala církevní organizace. Její nejmenší jednotkou je **farnost**, kterou spravuje **farář**. Větší církevní území jsou podřízena **biskupům** a několik biskupství tvoří **arcibiskupství**. Arcibiskupové pak podléhají přímo papeži.

Další významnou součástí církve tvoří **kláštery**. V nich žijí v uzavřenosti a podle přísných pravidel lidé, kteří se rozhodli věnovat celý svůj život bohu a církvi - **řeholníci** a **řeholnice**, neboli **mniši a jeptišky**. Představeným mužského kláštera je **opat**, v čele ženského kláštera stojí **abatyše**. Kláštery hrály ve středověku mimořádně významnou úlohu i jako centra vzdělání, vznikaly v nich školy a dílny určené k **opisování knih**. Mezi mnichy byla také řada významných učenců a umělců.

Křesťanství a církve hrály ve středověku nesmírně důležitou úlohu při vzniku a upevňování států, protože společná křesťanská víra spojovala lidi z různých rodů a kmenů do jednoho celku. Křesťanská církev také poskytovala středověkým vládcům **oporu**, kterou potřebovali při správě svých zemí, a vedla lidi k přesvědčení, že panovnická moc je ustanovena z **boží vůle**, které se nesmí protivit.

Díky přízni panovníků a šlechty nabyly církve **velký majetek i vliv**. Z darů bohatých věřících získávaly kláštery, biskupství i jiné církevní instituce rozsáhlé pozemky i s rolníky, kteří na nich pracovali. Prostí věřící byli povinni odvádět církvi pravidelné poplatky, tzv. **desátky**, které byly určeny k obživě kněží a na stavbu kostelů. S vysokými církevními úřady, které byly obsazovány většinou příslušníky šlechtických rodů, se pojilo bohatství a moc. To samozřejmě vyvolávalo závist i kritiku.

V NOVOVĚK I

V. 1 Renesance a humanismus

Renesance je kulturní a umělecký proud, který vznikl ve 14. století v **Itálii**, a programově se hlásil k obnově myšlenek **antiky (starověkého Řecka a Říma)** a jejího dědictví (francouzsky *renaissance* = znovuzrození, obnovení). Renesance se zrodila v prostředí bohatých italských měst Florencie, Benátek, Janova a dalších, v nichž se vzdělanci začali zajímat o slavnou minulost římské říše, její literaturu a umění. U nadaných umělců si bohatí místní měšťané i šlechtici objednávali obrazy a sochy. Renesance se postupně z Itálie rozšířila i do dalších částí západní a střední Evropy. Často je k ní připojován i další pojem – **humanismus** (lat. *humanus* = lidský), který s sebou přinesl zájem o lidskou existenci, schopnosti člověka a hodnoty pozemského života.

Renesance je spjata s řadou přírodních i astronomických objevů **Mikuláše Koperníka, Galilea Galileiho nebo Giordano Bruna** (džordana bruna), ale i s **vynálezem knihtisku Johanna Gutenberga** (gutnberga), který výrazně napomohl šíření humanistických myšlenek. Renesanční myšlení se výrazně odrazilo např. v literární tvorbě Italů **Danta Alighieriho, Francesca Petrarcy** (frančeska petrarky), **Giovanni Boccaccia** (džovani bokača) nebo v divadelních hrách Angličana **Williama Shakespeara** (šejkspíra). Jejich díla se zabývala člověkem, jeho pozemským životem a potřebami.

Renesanční **architektura**, která zahrnuje jak církevní, tak i světské stavby, navázala na tradici antického stavitelství. Stavitelé navrhovali stavby se širokými půlkruhovými nebo pravoúhlými okny a prostornými sály. Mezi další klíčové prvky renesanční architektury patřily kruhový oblouk, kupole, rovné linie a arkády. Na rozdíl od „vysoké“ gotiky se v renesanci prosazoval vyváženější poměr mezi šířkou a výškou, renesanční stavby byly také citlivě začleňovány do přírody. Mezi nejvýznamnější renesanční architekty patřili **Filippo Brunelleschi** (bruneleski), který projektoval dóm ve Florencii nebo **Donato Bramante**, jenž je tvůrcem chrámu sv. Petra v Římě. Renesanční **malíři** znovuobjevili perspektivu, vznikaly nejenom nástěnné, ale i deskové a knižní malby. Mezi jejich oblíbená témata patřily vedle křesťanských a antických motivů i portréty a davové scény (např. bitvy). Renesanční **sochařství** se snažilo zobrazit **krásu lidského těla** ve skutečných proporcích.

Mezi nejvýznamnější díla italského renesančního výtvarného umění patří **Donatellova** socha Davida, dále sochy Mojžíše a Davida a fresky v Sixtinské kapli **Michelangela Buonarrotiho**, obrazy Mona Lisa, Dáma s hranostajem nebo Poslední večeře **Leonarda da Vinci** nebo obraz Sixtinská madona **Rafaela Santiho**. Mezi přední výtvarné umělce mimoitalské renesance patří např. malíři **Albrecht Dürer** (dýrer) nebo **Hieronimus Bosch** (boš).

Do českých zemí renesance pronikla s poměrně značným zpožděním až v polovině 16. století, protože husitská a pohusitská doba nepřála příliš jejímu šíření. Mezi významné pražské renesanční stavby patří např. **letohrádek královny Anny** v sousedství Pražského hradu, **letohrádek Hvězda** v královské oboře na Bílé hoře nebo **Schwarzenberský palác**. Významné renesanční stavby vznikaly i mimo Prahu – např. zámky v Telči, Náměšti nad Oslavou, Opočně nebo Litomyšli. Humanistická literatura je v našich zemích spjata např.

s tiskařem **Danielem Adamem z Veleslavína**, představiteli Jednoty bratrské **Janem Blahoslavem** a **Janem Ámosem Komenským**, kronikářem **Václavem Hájkem**, z **Libočan** a řadou dalších.

V. 2 Zámorské objevy a vznik koloniálních říší

Od začátku 15. století začínají Evropané podnikat daleké námořní plavby, jejichž cílem bylo objevit nové země a najít nové obchodní cesty do oblastí Asie, z nichž se do Evropy dováželo vzácné zboží (hedvábí, porcelán, drahokamy, některé druhy koření). Dalším důvodem těchto výprav byla touha po drahých kovech, zejména **zlatě**, kterého začínal být v Evropě nedostatek. Tyto často dlouhé a nebezpečné cesty mohly být uskutečněny jen díky řadě nových **vynálezů a vylepšení**. Zdokonalila se konstrukce plachetních lodí (např. karavel), které byly schopny plout i za nepříznivého větru. Technické přístroje, např. **kompas** a **astroláb**, umožňovaly mořeplavcům orientaci na širém moři.

Zpočátku mělo při těchto objevných cestách hlavní slovo **Portugalsko** a **Španělsko**. Portugalci se zaměřili zejména na plavby na jih kolem pobřeží Afriky, na němž si postupně budovali své opěrné body. Portugalský mořeplavec **Bartolomeo Diaz** dosáhl při své plavbě v letech 1487-1488 nejjižnějšího cípu afrického kontinentu - **mysu Dobré naděje**. O deset let později jiný Portugalec **Vasco (vasko) da Gama** doplul kolem jihu Afriky do **Indie**, čímž otevřel novou obchodní cestu, kterou se do Evropy dopravovalo koření a vzácné zboží.

Mezi **španělskými objevy** zaujímá přední místo plavba **Kryštofa Kolumba**, janovského mořeplavce ve službách španělského státu, který se domníval, že do Indie je možné díky kulatosti Země doplnout také **západním směrem**. V **říjnu 1492** přistály lodí Kolumbovy výpravy u jednoho z ostrovů v Karibském moři. Kolumbus se až do své smrti domníval, že objevil novou cestu do Indie, proto také nazval místní domorodé obyvatele **Indiány**. O tom, že Kolumbus objevil nový kontinent, se Španělé přesvědčili poté, co překročili Panamskou šíji a stanuli na pobřeží Tichého oceánu. Na počest významného cestovatele a spisovatele **Ameriga Vespucciho** (vespucciho) dostal nově objevený kontinent jméno Amerika. Praktický důkaz kulatosti Země podala jiná španělská výprava, jíž velel Portugalec **Fernando Magalhaes** (magaljenš). Ta v letech 1519-1522 obeplula svět.

Objevné plavby se staly počátkem dobývání amerického kontinentu a vytváření velkých **koloniálních říší**. Většinu Střední a Jižní Ameriky ovládli Španělé, portugalskou kolonií se stala **Brazílie**. V oblasti Severní Ameriky se snažili zachytit zejména **Angličané**, **Nizozemci** a **Francouzi**, kteří začali konkurovat Španělsku a Portugalsku. Evropští dobyvatelé postupovali často velmi brutálně, Španělé např. bezohledně zničili velké indiánské říše **Aztéků** v Mexiku a **Inků** v Peru. Tyto úspěchy jim umožnila dobyvatelům vojenská převaha způsobená používáním železa, koní a střelných zbraní, které Indiáni neznali. Indiánské obyvatelstvo také hromadně umíralo na nakažlivé choroby, zavlečené z Evropy, proti kterým nemělo protilátky. Jeho počet se snižoval i v důsledku úmorné otročké práce v dolech a na plantážích. Novou pracovní silou se proto v Jižní i Severní Americe stali **černí otroci**, dovážení za hrozných podmínek ve velkých počtech z Afriky.

V Asii, kde existovaly silné říše (Čína, Japonsko, Indie), se Evropané většinou museli zpočátku spokojit s navazováním obchodních styků a budováním osad na pobřeží. Křesťanští

misionáři se také snažili získat místní obyvatelstvo pro křesťanskou víru. Přesto se některé asijské státy snažily maximálně omezit kontakty s Evropany a uzavíraly před nimi své přístavy.

Důsledky zámořských objevů byly velmi významné. Evropa díky nim poznala řadu nových plodin i druhů drůbeže (brambory, kukuřici, rajčata, kakao, tabák, krocany), američtí Indiáni se zase např. naučili využívat koně. Objevné plavby také přispěly ke změně hlavních cest světového obchodu - ty už nyní nevedly přes Středozemní moře, ale přes Atlantský oceán. Jednotlivé části světa se nyní mnohem více propojily.

V. 3. Sjednocení Ruska

Tatarům se podařilo ve 13. století ovládnout ruská území a v jihoruských stepích založili svůj stát - **Zlatou hordu**. Ruská knížata musela uznat svoji podřízenost vládcům Zlaté hordy - **chánům** a odvádět jim vysoké poplatky. Tatarská nadvláda, často provázená pustošivými nájezdy, výrazně zpomalovala hospodářský i kulturní rozvoj Ruska.

Od konce 13. století dochází k vzestupu původně nevýznamného **moskevského knížectví** a Moskva se stává centrem postupně se sjednocujícího ruského státu. Sídlem moskevských knížat se stal kamenný **Kreml**. V roce 1380 moskevský kníže **Dmitrij Donský** poprvé porazil Tatary v bitvě na **Kulikovském poli**, ale odstranit jejich nadvládu se podařilo až o sto let později jinému moskevskému knížeti **Ivanu III.** Ten také přiměl většinu ruských knížat, aby uznala jeho nadvládu, a vytvořil tak sjednocený ruský stát. Sám se oženil s příbuznou posledního byzantského císaře a začal užívat panovnického titulu **car**.

Výrazně upevnit panovnickou moc se pokusil v polovině 16. století vnuk Ivana III. **Ivan IV. Hrozný**. Reformoval zákonodárství i státní správu své země a podporoval ruský obchod s Anglií a Nizozemím. Na počest vítězství nad Tatary nechal v Moskvě postavit nádherný **chrám Vasila Blaženého**. Ivan IV. se také pokusil zlomit moc vysoké ruské šlechty - **bojarů**. Zabavil jim statky v okolí Moskvy a přidělil je svým oblíbencům, ze kterých chtěl vytvořit vrstvu oddaných přívrženců panovníka. Tento pokus ovšem skončil neúspěšně a stejně neúspěšně skončily i války, kterými chtěl Ivan IV. pro Rusko získat přístup k Baltskému moři. Naproti tomu se mu podařilo ovládnout některá tatarská území. Svá opatření uskutečňoval Ivan IV. naprosto bezohledně, i za drobná provinění následovaly hromadné tresty smrti - proto získal přídvisko **Hrozný**. V záchvatu zuřivosti zabil tento panovník nakonec i svého syna.

Po smrti Ivana IV. Rusko prožívalo období zmatků a rozvratu, označovaného jako **smutný čas**. V zemi řádil hlad, nakažlivé nemoci a početné bandy lupičů, vypukla velká povstání sedláků. Cizí mocnosti - Švédsko a Polsko - zasahovaly do mocenských sporů v Rusku. O carský trůn s pomocí zahraničních vojsk usilovali samozvanci, kteří se vydávali za syna Ivana IV. Boje o moc trvaly až do roku 1613, kdy na carský trůn nastoupil Michal z dynastie **Romanovců**, která pak v Rusku vládla až do roku 1917.

V. 4 Počátky a průběh reformace v Německu

Pro člověka 15. a 16. století patřila **víra v Boha** mezi ty nejvyšší a nejdůležitější hodnoty. Lidé proto velmi bolestně pociťovali různé nešvary v katolické církvi - prodávání církevních úřadů, hromadění majetku představiteli církve a jejich často rozmařilý život. Odstranit tyto problémy se v 15. století pokusily významné církevní **koncily v Kostnici a Basileji**, ale příliš se jim to nepodařilo. Proti těmto zlořádům vystupovali také **reformátoři církve**, mezi které patřil i český kněz a univerzitní mistr **Jan Hus**. Hnutí, které Jan Hus podnítil v českých zemích, se v mnoha směrech stalo předobrazem vývoje v jiných zemích v 16. století, tzv. **reformace**. Tyto snahy o nápravu poměrů v církvi ovšem často vedly k odtržení jejich stoupců od katolické církve a k vytvoření nových křesťanských církví.

Nespokojenost se stavem katolické církve se na začátku 16. století vystupňovala na území **Svaté říše římské**. Velké pobouření zde vyvolal **prodej odpustků**, díky nimž bylo možné za peníze získat odpuštění trestů za spáchané hříchy. V roce 1517 veřejně vystoupil s protestem proti prodeji odpustků profesor univerzity v saském Wittenbergu **Martin Luther**. (Podle legendy přibil Luther své sepsané články proti odpustkům na vrata wittenberského kostela.) Luther postupně svoji kritiku rozšířil i na další oblasti církevního života, přeložil z latiny do němčiny **bibli**, kterou považoval za jediný zdroj víry, a podobně jako husité zavedl při mši **přijímání podobojí**. Jeho stoupenci, označovaní jako **luteráni** nebo **protestanti**, se odtrhli od katolické církve a vytvořili samostatnou církev, která byla **nezávislá na papeži**.

Lutherovo vystoupení mělo v Německu obrovský ohlas. Zatímco **císař** se proti němu postavil, Luthera podpořila řada **německých knížat**, která v přijetí jeho učení viděla možnost, jak získat významný vliv na církve a dostat do svých rukou rozsáhlý církevní majetek. Luteránství přijímali i **měšťané**, kteří se chtěli zbavit církevních poplatků a žádali „levnou církev“. Velký ohlas zpočátku našel Luther i u **poddaných rolníků**, kteří s jeho učením spojili zlepšení svého postavení. Pod vedením **Tomáše Múntzera** (mynkra) probíhala v letech 1524-1526 v Německu rozsáhlá povstání rolníků, označovaná jako **německá selská válka**. Tato povstání ale byla šlechtou krutě potlačena a **Tomáš Múntzer** byl popraven.

Velký ohlas mělo i hnutí **novokřtěnců**, kteří žádali, aby člověk přijímal křest nikoliv jako dítě, ale až v dospělosti na základě vlastního svobodného rozhodnutí. Novokřtěnci byli v Německu i v jiných zemích tvrdě pronásledováni, proto mnoho z nich našlo útočiště mj. na jižní Moravě a na Slovensku.

Vleklé náboženské konflikty v Německu mezi katolíky a luterány ukázaly, že ani jedna ze stran není schopna svého protivníka definitivně porazit. Proto byl v roce 1555 v Augsburgu uzavřen **náboženský mír**. Ten stanovil zásadu „**koho země, toho víra**“. Vládce určitého území měl tedy právo nařídít svým poddaným, aby vyznávali stejné náboženství jako on. Kromě Německa se luteránství rozšířilo i do Dánska, Švédska a také do Uher, Polska a českých zemí.

V. 5 Šíření reformace v dalších evropských zemích

Kromě Martina Luthera vystoupili v 16. století se svým učením i jiní významní církevní reformátoři. Místem působení **Ulrycha Zwingliho** (cvingliho) se stalo švýcarské město **Curych**. V náboženské válce, která vypukla mezi jeho přívrženci a odpůrci, ale Zwingli padl a jeho stoupenci se posléze přiklonili k učení jiných reformátorů.

Dalším mimořádně významným reformátorem církve se stal Francouz **Jan Kalvín**, který své učení uvedl do života v jiném švýcarském městě - **Ženevě**. Oproti Martinu Lutherovi šel Jan Kalvín ve své nauce mnohem dál. Podle něho je osud každého člověka předurčen a Bůh předem ví, kdo je odsouzen ke spáse a kdo k věčnému zatracení. Za hlavní smysl lidského života pokládal Kalvín práci a podnikání. Kalvínovi přívrženci - **kalvinisté** - žili podle velmi přísných zásad. Z jejich kostelů byla odstraněna veškerá výzdoba - sochy a obrazy. V Ženevě byly zakázány veřejné zábavy a lidé se museli oblékat jen do prostých šatů tmavých barev. Kdo se odmítl podříditi, byl z města vypovězen. Proti odpůrcům nového učení byly používány i tresty smrti. Zatímco Luther požadoval po poddaných poslušnost vůči jejich vrchnosti, Kalvín schvaloval i odpor proti panovníkovi, pokud ten porušoval zákony nebo křesťanské zásady.

Přes svoji přísnost a tvrdost se kalvinismus šířil i do jiných zemí - do Anglie, Francie, Německa, Nizozemí, Uher a Polska. Vyhovoval totiž podnikavým měšťanům, kteří odmítali zahálčivý a bezstarostný život, a našel ohlas i u části šlechty, která v něm viděla oporu proti sílící moci panovníka. V Anglii byli stoupenci kalvinismu označováni jako **puritáni**, ve Francii jako **hugenoti** (igenoti). Vzdávající napětí mezi katolickou většinou a hugenotskou menšinou vedlo v této zemi k ničivým a krvavým náboženským válkám. Během tzv. **bartolomějské noci** byly v srpnu 1572 v Paříži i na jiných místech Francie povražděny tisíce hugenotů. Náboženské války ve Francii nakonec ukončil nový král **Jindřich IV.**, sám původně hugenot, který přestoupil ke katolictví, aby ho katolická většina obyvatelstva uznala za vládcu. Hugenotům zaručil Jindřich IV. náboženskou svobodu, sám se ale nakonec stal v roce 1610 obětí vražedného atentátu.

Od katolické církve se odtrhla rovněž Anglie. Její král **Jindřich VIII.** se chtěl rozvést se svojí manželkou, a protože s tím papež odmítl souhlasit, prohlásil se král za hlavu církve v Anglii a rozvod si v roce 1533 povolil sám. Tak vznikla v Anglii **anglikánská církev**, v jejímž čele nestojí papež, ale panovník.

Velké úspěchy reformace přiměly katolickou církev reagovat. Na koncilu v severoitalském **Tridentu**, který s přestávkami probíhal v letech 1545 až 1563, představitelé katolické církve přijali řadu důležitých změn. Byly přesněji vymezeny základní principy katolické víry a odstraněna nebo omezena řada nedostatků, které církvi vyčítali reformátoři (např. prodávání církevních úřadů, mravnostní prohřešky kněží). Hlavním a velmi úspěšným bojovníkem za obnovu vlivu katolické církve se stal **jezuitský řád**, který byl založen v roce 1540. Jezuité se věnovali učitelské a vědecké činnosti a jejich školy (koleje) měly velmi vysokou úroveň. Jako misionáři také šířili a upevňovali katolickou víru v Evropě i v zámoří. Získaný velký vliv jim ale pochopitelně získal také řadu nepřátel.

V. 6 Anglie za vlády králů z rodu Tudorovců

Po skončení „války růží“ usedl v roce 1485 na anglický trůn **Jindřich VII. z rodu Tudorovců**. Anglie se za jeho vlády rychle vzpamatovala z válečných útrap. Král měl při prosazování své moci ulehčenou úlohu, protože během války růží se prakticky vyvraždila vysoká anglická šlechta a on mohl do významných úřadů jmenovat své oddané stoupence. Podporoval také rozvoj obchodu a mořeplavby, v níž Angličané začali v jeho době vynikat.

Posilování královské moci pokračovalo i za jeho syna a nástupce **Jindřicha VIII.** Ten se v roce 1533, když mu papež odmítl povolit rozvod s jeho první manželkou Kateřinou Aragonskou, prohlásil za hlavu církve v Anglii, rozvod si povolil sám a uzavřel nový sňatek s Annou Boleynovou. Ti, kdo odmítli králův čin podpořit, byli označeni za zrádce a mnozí z nich popraveni. Tak se Anglie odtrhla od katolické církve a vznikla zde **anglikánská církev**, jejíž hlavou je až dodnes nikoliv papež, ale **anglický panovník**.

K významnému hospodářskému, politickému i kulturnímu vzestupu Anglie došlo za vlády královny **Alžběty I.**, dcery Jindřicha VIII., která patří k vůbec nejslavnějším anglickým panovníkům. Po svém nástupu na trůn v roce 1558 Alžběta pokračovala v náboženské politice svého otce a prosazovala anglikánskou církev. V zahraniční politice viděla jako svého hlavního soupeře **Španělsko**. Zpočátku se sice nemohla odvážit otevřeného konfliktu, ale podporovala všechny, kteří Španěly oslabovali. Zásobovala gézy, nizozemské povstalce proti španělské nadvládě, a poskytla jim anglické přístavy jako základny. S Alžbětiným souhlasem také **angličtí korzáři**, např. proslulý **Francis Drake** (frensis dreik), přepadali a vylupovali španělské lodi vezoucí z Ameriky drahé kovy.

V roce 1588 španělský král **Filip II.** zahájil proti Anglii rozhodný úder. Vyslal do průlivu La Manche (lamanš) mohutné loďstvo, které mělo vysadit na anglickém pobřeží španělské vojáky. Angličané, vedení zkušenými kapitány, obratně manévrovali na svých menších, ale pohyblivějších a lépe vyzbrojených lodích. Dílo zkázy dokonaly silné bouře. Španělské loďstvo bylo takřka celé zničeno a z Anglie se stala prvořadá námořní velmoc. V této době také začalo anglické osidlování Severní Ameriky, kde byla založena kolonie **Virginie**. V roce 1600 vznikla také **Východoindická společnost**, která organizovala anglické pronikání do Indie.

Za vlády královny Alžběty I. došlo také k rozvoji anglické kultury. V této době působil např. v Anglii **William Shakespeare**, jeden z nejvýznamnějších světových autorů divadelních her.

V. 7 Vzestup Habsburků a boj Nizozemí za svobodu

V prvních desetiletích 16. století došlo k významnému vzestupu moci rodu **Habsburků** v západní i střední Evropě. **Karel Habsburský** se v roce 1516 stal **španělským králem** (jako Karel I.) a o tři roky později byl jako Karel V. zvolen i panovníkem **Svaté říše římské**. Jeho mladší bratr **Ferdinand I.** vládl ve střední Evropě **rakouským zemím** a v roce 1526 po smrti krále Ludvíka Jagellonského v bitvě u Moháče se stal i **českým a uherským králem**. Pod vládou Habsburků tehdy patřilo i Nizozemí, značná část Itálie a rozsáhlé kolonie v zámoří. Vznikla tak říše, nad níž „slunce nezapadalo“. Takové posílení habsburské moci samozřejmě vyvolalo řadu střetnutí s jinými velmocemi. O vliv v Itálii museli Habsburkové dlouhodobě bojovat s **Francií** a stejně vleklé byly i boje s **Turky**, kteří v roce 1529 dokonce krátce obléhali i Vídeň.

Španělští i rakouští habsburští panovníci byli většinou rozhodnými stoupenci katolické církve v jejím boji s reformací a rovněž se pokoušeli v zemích, kterým vládli, posílit panovnickou moc. Obojí často vyvolávalo odpor. Ten se výrazně projevil v **Německu**, kde Karel V. nedokázal zastavit šířící se **reformaci**. Německá knížata si nakonec dokázala vynutit, že o náboženství na svých územích budou rozhodovat sama.

Na odpor narazil Karel i ve **Španělsku**, když se snažil podřídit si zdejší bohatá a mocná města. Ta proti němu povstala, ale byla poražena. Karel vítězství využil k zlomení jejich hospodářské a politické síly a zatížil je obrovskými daněmi. To ale přispělo k postupnému úpadku celého Španělska. Nesmírné bohatství, které sem plynulo ze zámořských kolonií, nepřispívalo k rozvoji místního hospodářství. V zemi totiž kvůli úpadku měst chyběli schopní řemeslníci a obchodníci, kteří by ho dokázali využít k dalšímu rozvoji. Španělští králové také spotřebovávali obrovské finanční částky na vojenské účely, správu státu a svoji reprezentaci, což nesmírně zatěžovalo státní pokladnu.

Určitý ústup Španělska z role prvořadě evropské velmoci se projevil už za vlády Karlova syna, španělského krále **Filipa II.** Španělské loďstvo sice s pomocí Benátek a dalších spojenců dokázalo v roce 1571 porazit **Turky** v námořní bitvě u Lepanta u řeckého pobřeží, ale v roce 1588 skončil porážkou pokus Španělů o pokoření **Anglie**, v níž vládla královna Alžběta I.

Nejvážnější neúspěch ale postihl Španělsko v **Nizozemí**. To bylo součástí habsburských držav už od konce 15. století a patřilo k nejrozvinutějším oblastem Evropy. Když se **Filip II.** pokusil omezit práva místní šlechty a měst a začal pronásledovat nekatolíky, došlo k povstání. Král vyslal do Nizozemí svého vojevůdce **vévodu z Alby**, který zde zavedl hrůzovládu a nechal popravovat i umírněné předáky opozice. Do čela boje proti španělské nadvládě se nyní postavil **Vilém Oranžský**. Na moři i na souši vedli odhodlaný ozbrojený zápas protišpanělští bojovníci, kterým Španělé dali posměšný název **gézové** (= žebráci).

Nakonec se Nizozemí rozdělilo. Jižní nizozemské provincie (přibližně dnešní **Belgie**), v nichž převládalo katolické obyvatelstvo, zůstaly pod vládou španělského krále. Na severu však byly v roce 1581 vyhlášeny **Spojené nizozemské provincie**, které dokázaly v dlouhotrvající válce proti Španělsku uhájit svoji nezávislost. Nový stát (v podstatě dnešní **Nizozemí**), i když nebyl rozlohou příliš velký, patřil k nejvyspělejším v Evropě. Došlo v něm k rozvoji nejen podnikání a obchodu, ale i věd a umění. Jeho početné lodi brázdily světové

oceány. Vůdčí úlohu v řízení státu neměla šlechta jako v jiných zemích, ale bohaté měšťanstvo. V zemi nacházeli útočiště i uprchlíci z jiných zemí, např. také **J. A. Komenský**.

V. 8 Třicetiletá válka (1618–1648)

České stavovské povstání, které utrpělo rozhodující porážku v bitvě na Bílé hoře v listopadu 1620, bylo jen první fází celoevropského konfliktu – **třicetileté války**. Příčinami tohoto rozsáhlého střetnutí byly jak **náboženské spory**, tak i **protikladné zájmy** jednotlivých evropských států. Na straně španělských a rakouských Habsburků v tomto střetnutí stála zejména **Katolická liga** (svaz katolických knížat ve Svaté říši římské), proti nim se postavila **Protestantské unie**, ke které se postupně přidávaly nejen další nekatolické státy (**Nizozemí, Anglie, Dánsko, Švédsko**), ale i katolická **Francie**, jejímž cílem bylo oslabení habsburské moci. V počáteční fázi třicetileté války měli Habsburkové a jejich spojenci převahu a „zimní král“ Fridrich Falcký, který musel uprchnout z českých zemí, nedokázal ubránit ani svá rodová území v Německu.

Nová protihabsburská koalice se pak seskupila kolem Dánska. I v této tzv. **válce dánské** byly ale habsburské síly úspěšnější, a to zejména zásluhou českého šlechtice **Albrechta z Valdštejna**, který na vlastní náklady vybudoval pro habsburského císaře silnou armádu. Dánsko bylo donuceno k míru a protestantská koalice se rozpadla. Habsburský císař Ferdinand II. poté jednak odvolal až příliš úspěšného a sebevědomého Albrechta z Valdštejna z velení svých vojsk, jednak se pokusil obnovit ztracené pozice katolické církve ve Svaté říši římské. Tím si ovšem proti sobě popudil i do té doby neutrální knížata a vznikla nová protihabsburská koalice – tentokrát v čele se Švédskem.

Švédský král **Gustav II. Adolf** se se svou dobře vycvičenou armádou vylodil v Německu a začala další fáze konfliktu – **válka švédská**. Švédští spojenci – Sasové – vtáhli do Čech, dočasně obsadili Prahu a s nimi se nakrátko vrátili i čeští protestantské emigranti. V této tíživé situaci císař znovu povolal Albrechta z Valdštejna do čela své armády. V nerozhodné bitvě u Lützen (Lycenu) v roce 1632 Gustav II. Adolf padl, jeho soupeř Albrecht z Valdštejna byl pak o dva roky později pro podezření ze zrady zbaven velení a posléze zavražděn v Chebu svými vlastními důstojníky.

V závěrečné fázi třicetileté války, tzv. **válce švédsko-francouzské**, vstoupila do konfliktu proti Habsburkům přímo Francie, jejíž politiku řídil **kardinál Richelieu** (rišelje). V tomto období se válečné operace opět odehrávaly i na území českých zemí. V krvavé bitvě u Jankova ve středních Čechách byla v roce 1645 císařská vojska poražena Švédy, kteří v témže roce obléhali i Brno a v roce 1648 i Prahu.

Dlouhý konflikt vyčerpал síly obou válčících táborů, z nichž ani jeden nebyl schopen dosáhnout rozhodujícího vítězství. Proto byl v německém Vestfálsku uzavřen v roce 1648 tzv. **vestfálský mír**. V důsledku třicetileté války byla v západní Evropě posílena role **Francie, Švédsko** se stalo nejdůležitější mocností na severu a byla uznána samostatnost **Nizozemí**. Španělsko výrazně ztratilo na svém velmocenském postavení a moc císaře ve Svaté říši římské se stala v podstatě formální. Naproti tomu si rakouští Habsburkové upevnili moc ve svých rodových zemích ve střední Evropě, to znamená i v českých zemích. Zklamána byla

česká nekatolická emigrace, jejíž požadavky zůstaly nesplněny. Třicetiletá válka způsobila těžké hospodářské i lidské ztráty, mnoho vesnic zaniklo a řada měst byla válčícími stranami zpustošena. V oblastech, kde probíhaly válečné operace, řádily nakažlivé choroby, které si vyžádaly desetitisíce obětí. Silně postiženo válkou bylo zejména Německo, ale i české země.

V. 9 Anglická revoluce

Po smrti bezdětné královny **Alžběty I.** nastoupil na začátku 17. století na anglický trůn panovnický rod **Stuartovců**, který pocházel ze **Skotska**. Zatímco Alžběta dokázala spolupracovat s **anglickým parlamentem**, stuartovští králové se snažili o posílení vlastní moci a upevnění **panovnického absolutismu**. Stuartovský panovník **Karel I.** se pokoušel o vybírání daní bez souhlasu parlamentu, zaváděl mimořádná **cla** a za peníze uděloval **monopoly** - výsadní práva na výrobu a prodej některých druhů zboží, např. mýdla, uhlí, piva apod. Nespokojenost vyvolávala i jeho **náboženská politika**, protože zvýhodňoval státní **anglikánskou církev** a pronásledoval **puritány**, anglické stoupence kalvinismu. Mnoho z nich raději opustilo zemi a hledalo útočiště v anglických koloniích v Severní Americe.

Proti králi a jeho politice se začala vytvářet silná **opozice**, která měla oporu v **anglickém parlamentu**. Král musel souhlasit s potrestáním svých nenáviděných rádců, ale to situaci neuklidnilo. V roce 1642 vypukla **občanská válka** mezi králem a parlamentem, v níž měla zpočátku navrch lépe vycvičená a vyzbrojená královská armáda. Obrat nastal, když se organizace a výcviku parlamentního vojska ujal přední představitel puritánské opozice **Oliver Cromwell** (kromvel). Jím vytvořená armáda porazila královské jednotky v roce 1645 v bitvě u **Naseby** (nejsbi). Král byl zajat, odsouzen k trestu smrti a v roce 1649 popraven. V Anglii byla poprvé (a naposledy) v její historii vyhlášena **republika**. V následujících sporech o moc zvítězila politická skupina **Olivera Cromwella**, která se mohla opřít o podporu armády.

Po upevnění svého postavení v Anglii zasáhl Cromwell proti **Skotsku** a **Irsku** a anglická armáda obě země ovládla. Zvláště brutálním způsobem byl potlačen odpor Irů, irským rolníkům byla masově zabavována půda a přidělována anglickým statkářům. Irsko se tak dostalo vůči Anglii do pozice **kolonie**. (Později v roce 1707 se Anglie a Skotsko spojily do jednoho státu, který dostal název **Velká Británie**. Zhruba o sto let později bylo k tomuto státnímu celku připojeno i **Irsko**.)

V zahraniční politice se Cromwell snažil z Anglie udělat rozhodující námořní velmoc. To vedlo k válce s **Nizozemím**, které se pochopitelně nechtělo vzdát své vůdčí role v mezinárodním obchodě. V roce 1653 Cromwell nechal rozehnat parlament a soustředil ve svých rukou veškerou moc ve státě. Jako **lord protektor** vládl pak diktátorsky až do své smrti. Poté však bylo v Anglii v roce 1660 obnoveno **království** a na trůn nastoupil Karel II., syn popraveného krále.

Ani tato změna ale nebyla trvalá. Když se Karlův bratr a nástupce na trůnu **Jakub II.** pokusil znovu o omezení moci parlamentu, byl v roce 1688 vyhnán a novým anglickým králem se stal **Vilém III. Oranžský**. Nový panovník se zavázal, že bez souhlasu parlamentu nebude rušit a vydávat zákony, vypisovat daně a udržovat vojsko. V této politice pokračovali i jeho nástupci. Tak se Anglie stala **parlamentní monarchií**, v níž sice v čele státu stojí král,

ale jeho moc je výrazně omezena parlamentem a zákony. Ještě ale velmi dlouho trvalo, než volební právo do anglického parlamentu bylo skutečně spravedlivě rozděleno mezi všechny vrstvy společnosti bez ohledu na jejich majetek a způsob obživy.

Vůči jiným státům Anglie posilovala svoji námořní převahu a dlouhodobě se snažila, aby na evropském kontinentu panovala **rovnováha** mezi hlavními velmocemi.

V. 10 Baroko a rokoko

Koncem 16. století vznikl v Itálii **barokní umělecký sloh**, který se v 17. a 18. století odtud šířil do ostatních evropských zemí. Jako první evropský umělecký sloh se přenesl také do **španělských a portugalských kolonií v Americe**, např. Mexika a Brazílie. Název **baroko** je pravděpodobně odvozen z portugalského slova *barocco*, které označuje perlu nepravidelného tvaru. (Původně byl tento název chápán jako hanlivý.)

Barokní umění, ve kterém se odrážela hluboká víra v Boha, bylo často využíváno jako **nástroj snahy o obnovení vlivu katolické církve**. Proto se také zvláště pronikavě uplatnilo v zemích, kde tato církev buď už měla silné pozice, nebo o ně bojovala (Španělsko, Portugalsko, Belgie, Rakousko, české země). Baroko se snažilo působit na **city** člověka, ohromovalo svou **velkolepostí a mohutností**, stavělo na odiv **okázalost a nádheru**.

Pro barokní stavitelství byl typický **cit pro velkolepost**, architekti ale dokázali své stavby i vhodně začlenit do přírodního prostředí. Budovaly se **zámky a městské paláce**, ale především **církevní stavby** (kostely, chrámy), jejichž cílem bylo přilákat co největší počet věřících. Oproti renesanci, která kladla důraz na jednoduchost a přesná pravidla, barokní stavitelé zvolili tvary svých staveb a okrášlili je množstvím ozdob. Vnitřky chrámů i zámků byly bohatě zdobeny **sochami a nástěnnými malbami**, malby v kupolích kostelů měly působit jako uměle vytvořený nebeský prostor. Často byly používány drahé materiály - **zlato, vzácná dřeva, barevné mramory**.

Barokní výtvarní umělci využívali **výrazných barev a protikladu světla a stínu**. Sochaři i malíři často zpodobňovali **svaté mučedníky** a snažili se vyjadřovat protikladné duševní stavy lidí – např. zármutek nebo veselost, utrpení nebo blaženost. Kromě náboženských motivů se v barokním malířství často objevují také **portréty, zátiší, krajinomalba a náměty z antické mytologie**.

Mezi významné představitele barokního umění patří např. architekti **Giovanni Lorenzo Bernini** (chrám sv. Petra ve Vatikánu), **Johan Bernard Fischer z Erlachu** (zámek Schönbrunn ve Vídni), malíři **Peter Paul Rubens** (obraz Únos dcer Leukippových), **Rembrandt van Rijn** (obraz Noční hlídka) nebo hudební skladatelé **Johann Sebastian Bach, Antonio Vivaldi a Georg Fridrich Händel**.

Jeden z vrcholů umělecké tvorby představuje baroko v **českých zemích**. Proniklo sem zejména po třicetileté válce (1618–1648), a proto bylo později často spojováno s rekatolizací a sociálním útlakem poddaných v tomto období. V této době přišla do českých zemí celá řada významných umělců z Itálie, Bavorska a Francie.

Za závěrečnou fázi barokního uměleckého stylu bývá považováno **rokoko** (z francouzského *rocaille* =mušle, lastura). Rokoko vzniklo ve **Francii** počátkem 18. století a odtud se rozšířilo po celé Evropě. Jeho charakteristickými rysy byly **zjemnělost, lehkost,**

hravost a dekorativnost, které vystřídal barokní monumentalitu a náboženské zanícení. Rokoko se uplatnilo zejména v **architektuře** (pavilony, letohrádky, umělé jeskyně, vnitřní bytové prostory), **uměleckém řemesle**, **výrobě porcelánu** a v **dekorativní malbě**, v níž se často objevují např. pastýřské nebo antické jinotajné motivy. K výrazným rokokovým památkám u nás patří např. přestavba zámku v Dobříši nebo letohrádek Mitrovských v Brně.

V. 11 Francie v období panovnického absolutismu Ludvíka XIV.

Po skončení třicetileté války se Francie stala jednou z nejsilnějších mocností v Evropě. Posilování panovnické moci ale v zemi vyvolalo odpor šlechty a měšťanů, který ovšem králův první ministr **kardinál Mazarin** (mazaren) dokázal nakonec potlačit. Z tohoto vítězství mohl těžit král **Ludvík XIV.**, který se v roce 1661 ujal samostatné vlády. Tento král je asi nejvýraznějším příkladem tzv. **panovnického absolutismu**. Při tomto způsobu vlády je rozhodující moc ve státě **soustředěna do rukou panovníka**, který se přitom opírá o armádu, policii, úřednictvo a církev. (Podle legendy prý Ludvík XIV. jednou prohlásil: „*Stát jsem já!*“) Vysoká šlechta byla sice zbavena skutečné moci při řízení státu, ale její představitelé byli jmenováni do vysokých funkcí v **armádě** nebo u **královského dvora**. Svě nejblíže spolupracovníky si ale Ludvík XIV. často vybíral mezi vzdělanými lidmi měšťanského původu. Patřil mezi ně např. ministr **Colbert** (kolbér).

Pro svoji nákladnou politiku potřeboval Ludvík XIV. obrovské sumy peněz, proto byly zvyšovány **daně**, které platili zejména rolníci, měšťané a řemeslníci. To ale nestačilo a pro královskou pokladnu bylo třeba hledat nové zdroje příjmů. Colbert proto podporoval zakládání **manufaktur**, v nichž se vyrábělo zejména luxusní zboží (nástěnné koberce, punčochy, voňavky, hedvábné látky atd.) určené zejména na vývoz. Podle tehdejší ekonomické teorie **merkantilismu** měl totiž stát co nejvíce zboží vyvážet a naopak co nejméně dovážet ze zahraničí. Proto byla na cizí výrobky uvalovaná vysoká cla. V zemi také mělo zůstat co nejvíce zlatých a stříbrných mincí. Pro usnadnění obchodu byly budovány nebo vylepšovány silnice, stavěny vodní kanály, průplavy a rozvíjel se i zámořský obchod. Francie se v této době snažila získávat kolonie v Severní Americe, Indii i Africe, které měly být zdrojem levných surovin.

Ani zvýšené příjmy ale nestačily krýt obrovské výdaje státu. Velké sumy pohlcovala stavba velkolepých královských sídel, z nichž nejznámější je honosný zámek ve **Versailles** (versaj). Sem král přesídlil z nedaleké Paříže se svoji rodinou, služebnictvem a obrovským dvorem, jehož vydržování stálo rovněž obrovské částky. Nejnákladnější ale byla **dobyvačná zahraniční politika**. Snaha Ludvíka XIV. o územní zisky vedla k řadě **válečných konfliktů**. Soupeřem mu přitom byli zejména španělští a rakouští Habsburkové a později také Anglie. Francie v té době disponovala nejsilnější armádou na evropském kontinentu, kterou tvořilo kolem 300 tisíc vojáků.

Největším válečným konfliktem za vlády Ludvíka XIV. se stala tzv. **válka o dědictví španělské**, která vypukla na začátku 18. století po vymření španělských Habsburků. O uprázdněný španělský trůn se zajímali jak rakouští Habsburkové, tak i Ludvík XIV., který ho chtěl získat pro svého vnuka. Proti Francii se vytvořila silná koalice evropských států, které se obávaly spojení Francie a Španělska do jednoho státu. Výsledkem dlouhé a vyčerpávající

války, v jejímž průběhu Francie utrpěla řadu porážek, byl nakonec kompromis. Na španělský trůn usedl vnuk Ludvíka XIV., ale s podmínkou, že se Francie a Španělsko nikdy nespojí. Řada španělských území připadla i jiným evropským státům - např. Anglie získala **Gibraltar**, který jí patří až do současnosti.

Dlouhodobé války Francii nesmírně zatěžovaly. Situaci zhoršovala i některá další opatření - např. král zrušil náboženskou svobodu **francouzských hugenotů**. Z tohoto důvodu z Francie uprchlo asi 200 tisíc hugenotů, často příčinlivých řemeslníků a obchodníků. To samozřejmě poškodilo francouzské hospodářství. Když Ludvík XIV. v roce 1715 zemřel, byla Francie na pokraji vyčerpání.

V. 12 Panovnický absolutismus v Rusku

Po nástupu panovnického rodu **Romanovců** na carský trůn v roce 1613 se podařilo překonat rozvrat ruského státu. Přesto ještě v době třicetileté války (1618-1648) nepatřilo Rusko mezi rozhodující evropské velmoci. Časté pustošivé válečné konflikty zpomalovaly rozvoj hospodářství, zemědělství ani řemeslo zde nebylo příliš výkonné a zemi chyběl přístup k Baltskému a Černému moři, který by jí umožnil pravidelný obchod se západní Evropou.

K významným úspěchům Ruska v tomto období patřil zisk značné části **Ukrajiny**, která předtím náležela polskému státu. Proti nadvládě Polska ale povstala část **ukrajinských kozáků** vedených hejtmanem **Bohdanem Chmelnickým**. Ten v několika bitvách sice porazil polské vojsko, ale pro udržení nezávislosti Ukrajiny neměl dost sil. Proto v roce 1654 došlo k dohodě mezi představiteli kozáků a ruským carem o připojení ukrajinských oblastí k Rusku.

Překonat zaostalost Ruska se rozhodl **car Petr I. Veliký**, který se ujal vlády v roce 1689. Jeho reformy se týkaly prakticky všech stránek života země. Petr rozdělil stát na dvanáct oblastí - **gubernií** a zřídil orgán ústřední správy země - **senát**. Podporoval zakládání **manufaktur**, zval do Ruska odborníky ze západní Evropy a naopak ruskou šlechtu nutil, aby posílala své syny na zkušenou do ciziny. Každý šlechtic byl povinen sloužit státu v armádě nebo ve státní správě. Církev byla podrobena státnímu dohledu, byly zakládány odborné školy, které měly vychovávat vzdělané státní úředníky, důstojníky a inženýry. Petr nutil ruskou šlechtu napodobovat západní styl života dokonce i v **oblékání** a **způsobu zábavy**. Náklady Petrových reforem platili daněmi zejména **ruští rolníci**, kteří byli podřízeni moci svých statkářů.

Významnou součástí Petrových reforem byla **modernizace ruské armády** a **výstavba válečného loďstva**. Petr se rozhodl otevřít Rusku „okno do Evropy“ a získat pro něj přístup k Baltskému moři. Roku 1700 začala tzv. **severní válka**, v níž se spojenectví států vedených Ruskem utkalo se **Švédskem**, kterému vládl mladý král Karel XII. Tomu se zpočátku dařilo zasazovat svým protivníkům těžké údery a porazit v bitvě i ruské vojsko. Petr Veliký se z tohoto neúspěchu poučil a zreformoval ruskou armádu. Když Karel XII. se svým vojskem zahájil tažení do Ruska, porazila ho ruská armáda v roce 1709 v bitvě u Poltavy. V důsledku vítězství v severní válce získalo Rusko pobřeží Baltského moře a jeho novým hlavním městem se stal **Sankt Petěrburg** (Petrohrad), který byl založen v roce 1703 při ústí řeky Něvy.

Po Petrově smrti prožil ruský stát období **palácových převratů**, při nichž se během třiceti let vystřídalo na trůně šest panovníků. Nový výrazný rozmach Ruska začal za panování **carevny Kateřiny II. Veliké**, která ruské říši vládla v letech 1762-1793. S touto panovnicí jsou spjaty další územní zisky Ruska, kterému se definitivně podařilo proniknout k **Černému moři**. Další rozsáhlá území Kateřina II. získala na úkor **Polska** v průběhu **rozdělení tohoto státu** mezi Rusko, Prusko a habsburskou monarchii.

I když Kateřina původně uvažovala o zmírnění závislosti ruských rolníků na jejich statkářích (**nevolnictví**), nakonec se jejich situace v této době ještě zhoršila. V době její vlády také vypuklo v Rusku velké selské a kozácké povstání pod vedením donského kozáka **Jemeljana Pugačova**, které carská vojska dokázala potlačit jen s nasazením velkých sil.

V. 13 Zrod moderní vědy a nástup osvícenství

Kolem poloviny 17. století nastal významný rozvoj vědy, který v mnoha ohledech změnil pohled člověka na svět. Už ale i v předcházejícím období působila celá řada učenců, kteří významně ovlivnili lidské poznání. K převratným objevům dospěla **astronomie** díky **heliocentrické teorii Mikuláše Koperníka** (1473-1543). Tato teorie oproti dosavadním představám tvrdila, že středem vesmíru není Země, ale Slunce, kolem kterého se všechny planety včetně Země otáčejí. Z Koperníkovy teorie vycházel např. německý astronom **Jan Kepler** (1571-1630), autor **zákonů o oběhu planet**, který působil i v Praze na dvoře císaře Rudolfa II. Trvalo ovšem dlouho, než se nové poznatky všeobecně prosadily. Např. významný italský astronom **Galileo Galilei** (1564-1643), který jako jeden z prvních používal k hvězdářským pozorováním dalekohled, musel své heliocentrické názory odvolat, aby se vyhnul odsouzení církevním soudem.

K významným objevům dospělo i poznávání **lidského těla**, např. **William Harvey** (hárvej, 1578-1657) popsal mechaniku **krevního oběhu**. K nejvýznamnějším vědeckým osobnostem tohoto období patřil Angličan **Isaac Newton** (izak ňútn, 1643-1727), který položil svým **gravitačním zákonem** základy moderní fyziky. Francouz **Antoine Laureát Lavoisier** (antoan loran lavoazje, 1743-1794) utřídil chemické prvky, švédský přírodovědec **Carl Linné** (1707-1778) zase druhy rostlin a živočichů. Pokusy s elektrickým proudem vedly k vynálezu hromosvodu, který je připisován jednak Američanu **Benjaminu Franklinovi** (bendžeminu frenklinovi, 1706-1790), jednak českému knězi **Prokopu Divišovi** (1698-1765). Vědecké poznatky nacházely i další konkrétní využití - v roce 1765 sestrojil skotský mechanik **James Watt** (džejmsvot, 1739-1819) použitelný **parní stroj** a v roce 1783 předvedli bratři **Mongolfierové** v Paříži létající balón naplněný horkým vzduchem.

Měnilo se i filozofické nahlížení na svět. Francouzský myslitel **René Descartes** (dekart, 1596-1650) zdůrazňoval **rozumové poznání** světa, Francouz **Francis Bacon** (bejkn, 1561-1626) zase vyzdvihoval význam **smyslové zkušenosti a pokusu**.

Na pokrok v mnoha oblastech vědeckého poznání mohlo navazovat **osvícenství** - nový myšlenkový, kulturní a politický směr, který vznikl po roce 1700 v Holandsku a Anglii a který se postupně šířil i do dalších zemí nejen v Evropě, ale i v zámoří (např. USA). Osvícenství vycházelo z názoru, že člověk by se měl ve svém jednání řídit spíše **rozumem než náboženskou vírou**, věřilo v **sílu vědeckého poznání** a prosazovalo

přirozenou rovnost všech lidí. Anglický filozof **John Locke** (džon lok, 1632-1704) jako první vyslovil myšlenku, že veškerá moc pochází nikoli od Boha, ale od **lidí**. Ti mají pak právo odepřít poslušnost, pokud panovník porušuje jejich základní práva.

Na Lockovy myšlenky navázal francouzský myslitel **Charles Louis Montesquieu** (šarl lui monteskié, 1689-1775), podle něhož by veškerá moc ve státě měla být rozdělena na tři složky - **zákonodárnou, výkonnou a soudní**. Toto rozdělení je základem uspořádání demokratických států až do současnosti. Mezi další významné francouzské osvícence patřili **Jean Jacques Rousseau** (žán žak rusó, 1712-1778) a **Francois Maria Arouet** (fransoa mari arue) zvaný **Voltaire** (voltér, 1694-1778). Ve Francii sehrála významnou úlohu dvacetisvazková *Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel*, která měla shrnout dosavadní lidské vědomosti do jednoho díla.

Ve střední a východní Evropě došlo ke spojení osvíceneckých myšlenek s **absolutistickou**(neomezenou) mocí panovníků, kteří zaváděli ve svých zemích řadu reforem v duchu osvícenství (u nás např. Josef II.). Toto spojení je označováno jako **osvícenský absolutismus**.

V. 14Vznik a rozmach Pruska a zánik polského státu

Na území dnešního Německa se už od středověku nacházelo velké množství malých i velkých států, které byly součástí **Svaté říše římské**. Po skončení třicetileté války (1618-1648) byla ovšem moc **římsko-německých císařů**, kteří této říši vládli, oslabena a panovníci jednotlivých německých států v podstatě vedli vlastní vnitřní i zahraniční politiku. K významnějším státům ve Svaté říši římské patřilo Bavorsko, Sasko, Hannoversko, Bádensko a některé další země, nejsilnější mocností zde ale byla **habsburská monarchie**. Postupně také začal růst význam **Braniborska**, ke kterému bylo v 17. století připojeno území **východního Pruska**. V roce 1701 se tento státní celek stal **pruským královstvím** s hlavním městem Berlínem.

Hlavní oporou **pruských panovníků** byla pruská šlechta. Ta své příjmy získávala zejména ze svých velkostatků, na nichž se pěstovalo obilí určené na vývoz do západní Evropy. Pruský král **Fridrich Vilém I.** (vládl 1713-1740) považoval za svůj hlavní cíl vybudování **silné a naprosto poslušné armády** a jako jeden z prvních evropských panovníků chodil stále ve vojenské uniformě. K rozsáhlým válečným výbojům použil ale pruskou armádu až jeho syn **Fridrich II. Veliký**. Ten vládl v Prusku v duchu **osvícenského absolutismu**. Snažil se posílit hospodářský rozvoj svého státu např. založením královské banky, zavedením pěstování brambor, zakládáním porcelánek a cukrovarů, reformou školství, budováním kanálů mezi Labem a Odrou atd. Podporoval také rozvoj vědy a umění a prosadil v Prusku náboženskou snášlivost. Nejvyšším principem panovníkova jednání se stal **zájem státu**, za jehož **prvního služebníka** se Fridrich II. pokládal. V jeho době prošlo Prusko sérií krvavých válečných konfliktů, které z něho udělaly prvořadou evropskou velmoc.

Krátce po nástupu k vládě vstoupil Fridrich II. v roce 1740 do tzv. **války o rakouské dědictví**, díky které získal na úkor habsburské panovnice **Marie Terezie** území Kladska a většiny Slezska. V dalším konfliktu, tzv. **sedmileté válce** (1756-1763), stál Fridrich II. po boku Velké Británie proti silné koalici Ruska, Rakouska a Francie. Pruská armáda utrpěla

několik těžkých porážek, ale nakonec bylo Prusko zachráněno vystoupením Ruska z válečného konfliktu a udrželo si svoje územní zisky.

Opačným vývojem než Prusko procházel **polský stát**. Po vymření panovnického rodu Jagellonců v 16. století se v Polsku prosadila **volitelnost** krále šlechtou, která vedla k poklesu královské autority a vlivu. Ničivé války s Ruskem, Tureckem a Švédskem polský stát silně oslabil. Od 17. století se Polsko díky úpadku královské moci stávalo stále více bezmocnou hříčkou sousedních států. Cizí vojska bez překážek procházela přes jeho území. Většina polské šlechty nedokázala překonat své sobecké zájmy a spojit se na záchranu vlasti. Sněm nebyl schopen nic rozhodnout, protože stačil hlas jediného účastníka, aby bylo jakékoliv usnesení zmařeno.

Této slabosti Polska využily sousední státy. Na konci 18. století si polské území při tzv. **trojím dělení** mezi sebe rozdělily **Rusko, Prusko a habsburská monarchie**. Tím přestal polský stát existovat. Bezvýsledné bylo povstání polských vlastenců vedených **Tadeuszem Kosciuszkiem** (Tadeášem koščuškem), které se snažilo zániku Polska zabránit.

V. 15 Změny v hospodářství a životě lidí v 16. a 17. století

I v 16. století se stále většina obyvatel Evropy živila **zemědělstvím**. Oproti předcházejícímu období se ale jejich způsob života začal postupně měnit. Zemědělci používali při obdělávání půdy **dokonalejší nářadí**, zlepšovalo se **hnojení** a v mnoha oblastech se také rozšiřovala **rozloha obdělávaných polí**. V Evropě se také postupně začalo šířit pěstování plodin, které byly přivezeny ze zámoří - např. **kukuřice, brambor** nebo **pohanky**. Více se také pěstovalo **ovoce a zelenina**, ale i např. **len, konopí** nebo **chmel**.

Ke změnám došlo i v **živočišné výrobě**. Stáda chovaného dobytka se postupně zvětšovala, zejména v Anglii získal velký význam **chov ovcí** pěstovaných pro **vlnu**, ve střední Evropě (např. i v českých zemích) se rozvíjelo **rybníkářství**.

Změny v zemědělství ovšem neprobíhaly všude stejně. Nejrychleji se projevovaly v západní Evropě, teprve později zasáhly i oblasti střední a východní Evropy. Lišilo se i **postavení rolníků** v jednotlivých zemích. Zatímco např. v Anglii, Nizozemí nebo ve Skandinávii už převažovali **osobně svobodní** zemědělci a nájemci půdy, ve střední Evropě přetrvávala **poddanská závislost** rolníků na jejich vrchnostech. Poddaní zde museli bezplatně pracovat (**robotovat**) na velkostatecích své vrchnosti. Nejhorší bylo postavení rolníků v **Rusku** a **Polsku**, protože ti byli úplně závislí na svých vrchnostech a zbaveni takřka veškerých práv (tzv. **nevolnictví**).

K významným změnám došlo i v oblasti **řemeslné výroby**, v níž se ve větší míře začaly prosazovat **manufaktury**. Oproti řemeslnickým dílnám se v manufakturách uplatňovala **dělba práce**, při níž každý pracovník nevyrobil celý výrobek sám, ale specializoval se jen na určitou jeho část. To výrobu zrychlovalo a zlevňovalo. Specializace práce umožňovala, aby nenáročné úkony mohli provádět i zcela nekvalifikovaní pracovníci. Manufakturní výroba se výrazně uplatňovala např. v **textilní výrobě**. Zde často fungovala tak, že obchodník dal surovinu tkalcům a přádlákům ke zpracování domů, zaplatil jim za práci, výrobky od nich odebral a pak se sám postaral o jejich dokončení a prodej.

Kromě textilnictví se manufakturní výroba výrazně uplatňovala i ve **sklářství, výrobě a zpracování železa a stavbě lodí**.

V tomto období také rostlo využití **vodní a větrné energie**. Vodní kola se uplatňovala např. v mlýnech a při těžbě hornin. (Pomocí nich se horniny dostávaly z šachet na povrch a odčerpávala se spodní voda.) Využití nacházela vodní kola i v hutích, kde poháněla drtiče hornin a dmýchací měchy. Rostl i počet větrných mlýnů. Důležitým zdrojem energie zůstávalo **palivové dřevo**, což samozřejmě přispívalo ke zmenšování rozlohy lesů. V některých zemích, např. v Anglii, se proto přecházelo k využívání **kamenného uhlí**, které začalo nahrazovat dříve převažující **uhlí dřevěné**.

Proměňovala se i podoba **obchodu**, a to zejména **dálkového**. I na ten měly rozhodující vliv zámořské objevy v 15. a 16. století, díky nimž se jeho těžiště přesunulo na světové oceány. Oproti předcházející době se už neobchodovalo jen s luxusním zbožím, ale i s **předměty denní potřeby** a samozřejmě ve velké míře i se **surovinami**. Začaly vznikat silné **obchodní společnosti** (např. Východoindická společnost v Anglii), které si budovaly i vlastní vojsko, loďstvo, síť obchodních stanic apod. Mezi nejvýznamnější obchodní centra té doby patřily např. Amsterdam, Londýn, Lisabon, Hamburk, Paříž a další většinou přístavní města v západní Evropě. K financování často nákladných obchodních, ale i politických záležitostí poskytovaly kapitál **banky**, které sice zpočátku často měly charakter rodinných podniků (např. bankéřská rodina **Fuggerův** v Německu), ale v průběhu 17. století do nich stále více vstupovaly jednotlivé státy.

VI NOVOVĚK II

VI. 1 Americká válka za nezávislost a počátky USA

Významnou úlohu v britské koloniální říši postupně získalo 13 anglických osad založených v 17. a 18. století na východním pobřeží **Severní Ameriky**. V polovině 18. století už v nich žilo kolem 2,5 milionu obyvatel, kteří pocházeli většinou z **Anglie**, ale i z dalších zemí – Německa, Holandska, Skotska, Irska, Francie. Zatímco v severních osadách převládaly menší **farmy**, na jihu se na rozsáhlých **plantážích** pěstovala **bavlna, tabák** a některé další plodiny. Hlavní pracovní silou zde byli **černí otroci**. Postupně se začala hlavně v severních osadách rozvíjet výroba textilu a železa a stavba lodí. Část osadníků pronikala dále na západ a zatlačovala původní indiánské obyvatelstvo.

Zpočátku bylo obyvatelstvo severoamerických osad s anglickou vládou víceméně spokojeno, situace se ale začala měnit v 60. letech 18. století. Britská vláda se snažila potlačit rozvoj průmyslu v koloniích, které měly sloužit hlavně jako **odbytiště anglického zboží** a **zdroj levných surovin**. Omezovala také obchod osadníků s jinými evropskými státy. Náklady na anglické vojsko, které bylo v osadách rozmístěno pro boj s indiánskými kmeny, měly být hrazeny z nově zavedených daní a poplatků uvalených na obyvatele osad. Nespokojenost s těmito opatřeními posilovala vzájemnou sounáležitost osadníků. Když v roce 1773 připluly do přístavu v **Bostonu** anglické lodi s nákladem čaje, vtrhli radikální osadníci na jejich palubu a na protest proti britské politice naházeli čaj do moře. Toto „**bostonské pití čaje**“ se stalo začátkem otevřeného konfliktu mezi americkými osadami a Británií. Brzy poté vypukly i první ozbrojené střety mezi osadníky a britskými vojsky.

Vedoucí úlohu při organizování protibritského odporu převzal **Kongres** zástupců jednotlivých amerických osad, který se sešel ve **Filadelfii**. Do čela vznikající armády byl postaven **George Washington** (vošingtn). Dne 4. července 1776 přijal Kongres **Prohlášení nezávislosti**, jehož autorem byl **Thomas Jefferson** (džefrsn). V tomto dokumentu byly na základě myšlenek **osvícenství** zdůvodněny příčiny odtržení amerických osad od Británie. To byl počátek vzniku **Spojených států amerických**. Existence nového státu ale musela být uhájena ve **válce za nezávislost** (1775–1781), protože Británie se odmítla osad vzdát a vyslala na americký kontinent silnou armádu. Boje byly vedeny se střídavými úspěchy, v roce 1781 nakonec donutila Washingtonova vojska s pomocí francouzského loďstva hlavní síly anglické armády ke kapitulaci u **Yorktownu**. Británie pak v mírové smlouvě uzavřené o dva roky později uznala nezávislost amerických osad.

Nový stát byl zpočátku jen volným spolkem (unií) jednotlivých států, brzy se ale ukázalo, že bude zapotřebí toto uspořádání změnit. Nová ústava, která vešla v platnost v roce **1789**, na jedné straně ponechávala řadu vnitřních záležitostí v rukou jednotlivých států, na druhé straně posilovala moc **ústředních (federálních) orgánů**. Nejvyšším zákonodárným sborem se stal americký parlament – **Kongres**, složený ze dvou komor. Do čela výkonné moci byl postaven **prezident**, volený na čtyři roky. Prvním prezidentem USA byl zvolen **George Washington**.

Svobodné poměry nastolené ve Spojených státech amerických umožnily rychlý hospodářský rozvoj a růst významu tohoto státu. Bílí obyvatelé USA získali rozsáhlá

občanská práva, která se ovšem nevztahovala na **černé otroky** ani na **indiánské obyvatelstvo**, které bylo stále více vytlačované ze svých původních oblastí.

VI. 2 Francouzská revoluce I.

Předrevoluční Francie byla nejsilnější evropskou mocností, která v řadě válečných konfliktů zvětšila svoje území. V čele státu stál panovník, jehož neomezená moc se opírala o „božský původ“. V zemi žilo asi **25 milionů** obyvatel, kteří byli rozděleni do tří stavů. První z nich tvořili **kněží**, druhý **šlechta** a třetí všichni ostatní – **rolníci, řemeslníci**, ale i **obchodníci a podnikatelé**. Právě na tomto **třetím stavu** spočívaly daňové povinnosti vůči státu, protože duchovenstvo a šlechta přímé daně neplatily. Kromě daní státu museli rolníci odvádět poplatky i svým feudálním pánům a církvi. Nespokojenost obyvatelstva vyvolávala i zvláště královských úředníků, cenzura tisku a hospodářská omezení, která bránila svobodnému podnikání.

Po nástupu krále **Ludvíka XVI.** z panovnické dynastie Bourbonů v roce 1774 se začaly prohlubovat problémy francouzské státní pokladny. Dluhy narůstaly zejména kvůli účasti Francie na válce amerických kolonií za nezávislost a přepychovému a marnotratnému životu početného královského dvora. Nenávisť obyvatelstva se obracela zejména proti královně **Marii Antoinettě** (dceři habsburské panovnice Marie Terezie), která proslula rozhazovačným způsobem života a řadou skandálů. Situaci ještě zhoršila neúroda, která Francii postihla. Když skončily neúspěchem pokusy některých královských ministrů o reformy, rozhodl se král v **květnu 1789** svolat do Versailles **Generální stavy**. Toto shromáždění zástupců jednotlivých stavů francouzského obyvatelstva mělo právo vypsat nové daně, od nichž si král sliboval vyřešení finančních problémů státu.

Když se ale Generální stavy skutečně sešly, odmítli zástupci třetího stavu jednat o programu navrženém králem, prohlásili se za **Národní shromáždění**, které reprezentuje vůli drtivé většiny francouzského lidu, a zavázali se vypracovat **ústavu**, která by omezila královskou moc. Jejich úsilí podpořil i pařížský lid, který **14. července 1789** povstal a dobyl **Bastilu**, pařížské vězení, které bylo symbolem královského absolutismu. To byl začátek **revoluce ve Francii**.

Po dobytí Bastily se revoluční události rozšířily i na francouzský venkov. Rolníci napadali šlechtické zámky a plenili je. **Národní shromáždění** proto pro uklidnění situace v srpnu 1789 zrušilo šlechtické výsady a závislost poddaných na jejich vrchnostech. Rovněž byla přijata **Deklarace práv člověka a občana**, která vyhlášovala rovnost občanů před zákonem, svobodu projevu a nedotknutelnost soukromého vlastnictví. Když král odmítl tato opatření schválit, přinutil ho pařížský lid přesídlit z Versailles do Paříže. V září 1791 pak byla Národním shromážděním schválena ústava, která z Francie udělala **ústavní (konstituční) monarchii**. Podle této ústavy král sice stál v čele státu, ale zákony země měli přijímat zvolení poslanci.

Král se ovšem nechtěl s omezením své moci smířit. Rozhodl se v přestrojení i se svou rodinou uprchnout z Francie a poté s pomocí svých zahraničních spojenců revoluci potlačit. Jeho útěk ovšem skončil neslavně, na hranicích byl poznán, zajat a znovu dopraven do Paříže.

To silně podlomilo jeho oblibu mezi francouzským lidem. Na síle začaly nabývat hlasy radikálních revolucionářů, kteří žádali úplné odstranění monarchie. Vliv v zemi nabývaly revoluční politické kluby, zejména **jakobíni**. Situaci ve Francii zhoršovaly také přetrvávající hospodářské a finanční problémy a nedostatek potravin. V dubnu 1792 vypukla válka mezi revoluční Francií a Rakouskem, ke kterému se přidalo Prusko a posléze i další evropské státy. Porážky francouzské armády zvýšily napětí v Paříži. Na pomoc hlavnímu městu přispěchali dobrovolníci z jiných částí Francie, mj. i z Marseille. Jimi zpívaná píseň - **Marseillaisa** (marsejéza) - je dodnes francouzskou hymnou. Nové povstání pařížského lidu v **srpnu 1792** pak krále definitivně svrhlo.

VI. 3 Francouzská revoluce II.

Do čela Francie byl po svržení krále zvolen nový parlament - **Konvent**. V něm hráli zpočátku rozhodující úlohu **girondisté** (žirondisté), kteří reprezentovali zájmy obchodních a podnikatelských vrstev obyvatelstva. Druhou, radikálnější skupinu tvořili v Konventu **jakobíni**, kteří měli podporu revolučně naladěného obyvatelstva Paříže. Většina poslanců Konventu ale nepatřila ani k jedné z těchto skupin a hlasovala podle momentální situace. Hned na svém prvním zasedání v **září 1792** Konvent zrušil ve Francii království a vyhlásil **republiku**. Král Ludvík XVI. byl obviněn z velezrady, odsouzen k trestu smrti a v lednu 1793 popraven. Stejný osud postihl později i jeho manželku **Marii Antoinettu**.

Poprava krále postavila proti revoluční Francii prakticky celou Evropu a francouzská armáda musela pod tlakem nepřátelských vojsk ustupovat. V některých oblastech Francie vypukla povstání králových stoupenců. Vláda reagovala zavedením mimořádných opatření, začalo pronásledování skutečných i domnělých odpůrců revoluce. V této situaci se zostřily i spory mezi jakobíny a girondisty v Konventu. Girondisté usilovali o hospodářskou svobodu a ochranu soukromého majetku, jakobíni naopak žádali pevné ceny potravin a zdanění bohatých. To jim ve sporu s girondisty zajistilo rozhodující podporu chudých a hladovějících vrstev pařížského obyvatelstva. V **červnu 1793** jakobíni zvítězili, předáci girondistů byli zatčeni, odsouzeni k trestu smrti a popraveni. Začalo období **jakobínské diktatury**, v jejímž čele stáli zejména **Maximilien Robespierre** a **Jean Paul Marat**.

Jakobíni zahájili nesmiřitelný boj proti vnitřním i vnějším nepřátelům revoluce. Zemi fakticky vládl **Výbor pro veřejné blaho**, vytvořený Konventem. Revoluční soudy odsuzovaly podezřelé hromadně k trestům smrti, které byly vykonávány novým popravčím nástrojem - **gilotinou**. Byla vyhlášena všeobecná branná povinnost občanů a všechny zdroje země měly být využity pro vítězství nad nepřítelem. Řada neúspěšných nebo nespolehlivých důstojníků uprchla nebo byla popravena a na jejich místo byli postaveni schopní velitelé oddaní revoluci. Těžkou hospodářskou situaci řešili jakobíni stanovením maximálních cen a mezd, byly zabaveny a rozprodány majetky emigrantů. Rovněž došlo k pokusu o úplné odstranění křesťanství. Místo dosavadního **církevního kalendáře** byl zaveden **kalendář revoluční**, který nezačínal narozením Krista, ale **vyhlášením republiky ve Francii** (tj. 22. zářím 1792).

Rozpoutaný teror se ovšem obrátil i proti jakobínům. Robespierre nechal zatknout a popravít jak **radikální** skupinu jakobínů, která žádala další prohloubení revoluce, tak i **umírněné**, kteří chtěli ukončit teror a uzavřít mír se zahraničím. Těmito popravami ovšem jakobínský režim ztratil lidovou podporu. Většina obyvatelstva už byla unavena revolučními zmatky, přála si ukončení teroru a uklidnění poměrů. Když v **červenci 1794** Robespierre vystoupil v Konventu s projevem, v němž žádal další zatýkání a popravy, sjednotili se proti němu jeho odpůrci, odhlasovali jeho zatčení a nechali ho společně s jeho nejbližšími přáteli a spolupracovníky popravít. Tyto události jsou někdy považovány za konec **Francouzské revoluce**.

Po pádu jakobínů se dostaly k moci majetné vrstvy, které získaly své bohatství v průběhu revoluce. Neměly tedy zájem ani na návratu k předrevolučním poměrům, ale ani na dalším pokračování revoluce. Byla odstraněna mimořádná opatření z jakobínské doby a podle nové ústavy získali volební právo pouze **majetní občané**. Nová vláda byla ovšem v boji proti svým odpůrcům stále více závislá na pomoci armády, která pokračovala v boji proti zahraničním nepřátelům, ale čím dál tím více zasahovala i do vnitřního politického vývoje státu. Nejschopnějším vojevůdcem francouzské revoluční armády byl **Napoleon Bonaparte**, který v **listopadu 1799** provedl s pomocí armády **státní převrat** a chopil se moci ve Francii.

VI. 4 Francie a Evropa v době napoleonských válek

Napoleon Bonaparte se narodil v roce 1769 na **Korsice** ve zchudlé šlechtické rodině. Studoval na francouzských vojenských školách, ale příležitost k závratné kariéře mu poskytla až Francouzská revoluce. V roce 1793 se poprvé proslavil při dobývání přístavu **Toulon** (tulon), o tři roky později stál v čele francouzských jednotek, které úspěšně bojovaly v Itálii. V letech 1788-1789 velel francouzské vojenské výpravě do **Egypta**, která ovšem skončila porážkou. Už před jejím koncem se ale Napoleon vrátil zpět do Francie a v **listopadu 1799** zde uskutečnil vojenský převrat. Vládl pak Francii jako **první konzul** a v roce 1804 se nechal korunovat na **francouzského císaře**.

Napoleonův nástup k moci byl zpočátku přijímán většinou francouzského obyvatelstva příznivě. Po období politických zmatků přinesla Napoleonova „**vláda pevné ruky**“ pořádek do správy státu, umožnila oživení francouzského hospodářství a usmířila se s katolickou církví. V roce 1804 byl vydán **občanský zákoník**, který obsahoval většinu práv, jež přinesla Francouzská revoluce. Nad pořádkem v zemi ovšem dohlížela tajná policie.

Doba vlády **Napoleona Bonaparta** ve Francii byla však také naplněna dobytými válkami, během nichž si francouzská armáda podmanila značnou část Evropy. K největším Napoleonovým vojenským vítězstvím patřila tzv. **bitva tří císařů** u **Slavkova** v roce 1805, při níž Francouzi rozdrtili ruskou a rakouskou armádu. Neúspěchem naproti tomu ve stejném roce skončil Napoleonův pokus o pokoření Velké Británie, protože anglický admirál **Nelson** zničil v námořní bitvě u mysu **Trafalgar** francouzské loďstvo. V roce 1806 Napoleonova armáda drtivě porazila Prusko, což francouzskému císaři umožnilo podstatně změnit poměry v celém Německu. **Svatá říše římská zanikla** a místo ní byl z německých států vytvořen tzv. **Rýnský spolek**, závislý na Francii. Na dobytých územích dosazoval Napoleon k moci své příbuzné a sobě oddané generály, kteří měli představovat oporu jeho vlády. Velkou Británii,

kteřou nemohl porazit přímým vojenským tažením, se Napoleon pokusil pokořit tzv. **kontinentální blokádou**. Zakázal všem evropským státům pod svojí kontrolou s Velkou Británií obchodovat a dovážet její zboží. To mělo podlomit britské hospodářství. Blokáda však byla porušována, protože evropské země neměly za britské zboží rovnocennou náhradu.

Na vážné potíže narazil Napoleon ve **Španělsku**, jehož obyvatelstvo se odmítlo s francouzskou okupací smířít a zahájilo proti vetřelcům **partyzánskou válku**. Zlomem se však stalo až Napoleonovo tažení do Ruska v roce 1812. Ruská vojska, vedená maršálem **Kutuzovem**, před půlmilionovou Napoleonovou armádou ustupovala až k Moskvě, před níž byla u **Borodína** svedena krvavá nerozhodná bitva. Napoleonova vojska pak sice Moskvu obsadila, ale Rusové odmítli jednat o míru. V podmínkách nastupující zimy, nedostatku zásob a neustálých útoků ruských jednotek zahájila Napoleonova armáda ústup, který se změnil v katastrofu. Zpět z Ruska se vrátila jen asi desetina vojáků.

Proti Napoleonovi se nyní sjednotili všichni jeho nepřátelé. Podařilo se mu sice postavit novou armádu, ale většinou jen z nezkušených a nevytvořených nováčků. V tzv. **bitvě národů** u Lipska v říjnu 1813 byl poprvé poražen v otevřené bitvě armádami Ruska, Rakouska, Pruska a Švédska. Pod vnějším i vnitřním nátlakem se vzdal vlády ve Francii a odjel na ostrov **Elba**. Do Francie se vrátil k moci panovnický rod Bourbonů a na trůn usedl král **Ludvík XVIII.**, bratr Ludvíka XVI., popraveného za Francouzské revoluce. Jeho vláda ale vyvolala všeobecnou nespokojenost francouzského obyvatelstva i armády, což umožnilo Napoleonovi vrátit se z Elby do Francie a pokusit se o obnovu své moci. Toto tzv. **stodenní císařství** však skončilo porážkou Napoleonovy armády anglickými a pruskými vojsky v bitvě u belgického **Waterloo** (vatrló) v červnu 1815. Napoleon byl zajat a odvezen jako vězeň na **ostrov Svatá Helena** v Atlantiku, kde po šesti letech zemřel.

Poměry v Evropě po napoleonských válkách uspořádal **Vídeňský kongres** (1814-1815), na nějž se sjeli zástupci všech evropských států. Hlavní slovo na kongresu ovšem patřilo velmocím, které měly rozhodující podíl na vítězství nad Napoleonem - **Rusku, Prusku, Rakousku a Velké Británii**. Do řady evropských zemí se sice vrátily zpět k vládě panovnické dynastie, které byly svrženy revolucí nebo Napoleonem, ale úplně obnovit předrevoluční poměry už bylo nemožné.

VI. 5 Počátky a rozvoj průmyslové výroby

V druhé polovině 18. a v 19. století se v mnoha zemích výrazně změnila podoba hospodářství. Tzv. **průmyslová revoluce** vedla ke vzniku moderní společnosti založené na tovární velkovýrobě s rozsáhlým využitím strojů. Tento proces začal už na konci 18. století v **Anglii**, v první polovině 19. století pak v některých státech západní a střední Evropy a USA a koncem 19. století i v Rusku a Japonsku. Změnila se tvář krajiny i život podstatné části obyvatelstva. Na příhodných místech s dostatkem surovin a pracovních sil vyrostly továrny, v jejichž okolí vznikaly rozsáhlé dělnické čtvrti. Byla vybudována síť silnic, železnic a průplavů, které umožňovaly rychlou přepravu zboží, surovin i osob. Venkovské obyvatelstvo odcházelo ve velkém počtu do rychle rostoucích měst, v nichž hledalo obživu. Proměňovalo se složení společnosti, v níž stále důležitější úlohu hráli **dělníci a podnikatelé (buržoazie)**.

Změny v jiných oblastech hospodářství provázela i revoluce v **zemědělské výrobě**. **Úhorové hospodaření**, při němž se každý rok část půdy nechávala ležet ladem, bylo vystřídáno střídavým oséváním půdy v pravidelných cyklech. Začaly se ve větší míře vysévat píce (jetel, vojtěška) a postupně i další plodiny - brambory, kukuřice, cukrová řepa atd. Rozšířilo se pěstování ovoce a zeleniny, zdokonalilo se zemědělské nářadí a rozšiřovala se plocha orné půdy na úkor pastvin, rybníků, bažin atd. I v zemědělské výrobě se brzy začaly objevovat **stroje**.

Nejdříve zasáhla průmyslová revoluce **textilní průmysl**, kde zejména v bavlnářství začala být zaváděna tovární velkovýroba s využitím nových technických vynálezů. Angličtí vynálezci zkonstruovali řadu nových strojů pro textilní výrobu - spřádací stroj, mechanický stav, pohyblivý člunek atd.

Průmyslovou revoluci v **těžkém průmyslu** umožnilo zdokonalení **parního stroje** skotským mechanikem **Jamesem Watemem**, které zahájilo „**věk páry**“. Rozsáhlé používání parního stroje v **hutích, dolech, při válcování železa** a později i **na železnicích a v lodní dopravě** vedlo k prudkému zvýšení těžby uhlí a výroby železa. I zde se uplatnila celá řada nových výrobních postupů - např. zavádění **koksovacích vysokých pecí**. Hutnictví a výroba strojů (tj. strojírenství) se staly jedněmi z nejdůležitějších odvětví hospodářství.

Pára umožnila i revoluci v dopravě. Počátky jejího využití na železnici jsou spjaty s Angličanem **Georgem Stephensonem** (džordžem styvnznem), anglickým konstruktérem, který svou první **lokomotivu** sestrojil v roce 1814. V polovině 19. století měla Velká Británie více než čtvrtinu světové železniční sítě, která ale velmi rychle rostla také v jiných zemích západní a později i střední a východní Evropy. (První železnice v habsburské monarchii zahájila provoz v roce 1837 mezi Vídní a Brnem.)

Parní stroj se brzy uplatnil i v říční a námořní dopravě. První loď poháněnou párou, kterou bylo možné prakticky používat, zkonstruoval Američan **Robert Fulton** (faltn). Jeho parník Clermont vyplul poprvé v roce 1807 proti toku řeky Hudson mezi New Yorkem a Albany.

Změny v hospodářství výrazně proměnily i **lidskou společnost**. Pro dělníky byly zpočátku důsledky průmyslové revoluce rozporuplné, protože úmorná práce v továrnách a život ve špinavých a přeplněných městech se neblaze podepisovaly na jejich zdraví a délce života. Rozsáhle byla také využívána levnější pracovní síla žen a dětí. Dělníci se zpočátku bránili zhoršování svých životních podmínek **rozbíjením strojů**, o kterých se domnívali, že jim berou práci. Později začali zakládat **svépomocné spolky** a **odborové organizace**. Výrazný ohlas mezi nimi měly také myšlenky **socialismu**, které žádaly vytvoření **spravedlivější společnosti**. Napětí mezi dělnictvem postupně vedlo jednotlivé vlády k řadě opatření, která se týkala např. délky pracovní doby, sociálního a zdravotního pojištění, úpravy pracovních podmínek apod. V dlouhodobém výhledu ovšem průmyslová revoluce přinesla růst životní úrovně pro všechny vrstvy obyvatelstva.

VI. 6 Klasicismus a romantismus

Výrazným uměleckým sloh, který se v Evropě projevoval zejména na konci 18. století a první třetině 19. století, byl **klasicismus**. Jeho hlavní inspirací bylo **antické umění** se svou **ušlechtilou prostotou a velkolepou krásou**. Klasicistní tvůrci také podle antického vzoru stanovili **přesná pravidla**, kterými by se měla umělecká tvorba řídit. Klasicismus se vyznačoval **vyrovnaností, přehledností a jasností**. Výrazně se uplatnil v **architektuře** (např. katedrála svatého Pavla v Londýně, budova Kapitolu v USA ve Washingtonu, u nás např. zámek v Dobříši nebo budova Stavovského divadla v Praze). Mezi významné klasicistní tvůrce v literatuře patřil německý básník **Johann Wolfgang Goethe**, francouzští dramatici **Pierre Corneille, Jean Racine a Moliere**, v hudbě vynikli **Wolfgang Amadeus Mozart, Joseph Haydn a Ludwig van Beethoven**.

Na klasicismus přímo navazuje (nebo je dokonce považován za jeho poslední období) **empír** (francouzsky *empire* = říše), který vznikl na začátku 19. století ve Francii v období vlády císaře Napoleona I. a rozšířil se do celé Evropy. Empír vycházel zejména z řeckých a římských motivů, jím inspirovaní umělci zdůrazňovali **střízlivou jednoduchost a ušlechtilou prostotu**. Ve stavitelství usilovali o **velkolepý účinek** dosahovaný uspořádáním jednotlivých prvků do harmonického celku. Mezi typické rysy empíru patří **členění stěn na přísně ohraničená pole**, ploché tvary nábytku z ebenu a s mosaznými ozdobami, barevná úspornost (černá, bílá, zlato). V ženské módě přinesl empír vysoko podkasané, dlouhé řasnaté splývavé šaty z lehkých průsvitných látek. Z malířů z Napoleonova okolí se nejvíce proslavil **Jacques-Louis David**. Z empírových staveb je známý např. triumfální oblouk v Paříži, u nás zejména zámek Kačina u Nových Dvorů.

Reakcí na osvícenství, francouzskou revoluci a hrůzy napoleonských válek byl **romantismus**. Tento myšlenkový a umělecký směr vznikl v Evropě na přelomu 18. a 19. století. Proti přesným pravidlům umělecké tvorby, která přinášel klasicismus, zdůrazňoval romantismus **tvůrčí svobodu**, kladl důraz na **cít, víru a obrazotvornost**. Romantičtí umělci hledali své vzory ve **středověkých mýtech, legendách a hrdinských eposech**. Často je upoutával život nespoutaných osob, které žily v souladu s přírodou (divochů, Cikánů). Postavy romantických literárních děl se bouří proti společnosti, a stávají se proto společenskými vydědenci. Jiní romantici hledali životní vzor u prostého lidu na venkově, sbírali **lidové písně a pohádky**. K výrazným **literárním tvůrcům** období romantismu patřili např. **George Gordon Byron, Victor Hugo, Alexandr Sergejevič Puškin, Adam Mickiewicz**, u nás pak **Karel Hynek Mácha**.

V **malířství** hledali romantičtí umělci rovněž náměty v přírodě, rozvíjelo se krajinářství, ale často bylo zachycováno i hrdinství během revolučních a národně osvobozenecských bojů (např. **Eugene Delacroix, Francisco Goya**). **Hudebníky** ovlivněné romantismem silně přitahovaly citové náměty, snažili se zachytit dojmy z přírody a často je ovlivňovala i lidová píseň. Vynikli zde např. **Giuseppe Verdi, Fryderyk Chopin** nebo **Richard Wagner**. V **architektuře** začíná romantismem období, kdy byly napodobovány **historické stavitelské slohy** (gotika, renesance, baroko). Často byly zakládány přírodní tzv. anglické parky, které byly zdobeny uměleckými zříceninami, dřevěnými lidovými stavbami a napodobeninami tureckých věží.

VI. 7 Evropa a svět po vídeňském kongresu

Po definitivní porážce Napoleona v bitvě u Waterloo se panovníci Ruska, Pruska a Rakouska dohodli, že si budou vzájemně pomáhat a nepřipustí narušení poměrů v Evropě stanovených **Vídeňským kongresem (1814-1815)**. Tato panovnická dohoda, ke které se připojila i většina ostatních evropských vládců, je označována jako **Svatá aliance**. Za symbol návratu a udržení starých pořádků v Evropě byl považován tehdejší rakouský kancléř **kníže Metternich**. Zpočátku se mocnostem Svaté aliance skutečně dařilo bránit revolučním změnám, zásahem jejich armád byla potlačena např. povstání ve Španělsku nebo Itálii.

K narušení zásad Svaté aliance došlo ale ve **Francii**. Tam bylo po Napoleonově porážce obnoveno království v čele s **Ludvíkem XVIII.** z rodu Bourbonů. Byly zachovány některé základní občanské svobody z doby revoluce, např. rovnost občanů před zákonem nebo náboženská svoboda, avšak volební právo bylo omezeno jen na bohaté obyvatele. Když se ale nový král Karel X. pokusil v **červenci 1830** obnovit **panovnický absolutismus**, došlo v Paříži k **povstání** a k pouličním bojům. Král se vzdal trůnu, na který byl povolán **Ludvík Filip** z vedlejší větve bourbonského rodu. Ten pak vládl ve shodě s ústavou zejména v zájmu bohatých francouzských podnikatelských vrstev.

Velký ohlas měla **francouzská červencová revoluce** v **Belgii**. Ta se v roce 1830 odtrhla od Nizozemského království, jehož součástí byla od Vídeňského kongresu. Nově vzniklý stát patřil k nejprůmyslovějším a také nejsvobodnějším zemím v celé Evropě.

Události ve Francii povzbudily i vlastenecky smýšlející **Poláky**. V té části **Polska**, která byla pod nadvládou Ruska, vypuklo v listopadu 1830 povstání za obnovu **nezávislého polského státu**. Slabá polská vojska ale byla poražena ruskou armádou a poté následoval zesílený ruský útlak vůči všemu polskému. Řada Poláků proto raději odešla do emigrace.

Na **Balkáně** ovládaném **tureckou(osmanskou) říší** se šířil osvobozenecký boj podmaněných národů. Po řadě povstání se podařilo získat rozsáhlou samosprávu (autonomii) v rámci osmanské říše **Srbům**. V roce 1822 povstali proti turecké nadvládě také **Řekové**, kteří i díky antické tradici své země získali sympatie evropského veřejného mínění. Pomoc jim poskytla řada dobrovolníků ze zahraničí, včetně anglického romantického básníka **George Gordona Byrona** (bajrna). Rozhodující se ale nakonec stal vojenský zásah Ruska, Velké Británie a Francie proti Turecku, který umožnil vznik **nezávislého řeckého království**.

Rusko se po napoleonských válkách stalo jednou z nejdůležitějších velmocí v Evropě a výrazně zvětšilo své území. V zemi ale vládl neomezeným způsobem car (**samoděržaví**) a rolníci byli připoutáni ke svým statkářům (**nevolnictví**). Tento neutěšený stav se pokusila změnit část důstojníků ruské armády, kteří se během tažení proti Napoleonovi seznámili se svobodnějšími poměry v západní Evropě. V **prosinci 1825** se tito **děkabristé** (rusky *děkabr*= prosinec) pokusili o povstání v Petrohradě. To ale bylo potlačeno zásahem vlády věrných jednotek a jeho účastníci tvrdě potrestáni. Rusko i v následujícím období zůstalo oporou protirevolučních sil v Evropě.

Úspěšný boj USA za nezávislost a revoluční události v Evropě povzbudily i stoupence nezávislosti ve **španělských a portugalských koloniích v Latinské Americe**. Mezi nimi vynikl zejména venezuelský politik a generál **Simón Bolívar**. I když první vystoupení stoupenců nezávislosti skončila neúspěchem, obnovená vlna povstání proti španělské nadvládě v letech 1816-1825 vedla k vytvoření řady samostatných států - Venezuely,

Kolumbie, Peru, Mexika a dalších. Na rozdíl od USA ovšem tyto státy většinou i po svém osvobození z cizí nadvlády po dlouhou dobu zůstaly hospodářsky zaostalé a často jim vládli **vojenští diktátoři**.

VI. 8 Revoluční události v letech 1848–1849

V letech 1848–1849 zasáhly revoluce velkou část Evropy. Prakticky ve všech zemích, v nichž revoluce vypukly, byla příčinou nespokojenost s dosavadními politickými poměry, velmi časté byly požadavky na rozšíření občanských a sociálních práv. Národy, které se cítily být utlačované, bojovaly za své osvobození, jiné usilovaly o sjednocení do jednoho **státního celku**. Poeticky je toto období označováno jako „**Jaro národů**“. V jednotlivých revolucích působila řada skupin, jež se od sebe lišily v cílech, které chtěly dosáhnout. U části obyvatelstva se také postupně projevila obava z revolučních zmatků a touha po stabilizaci poměrů, kterou by přinesla vláda „pevné ruky“. Přes neúspěch, který postihl většinu z těchto revolučních hnutí, zůstala řada jejich myšlenek živá a uplatnila se v budoucnosti.

Ve **Francii** vznikla proti královskému režimu **Ludvíka Filipa** silná republikánská a demokratická opozice, která chtěla rozšířit politická práva a svobody včetně volebního práva. Když v únoru 1848 vláda zakázala protestní shromáždění v Paříži, vypuklo povstání a na pařížských ulicích byly postaveny barikády. Král **Ludvík Filip** se vzdal moci, odešel do exilu a ve Francii byla vyhlášena **republika**. Pro nezaměstnané dělníky zřídila nová vláda tzv. národní dílny, v nichž měli nalézt obživu. Když ale posléze vláda nákladné národní dílny zrušila, reagovali dělníci v **červnu 1848** novým povstáním, které bylo krvavě potlačeno. Do popředí politického vývoje ve Francii, v níž už značná část obyvatelstva toužila po uklidnění poměrů, se dostal synovec Napoleona Bonaparta **Ludvík Bonaparte**, který byl zvolen prezidentem republiky. V prosinci 1851 pak provedl státní převrat a o rok později se po vzoru svého strýce prohlásil císařem **Napoleonem III.**

V **Itálii**, která byla rozdělena do řady státních celků, se už před rokem 1848 projevovala silná touha po sjednocení. Tomu však bránily zejména zájmy panovnických rodů Habsburků a Bourbonů, kterým patřila většina italského území. Názory na způsob sjednocení a způsob vlády se také výrazně lišily. V čele revolučních demokratů, kteří chtěli vyhnat Rakušany, sjednotit Itálii a vyhlásit republiku, stáli **Giuseppe Mazzini** (džuzepe maciny) a **Giuseppe Garibaldi**. Jiní Italové vkládali naděje na sjednocení země do savojské dynastie, která vládla **Sardinskému království** a byla v Itálii považována za jediný panovnický rod domácího původu. V průběhu let 1848–1849 došlo na řadě míst Itálie k revolučním povstáním a Sardinské království vedlo válku proti habsburské monarchii. Povstání byla ale potlačena a rakouský maršál **Radecký** porazil sardinskou armádu. Do jednotlivých italských států se vrátili původní panovníci a sjednocení Itálie bylo oddáleno.

Podobně jako Itálie bylo před rokem 1848 rozdrobeno i **Německo**, proto i zde bylo jedním ze základních požadavků revolučního hnutí kromě zavedení občanských svobod i vytvoření jednotného státu. Po několika povstáních na řadě míst Německa se v květnu 1848 ve **Frankfurtu nad Mohanem** sešel sněm zástupců jednotlivých německých států, kteří měli jednat o celoněmecké ústavě. Při jednáních sněmu se však střetávali republikáni se stoupenci **ústavní (konstituční) monarchie**. Také existovaly spory o to, zda do sjednoceného Německa mají patřit i rakouské a české země, nebo ne. Nakonec sněm přijal ústavu, podle níž se

Německo mělo stát spolkovým státem v čele s císařem. Císařská koruna byla nabídnuta pruskému králi, který ji ale z rukou revolucionářů odmítl přijmout. I revoluční hnutí v Německu bylo potlačeno a k vytvoření jednotného německého státu došlo až později za odlišných okolností.

Komplikovaná byla v roce 1848 situace v **mnohonárodnostní habsburské monarchii**. Zde se požadavky na zavedení občanských práv prolínaly s často protikladnými zájmy jednotlivých národů. To znemožňovalo jednotný postup jejich politických reprezentací. Postupně i zde došlo k likvidaci jednotlivých center revolučního hnutí, v červnu 1848 bylo poraženo povstání v **Praze**, v říjnu téhož roku ve **Vídni** a v srpnu 1849 byla s pomocí ruských vojsk zdolána i maďarská revoluční armáda. Potlačeno bylo i revoluční hnutí v severní Itálii. Na rakouský trůn usedl v prosinci 1848 nový císař **František Josef I.** a došlo k nastolení tzv. **bachovského absolutismu**.

VI. 9 Rozvoj vědy a průmyslové výroby v 2. polovině 19. a na začátku 20. století

Druhá polovina 19. století a počátek 20. století přinesly obrovské množství objevů, vynálezů a vědeckých poznatků, z nichž mnohé byly využity v průmyslové výrobě a projevíly se i ve způsobu života lidí. Zvyšovala se **těžba uhlí a železné rudy**, prudký vzestup zaznamenávalo nejen **strojírenství a hutnictví**, ale postupně i další odvětví, např. **elektrotechnický** nebo **chemický průmysl**. Železniční tratě propojily nejdůležitější sídla a průmyslová centra, ve větším měřítku se využívaly parolodě, byly budovány vodní kanály a průplavy - např. v roce 1869 byl otevřen **Suezský průplav**, který spojil Středozemní a Rudé moře. Používání **asfaltu** usnadňovalo dopravu po silnicích. Ohromná poptávka po **železe** ve stavebnictví, dopravě a strojírenství vedla k zavedení jeho masové výroby ve **vysokých pecích**. Ve stavebnictví se výrazněji uplatňovaly nové stavební materiály - železobeton, ocel, sklo atd.

Symbolem průmyslového rozvoje se stalo používání **parního stroje**, který byl postupně zdokonalován a vylepšován. Teprve na konci 19. století ho v mnoha ohledech začaly nahrazovat **benzinové a naftové spalovací motory a elektromotory**. Využití benzinových motorů otevřelo cestu ke vzniku prvních **automobilů a motocyklů**. Německý inženýr **Rudolf Diesel** si dal v 90. letech 19. století patentovat nový typ spalovacího motoru, který byl založen na použití stlačeného vzduchu a nafty. Vznikl tak **dieselový motor**. Na začátku 20. století se objevil vedle už dříve známých balónů a vzducholodí i nový dopravní prostředek pro dopravu vzduchem - **letadlo**. První let v něm uskutečnili v roce 1903 Američané bratři **Orwill a Wilbur Wrigtovi** (rajtovi). V roce 1909 přeletěl Francouz **Louis Blériot** (luj blerjo) ve svém letounu kanál La Manche.

Další vynálezy, které výrazně promluvily do života lidí, se objevily v oblasti **elektrické energie**. Při pohonu průmyslových strojů, ale i třeba tramvají začaly být využívány **elektromotory**. Významné využití našla elektřina v oblasti **osvětlování**. Obloukovou lampu, která se uplatňovala při osvětlování měst, zdokonalil český vynálezce a podnikatel **František Křižík**. Vynálezem **žárovky** se proslavil Američan **Thomas Alva Edison**, který rovněž zkonstruoval např. **fonograf**, nahrávající a reprodukuje hudbu a lidské hlasy. Přenos slov na

dálku umožnil **telegraf**, nejdříve po drátech, a po vynálezu bezdrátové telegrafie Italem **G. Marconim** (markonim) i bez nich. Nové možnosti otevřel vynález **telefonu** Američanem **A.G. Bellem** v roce 1876. Za vynálezce **kinematografie** jsou považováni francouzští **bratři Lumiérové** (limijerové), kteří v roce 1895 uspořádali v Paříži první veřejné filmové představení.

Řada objevů byla uskutečněna i v oblasti chemie, fyziky, biologie a lékařství. Ruský vědec **D.A. Mendělejev** proslul svým objevem periodické soustavy chemických prvků. Švédský chemik **Alfred Nobel** si nechal patentovat výrobu **dynamitu**. Německý fyzik **Wilhelm Röntgen** svým objevem radioaktivních paprsků (tzv. paprsků X) umožnil lékařům přesné odhalení poškozených míst v lidském těle, jeho krajan lékař a mikrobiolog **Robert Koch** objevil původce řady nebezpečných nemocí včetně tuberkulózy a cholery. Na nové základy postavily moderní fyziku teorie **Alberta Einsteina**.

Řada nových objevů a vynálezů ovšem byla využita nejen pro zlepšení života lidí, ale i ve **vojenství**. Moderní válečná technika vyráběná průmyslovým způsobem našla poprvé své masové uplatnění v průběhu **1. světové války**.

VI. 10 Velká Británie v 2. polovině 19. století

Období 2. poloviny 19. století představovalo jeden z vrcholů v dějinách Velké Británie, která byla tehdy vedoucí světovou velmocí. Symbolem této úspěšné éry se stala britská **královna Viktorie**, která vládla v letech 1837 až 1901. Británie, těžící z rozmachu své průmyslové výroby, byla tehdy označována jako „**dílna světa**“. Kromě **textilního průmyslu** zde bylo mimořádně rozvinuto také **strojírenství** a britské výrobky nacházely odbytiště v řadě evropských i mimoevropských zemí. Londýn představoval také nejdůležitější **světové finanční a obchodní centrum**. Vyspělost anglického hospodářství výrazně prokázala **1. světová průmyslová výstava**, která se konala v roce 1851 v Londýně.

Nerušný hospodářský rozvoj Velké Británie byl ve velké míře umožněn stabilními politickými poměry a respektováním **základních občanských práv**. Británie byla **parlamentní monarchií**, v níž se podle výsledků voleb střídaly u moci **konzervativní** a **liberální strana**. Zatímco liberální strana většinou prosazovala svobodný hospodářský a sociální vývoj, do něhož by stát neměl příliš zasahovat, konzervativci během své vlády přijímali zákony, které např. zkracovaly délku pracovní doby a zlepšovaly bytové a hygienické podmínky života chudých vrstev. Volební právo bylo ovšem ve Velké Británii původně omezeno jen na nejbohatší vrstvy obyvatelstva a teprve postupně docházelo k jeho rozšiřování. Zájmy početných dělníků hájily **silné odbory** a na začátku 20. století vznikla i samostatná **Dělnická strana**.

V zahraniční politice se mohla Velká Británie opírat o nejsilnější **obchodní i vojenské lodstvo**, takže byla právem označována jako „**vládkyně moří**“. Zatímco na evropské pevnině se britská vláda ve 2. polovině 19. století většinou vyhýbala spojenectvím s dalšími velmocemi, na dalších kontinentech se snažila rozšiřovat svoji obrovskou **koloniální říši**. Kolonie pro Británii představovaly zdroj surovin, odbytiště pro její výrobky a pracovní příležitosti pro lidi, kteří nenacházeli ve své mateřské zemi uplatnění. Řada z nich byla také

důležitá z vojenských nebo obchodních důvodů. Mezi jednotlivými britskými koloniemi ovšem existovaly značné rozdíly. Zatímco tzv. **dominia** (např. Austrálie, Kanada, nebo Nový Zéland), v nichž převládali bílí přistěhovalci, měla rozsáhlou vnitřní samosprávu, **korunní kolonie**, ve kterých převažovalo domorodé obyvatelstvo, byly přímo spravovány britskými úředníky. „Perlou“ britské koloniální říše byla **Indie**, která byla v roce 1876 prohlášena **císařstvím**. Při získávání dalších kolonií se Britové logicky dostávali do střetů s jinými velmocemi - zpočátku zejména s Francií a Ruskem, ale později i s Německem.

V pozici nerovnoprávné součásti britské říše bylo **Irsko**, které bylo od začátku 19. století přímo spojeno s Velkou Británií. Byl zrušen i samostatný irský parlament. Irští vlastenci vedli dlouhodobý boj za obnovu samosprávy své země. Špatné životní podmínky přiměly velké množství Irů k emigraci zejména do USA.

Na konci 19. století začala Velká Británie svoji hospodářskou, politickou a vojenskou převahu ztrácet, a to zejména ve prospěch rychle rostoucích **USA** a **Německa**.

VI. 11 Sjedenčení Itálie

Po neúspěchu revoluce v letech 1848-1849 zůstala Itálie rozdělena do řady státních celků. Hlavní překážkou jejího sjedenčení zůstávalo **Rakousko**, které přímo či nepřímo ovládalo severní a střední Itálii. Dalšími významnými státními celky na Apeninském poloostrově byl **papežský stát s hlavním městem Římem**, **Sardinské království** a na jihu **Neapolské království**.

Centrem sjednocovacích snah se stalo Sardinské království, jehož politiku řídil obratný ministerský předseda **Cavour** (kavúr). Ten si uvědomoval, že proti Rakousku potřebuje silného spojence. Podařilo se mu získat podporu Francie, která v roce 1859 vyhlásila společně se Sardinským královstvím Rakousku válku. V krvavých bitvách u **Magenta** (maženty) a **Solferina** byla rakouská armáda poražena a k Sardinskému království bylo připojeno území Lombardie a posléze i menší středoitalské státy (Modena, Parma a Toskánsko).

V roce 1860 vypuklo rolnické povstání na Sicílii. Na pomoc povstalcům se v čele tisícovky dobrovolníků oblečených v červených košilích vypravil proslulý revolucionář **Giuseppe Garibaldi** (džusepe garibaldi). Po několika vítězných bitvách ovládl Garibaldi jih Itálie, který byl rovněž připojen k Sardinskému království. Sardinský panovník **Viktor Emanuel II.** byl v roce 1861 prohlášen **italským králem**.

Zbývala italská území byla připojena v následujícím období. V roce 1866 vypukla válka mezi Pruskem a Rakouskem a Itálie se v tomto konfliktu přidala na stranu Pruska. I když na válečném poli příliš úspěšná nebyla, dostala za odměnu po rakouské porážce **Benátsko**. Zbýval ještě papežský stát, který doposud chránila Francie. I zde dokázala italská politika obratně využít příznivých mezinárodních okolností, protože Francie byla v roce 1870 v dalším válečném konfliktu poražena Pruskem. Papežský stát byl vojensky připojen k sjednocenému italskému státu a **Řím** se stal v lednu 1871 hlavním městem Itálie. Papeži zůstal pouze **Vatikán** – miniaturní stát ležící uvnitř Říma.

Vzniklý italský stát se stal další mocností na mapě Evropy a posléze se zapojil i do získávání kolonií, zejména v Africe. Existovaly v něm však velké rozdíly mezi průmyslovým severem a zaostalým zemědělským jihem, které v podstatě přetrvávají dodnes.

VI. 12 Sjedenení Německa a vzestup jeho významu

Po porážce revoluce v letech 1848-1849 zůstalo Německo rozděleno na řadu menších i větších států, které byly sdruženy do tzv. **Německého spolku**. O vedoucí postavení v něm soupeřily **Prusko** a **Rakousko**. V roce 1862 se stal pruským kancléřem (= ministerským předsedou) **Otto von Bismarck**, který měl rozhodující zásluhu na následujícím sjedenení Německa pod patronací Pruska. Toto sjedenení se uskutečnilo „**krví a železem**“, tj. díky vojenské síle pruské armády.

K prvnímu válečnému konfliktu, souvisejícímu se sjedením Německa, došlo v roce 1864. Tehdy se Prusko a Rakousko vojensky střetly s **Dánskem** a odebraly mu část jeho území, která byla osídlena převážně německým obyvatelstvem.

O dva roky později ale došlo ke konfliktu mezi bývalými spojenci - Pruskem a Rakouskem. Bismarck získal spojenectví Itálie a v krátké **prusko-rakouské válce** v roce 1866 se prokázala převaha pruské armády. V rozhodující krvavé bitvě u **Hradce Králové** v červenci 1866 bylo Rakousko poraženo a ztratilo vliv na německé záležitosti. Jinak ale mírové podmínky vůči němu nebyly příliš tíživé, protože Bismarck si z něho nechtěl udělat dlouhodobého nepřítele, který by dychtil po odvetě.

Po porážce Rakouska většina německých států uznala vůdčí postavení Pruska v Německu. Odpor ostatních byl odstraněn po dalším konfliktu, který vypukl v roce 1870 mezi **Pruskem** a **Francií**. Bismarckovi se podařilo obratně vyprovokovat **francouzského císaře Napoleona III.** k vyhlášení války, takže Francie byla vnímána jako útočník a Prusko podpořily i ostatní německé státy. Lépe organizovaná a vedená pruská armáda získala na bojišti převahu a hlavní síly francouzské armády byly přinuceny kapitulovat. Napoleon III. byl zajat a Paříž obklíčena pruským vojskem. Ve Francii byla vyhlášena **republika** a nová francouzská vláda podepsala s Pruskem příměří. V lednu 1871 tak mohlo být v bývalém sídle francouzských králů ve **Versailles** vyhlášeno **německé císařství**. Císařem se stal pruský král **Vilém I.** a říšským kancléřem **Otto von Bismarck**. Francie musela Německu podle mírové smlouvy zaplatit obrovskou válečnou náhradu a odstoupit území **Alsaska** a **Lotrinska**. To na dlouhou dobu znemožnilo smíření mezi Francouzi a Němci.

Vytvoření německého císařství změnilo poměr sil v Evropě. Nový stát s šedesáti miliony obyvatel se záhy stal hospodářsky i vojensky nejsilnější mocností na evropském kontinentu a rozvíjející se německý průmysl v některých odvětvích začal překonávat i Velkou Británii. Díky vojenskému způsobu sjedení Německa se zvýšila role armády i ve vnitropolitickém životě země.

Ve vnitřní i zahraniční politice sjedeného Německa měl zpočátku rozhodující slovo Otto von Bismarck. Za největší vnitřní nebezpečí pro německý stát považoval **katolickou církev** a **sociálně demokratickou stranu**, která reprezentovala zejména dělníky. Omezující opatření vlády vůči těmto silám ovšem nevedla k jejich oslabení. Po Bismarckově odstoupení z funkce kancléře v roce 1890 získal rozhodující vliv na německou politiku nový císař **Vilém II.** Německo zahájilo koloniální výboje v Africe i v jiných částech světa a začalo budovat

silné vojenské loďstvo. To vedlo ke zhoršování vztahů s **Velkou Británií**, která si chtěla udržet svoji námořní převahu.

VI. 13 USA na cestě ke světové mocnosti

Po válce za nezávislost se území USA rychle zvětšovalo. Vlny přistěhovalců z Evropy i Asie při svém **pochodu na Západ** osídlovaly nová území, ze kterých byly vytlačovány **indiánské kmeny**. Další oblasti byly koupeny od jiných států - **Louisiana** od napoleonské Francie, **Florida** od Španělska nebo **Aljaška** od Ruska. Díky vítězné válce s Mexikem (1846-1848) USA získaly Texas, Arizonu, Nové Mexiko a Kalifornii. V 50. letech 19. století už měly Spojené státy americké kolem 31 milionů obyvatel, z nichž byly asi 4 miliony černých otroků. Jen mezi léty 1820-1860 se do USA přistěhovalo z Evropy kolem 5 milionů lidí, kteří ve své nové vlasti hledali volnou půdu, pracovní uplatnění nebo útočiště před pronásledováním.

Vážným problémem otrásajícím veřejným životem v USA se stala otázka existence **otroctví**. Zatímco ve farmářských **severních státech** bylo poměrně záhy po vzniku USA zrušeno, na **jihu** zůstávala práce černých otroků zejména na **bavlníkových plantážích** základem místního hospodářství.

Spory mezi odpůrci a přívrženci otroctví vyvrcholily v roce 1860, kdy byl novým americkým prezidentem zvolen **Abraham Lincoln**, rozhodný odpůrce otrokářství. V reakci na to se 11 jižních států odtrhlo od USA a vytvořilo **Konfederaci amerických států**. Brzy poté vypukla mezi oběma zneprátelenými celky **občanská válka** (1861-1865). Tento konflikt, označovaný jako **válka Severu proti Jihu**, si ve svém průběhu vyžádal kolem 650 tisíc padlých a byl vůbec nejkrvavější válkou v historii USA. Zpočátku měly navrch lépe organizované a vedené armády Jihu, postupně ale získal převahu průmyslově mnohem vyspělejší Sever, který měl i početnější obyvatelstvo. Bitva u **Gettysburgu** v roce 1863 znamenala rozhodující přelom ve vývoji války, která v roce 1865 skončila vítězstvím Severu. Už v průběhu válečných událostí vydal prezident Abraham Lincoln **dekret o zrušení otroctví**. (K úplnému politickému zrovnoprávnění černošského obyvatelstva v USA ale došlo až v průběhu 20. století.) Sám A. Lincoln byl několik dní po skončení občanské války zavražděn fanatickým stoupencem Jihu.

Po **období rekonstrukce**, kdy byly odtržené jižní státy znovu včleněny do USA, nastala v Spojených státech amerických éra **rychlého hospodářského rozvoje**. Ten byl umožněn **svobodou podnikání** a **demokratickým politickým prostředím**. U moci se podle výsledků voleb střídaly politické strany **republikánů** a **demokratů**. Počet obyvatel USA se zvyšoval dalším rozsáhlým přistěhovalectvím z Evropy i dalších oblastí světa. Rychle rostla americká velkoměsta, železniční síť propojila důležitá centra, zvyšovala se těžba surovin (ropy, uhlí, železné rudy), v průmyslových závodech se masově uplatňovaly stroje a nové technické vynálezy. Symbolem úspěchů amerického průmyslu se stal např. výrobce automobilů **Henry Ford**, který ve svých továrnách zaváděl řadu moderních prvků včetně **pásové výroby**.

USA také začaly aktivněji vstupovat do mezinárodní politiky a prosazovat v ní své zájmy. Na začátku 20. století se USA staly prvořadou světovou velmocí, která v řadě oblastí hospodářství převyšovala Velkou Británii a Německo.

VI. 14 Vývoj Francie od císařství k republice

Ludvík Bonaparte, který se v roce 1852 prohlásil **císařem Napoleonem III.**, se snažil v mnoha ohledech napodobit svého slavného strýce **Napoleona I.** a z Francie udělat nejvýznamnější evropskou mocnost. Za jeho vlády došlo k velkolepé přestavbě Paříže, byly zbourány staré čtvrti a vybudovány široké a přímé ulice (bulváry). Císařský dvůr udával tón ve světové módě a Paříž představovala významné centrum evropské kultury a uměleckého života.

I když i ve Francii probíhala průmyslová revoluce, oproti Velké Británii zde byl hospodářský rozvoj pomalejší. Vůči stále početnějšímu dělnictvu používala vláda Napoleona III. obojetnou politiku - na jedné straně podporovala dělnické spolky snažící se o zvýšení životní úrovně dělníků, na straně druhé zakročovala proti dělnickým stávkám. Ani tvrdé zásahy vlády ale nezabránilly vzniku širokého **opozičního hnutí**.

Ve stopách svého strýce se Napoleon III. snažil postupovat i v **zahraniční politice**. Francie se v jeho době zapojila do řady válečných konfliktů a vytvářela si svoji **koloniální říši** v Africe i Asii (Indočína). V letech 1853-1856 se v tzv. **krymské válce** spolu s Velkou Británií a Sardinským královstvím postavila na stranu Turecka proti Rusku. V roce 1859 Napoleon III. vystoupil jako spojenec Sardinského království v boji proti Rakousku a získal za to některá území. Neúspěšně naopak skončila vojenská výprava do **Mexika** na začátku 60. let 19. století, při níž Francie podporovala habsburského arcivévodu Maxmiliána při jeho snaze stát se **mexickým císařem**. Nakonec Napoleon III. své jednotky z Mexika odvolal, Maxmilián byl zajat a popraven. Francie se rovněž podílela na stavbě **Suezského průplavu**, který byl otevřen v roce 1869.

Katastrofou se pro Napoleona III. stala **prusko-francouzská válka**, která vypukla v roce 1870. Pruský kancléř Otto von Bismarck, kterému šlo o sjednocení Německa pod pruským vedením, obratně vmanévroval nepřipravenou Francii do válečného konfliktu. Již záhy byly hlavní francouzské vojenské síly poraženy a i s Napoleonem III. přinuceny ke kapitulaci. V Paříži vypukla revoluce a byla vyhlášena **republika** - ve francouzských dějinách v pořadí už **třetí**. Nová prozatímní vláda uzavřela s Pruskem příměří a přistoupila na jeho tvrdé podmínky. Francie musela zaplatit obrovskou válečnou náhradu a vzdát se svých východních území - **Alsaska a Lotrinska**.

Nespokojenost s katastrofální situací vyvolala v Paříži **povstání dělníků**. Moci se ve městě chopil revoluční výbor - tzv. **Pařížská komuna**. Ta se během své zhruba tříměsíční vlády pokusila uskutečnit řadu sociálních změn, mezi něž patřilo např. zvýšení dělnických mezd, zavedení pevných cen základních potravin a bezplatná lékařská péče. Po uzavření míru s Pruskem zasáhlo proti Komuně v květnu 1871 vládní vojsko, které v krvavých bojích povstalce porazilo a Paříž dobylo. Obětí bojů i následných represí se stalo na 30 tisíc lidí.

V následujícím období čelila Francie řadě problémů - musela zaplatit obrovskou válečnou náhradu Německu a její hospodářství procházelo těžkým obdobím. Ve vnitropolitickém životě probíhaly spory mezi příznivci **monarchie** a stoupenci **republiky**. Ti ale nakonec zvítězili a republikánské zřízení se upevnilo.

VI. 15 Vývoj Ruska v 2. polovině 19. století

Vývoj Ruska v 2. polovině 19. století byl oproti většině ostatních evropských států výrazně odlišný. Svou rozlohou, počtem obyvatel a velikostí armády bylo Rusko jednou z nejvýznamnějších velmocí, ale ve srovnání se západní Evropou zůstávalo hospodářsky zaostalé. Velkou brzdou rozvoje ruské ekonomiky představovalo **nevolnictví**, které už ve většině ostatních evropských států bylo odstraněno. Postavení ruských rolníků se prakticky blížilo postavení otroků - byli vlastnictvím statkáře, který s nimi mohl volně disponovat. Rozdílné bylo i politické uspořádání státu. Zatímco v jiných částech Evropy se postupně prosazovala kontrola panovnické moci volenými parlamenty, v Rusku zůstával **car** neomezeným vládcem své země (tzv. **samoděržaví**). Rusko také představovalo oporu protirevolučních sil v Evropě, např. v roce 1849 zasáhla ruská vojska na žádost rakouského císaře proti revoluci v Uhrách.

Výrazně se hospodářská zaostalost Ruska projevila v průběhu tzv. **krymské války** (1853-1856), která původně vznikla jako konflikt mezi Ruskem a Tureckem. Když ruské loďstvo zničilo tureckou flotilu na Černém moři, byla osmanská říše na pokraji katastrofy. Na tomto vývoji ale neměly zájem západní velmoci - Velká Británie a Francie, ke kterým se posléze přidalo i Sardinské království. Tyto státy se obávaly přílišného posílení Ruska, a proto proti němu vojensky zasáhly. K nejtěžším bojům došlo na **Krymu** při dlouhém obléhání ruského přístavu **Sevastopol**. Špatně vyzbrojená a zásobovaná ruská armáda nedokázala čelit moderněji vybaveným vojskům západních států a krymská válka skončila porážkou Ruska.

Po prohrané válce přistoupil nový ruský car **Alexandr II.** k nezbytným reformám. Bylo zrušeno **nevolnictví** a ruští rolníci získali osobní svobodu. Rovněž byla zavedena samospráva na úrovni měst, vesnic a krajů, byly reformovány soudy a došlo k rozvoji školství. Rozhodující moc ale zůstala v rukou cara a jeho úředníků. To vyvolávalo nespokojenost **tajných revolučních organizací**, kterým se reformy zdály nedostatečné a které bojovaly za demokratizaci ruské společnosti. Jedné z těchto organizací se v roce 1881 podařilo cara Alexandra II. zavraždit, ale jeho nástupce Alexandr III. spíše poměry utužil a řadu reforem omezil.

V průběhu 19. století také pokračoval územní rozmach ruské říše. Bylo k ní připojeno mj. Finsko, velká část Polska, oblast Kavkazu a Střední Asie. Pokračovala i ruská expanze na Sibiř a do oblasti Dálného východu. Oblasti centrálního Ruska spojila s těmito řídko osídlenými územími na přelomu 19. a 20. století železnice - **transsibiřská magistrála**. Ruská politika projevovala také tradičně velký zájem o oblast Balkánu, kde ruský car vystupoval jako ochránce pravoslavných poddaných tureckého sultána.

K nejvyspělejším oblastem ruské říše patřila území bývalého **Polska**. Poláci dlouhodobě usilovali o obnovení svojí národní nezávislosti, a proto v roce 1863 povstali. Toto polské povstání bylo ale rychle potlačeno. Carská vláda se poté snažila odstranit všechny pozůstatky polské svébytnosti a zesílila národnostní útlak Poláků.

VI. 16 Vznik koloniálních říší 19. století

V druhé polovině 19. století evropské velmoci a dále USA, Japonsko a Rusko zaměřily svoji pozornost na získávání nových území v Asii a Africe. Vznikly tak **velké koloniální říše**. Důvody jejich vytváření byly různé - kolonie měly sloužit mateřským zemím jako zdroje surovin a odbytiště jejich výrobků a měli v nich také najít práci nebo volnou půdu lidé, kteří se nemohli uplatnit v domácím prostředí. Řada území byla rovněž ovládnuta kvůli jejich obchodnímu nebo vojenskému významu, nebo i z prestižních důvodů - v tomto období bylo totiž vlastnictví koloniální říše znakem **velmocenské síly**.

Největší koloniální říše, která zahrnovala zhruba 10 miliónů km², patřila na konci 19. století **Velké Británii**. Rozsáhlá koloniální území ale vlastnily také Francie, Portugalsko, Německo, Belgie a některé další státy. Koloniální výboje **Ruska** směřující do Asie narážely na zájmy **Japonska** a také **Velké Británie**, která se zde snažila zabezpečit svoji nejdůležitější kolonii - **Indii**. Významné pozice zaujímal na asijském kontinentu také **Francie**, která ovládala **Indočínu**. Rozsáhlé území dnešní **Indonésie** patřilo **Nizozemí**. Čelit tlaku evropských mocností nedokázala ani **Čína**, která sice formálně zůstala samostatným státem, ale musela přijmout řadu podmínek a omezení, které její nezávislost silně omezovaly. Rostoucí vliv Evropanů ale vyvolával nenávisť čínského obyvatelstva. Jeho povstání ale nemělo naději na úspěch proti moderně vyzbrojeným evropským vojákům.

Poměrně pozdě došlo k podmanění většiny území **Afriky**. Do poloviny 19. století ovládaly evropské státy hlavně její pobřežní oblasti a do nitra afrického kontinentu směřovaly zpočátku jen výpravy **cestovatelů** a **objevitelů** - např. Brita Davida Livingstona, který objevil prameny Nilu, nebo Američana Henryho M. Stanleje, který prozkoumal tok řeky Kongo. (Mezi významné africké objevitele patřil i český lékař **Emil Holub**, jehož výprava v roce 1875 pronikla do povodí řeky Zambezi.) Za objeviteli přicházeli **misionáři**, kteří obraceli domorodé obyvatelstvo ke **křesťanství**. I africké vnitrozemí se posléze stalo objektem zájmu evropských velmocí, které si do začátku 20. století mezi sebe rozdělily prakticky celý africký kontinent. Nezávislé zůstalo jen **etiopské (habešské) císařství**, které odolalo útoku Itálie, a **Libérie**, kam se uchýlila část osvobozených otroků ze Severní Ameriky.

Nejvýznamnější podíl na kolonizaci Afriky měly zejména **Velká Británie** a **Francie**. Francouzi při budování své africké koloniální říše vycházeli ze své nejstarší kolonie - Alžírsko, a postupovali odtud zejména směrem na východ. Britové ovládli jih Afriky, odkud vytlačili nizozemské kolonisty (Búry), a snažili se propojit tyto kolonie s územími, která ovládali na severu Afriky. Zde byl jejich velmi důležitou základnou **Egypt** s klíčovou dopravní tepnou - **Suezským průplavem**. Logickým důsledkem těchto francouzských a britských snah byl vzájemný střet, který ale neskončil válkou a byl vyřešen kompromisní dohodou o rozdělení sfér vlivu. Do Afriky směřoval zájem i dalších evropských států - na

nerosty bohaté **Kongo** bylo obsazeno **Belgií**, **Libye** se stala kolonií **Itálie** a řadu území získalo i **Německo**, které ale zahájilo koloniální expanzi poměrně pozdě.

VI. 17 Mezinárodní politika na přelomu 19. a 20. století

Po skončení prusko-francouzské války (1870-1871) se mezinárodní vztahy v Evropě částečně uklidnily a v následujícím období až do vypuknutí 1. světové války v roce 1914 zde nedocházelo k vojenským střetnutím mezi velmocemi. Jedinou neklidnou oblastí zůstal Balkán, často označovaný jako „**sud se střelným prachem**“. Příčinou napětí v této části Evropy byla snaha balkánských národů o osvobození z nadvlády osmanské říše a také zásahy velmocí do tohoto vývoje.

Osmanská říše, která po dlouhá staletí představovala hrozbu pro křesťanskou Evropu, byla už v 2. polovině 19. století jen stínem bývalé mocnosti. (Někdy byla pro svoji hospodářskou i politickou slabost označována jako „**nemocný muž na Bosporu**“.) Jejeho oslabení se snažily využít podmaněné balkánské národy a také **Rusko**, které vystupovalo jako ochránce pravoslavných poddaných tureckého sultána. Když v polovině 70. let 19. století vypukla na Balkáně protiturecká povstání, využilo toho Rusko k zahájení **války proti Turecku**. Průběh vojenských operací byl pro Rusko úspěšný, ovšem ostatní evropské mocnosti se obávaly jeho přílišného posílení, proto byl v roce 1878 do **Berlína** svolán **mírový kongres evropských velmocí**. Ten zmenšil zisky Ruska, upravil mocenské poměry na Balkáně a potvrdil nezávislost některých balkánských států, mj. Srbska a Bulharska. Situace v této části Evropy ovšem i nadále zůstala komplikovaná.

Další konflikty, které často souvisely se snahami velmocí o zisk nebo rozšíření koloniálních říší, probíhaly v tomto období mimo Evropu. Na jihu Afriky se střetla Velká Británie s potomky holandských kolonistů (tzv. Búry), kteří si zde vytvořili své státy. Aby potlačili vytrvalý búrský odpor, použili Britové i velmi drastické metody, např. umístili búrské civilní obyvatelstvo do **koncentračních táborů**. Nakonec skončily tyto tzv. **búrské války** na začátku 20. století vítězstvím Britů

V ozbrojeném konfliktu se v roce 1898 střetly i **Spojené státy americké a Španělsko**. USA přitom využily své převahy a po vítězství získaly kontrolu nad původními španělskými koloniemi - **Kubou, Filipíny a Portorikem**.

Na začátku 20. století skončilo válkou i soupeření **Ruska** a nové asijské velmoci - **Japonska**. V předcházejícím období Japonsko prošlo řadou pronikavých změn, po vzoru západních států zde byl vybudován průmysl a železniční síť, modernizována armáda a námořnictvo. Výsledky se projevily v průběhu **rusko-japonské války** (1904-1905), v níž Japonsko na moři i na souši svého soupeře porazilo a stalo se rozhodující velmocí v oblasti Dálného východu.

V poslední čtvrtině 19. století se rozhodující evropské mocnosti začaly spojovat do **mocenských bloků**. V roce 1879 se na vzájemném spojení dohodly **Německo** a **Rakousko-Uhersko**, ke kterým se o několik let později přidala **Itálie**. Vznikl tak **Trojspolek**. (Itálie ovšem postupně ztratila na tomto spojení zájem.) O něco později se vytvořila i nepřátelská koalice. Na začátku 90. let 19. století byla podepsána spojenecká smlouva mezi **Francií** a **Ruskem**, s nimiž se posléze spojila i **Velká Británie**. Tyto smlouvy byly základem

tzv. **Trojdhody (Dohody)**. Mezi oběma spojeneckými koalicemi existovala řada vážných rozporů, které mohly vést k válečnému konfliktu. Vzájemné propojení rozhodujících evropských velmocí spojeneckými smlouvami ovšem znamenalo, že by se případná válka rozrostla ve velmi rozsáhlý konflikt. To se nakonec také stalo v roce 1914 při vypuknutí **1. světové války**.

VI. 18 Moderní společnost na přelomu 19. a 20. století

Na konci 19. a na začátku 20. století se život lidí v průmyslově vyspělých zemích Evropy, Severní Ameriky a v Japonsku výrazně změnil. Objevily se nové materiály a technologie, začaly se ve velké míře využívat nové zdroje energie (nafta, elektřina). Zvýšila se efektivita výroby, lidská práce byla nyní v široké míře nahrazována **stroji**. Především u městského obyvatelstva se výrazně se proměnily životní podmínky. V městech byly budovány zdroje pitné vody, která byla rozváděna do jednotlivých domů a bytů, ulice byly osvětlovány plynovým nebo elektrickým osvětlením, lidé kromě vozů tažených koňmi jezdili tramvajemi, nebo v některých velkoměstech také podzemní dráhou.

V mnoha státech byly přijaty **ústavy**, parlamenty se obměňovaly na základě pravidelně se opakujících **voleb**, kterých se účastnily rostoucí počty obyvatel. Neodmyslitelnou součástí veřejného života se staly politické strany reprezentující různé vrstvy obyvatel. **Socialistické** a **sociálně demokratické strany**, které reprezentovaly zejména dělnictvo, žádaly sociálně spravedlivější uspořádání společnosti. Programem **liberálních stran** byla především rovnost lidí v oblasti politických a hospodářských práv a co nejmenší zásahy státu do ekonomiky. **Konzervativní strany** upřednostňovaly tradiční uspořádání společnosti a významnou roli přisuzovaly zejména rodině, státu a národu. **Křesťansko-sociální strany** se opíraly o náboženské vidění světa, které se mělo promítat i do politiky a hospodářství.

Proměnilo se i sociální složení společnosti. Šlechta většinou ztratila svoje výsadní postavení, které měla v předcházejících stoletích. Nahradily ji **podnikatelské a měšťanské vrstvy (buržoazie)** a stoupal i význam **středních tříd** - např. úředníků, učitelů, lékařů, inženýrů, živnostníků, obchodníků, vědců atd., kteří se většinou živili pomocí svých duševních schopností a vědomostí.

Přes určitá zlepšení zůstávalo často velmi tíživé postavení **dělníků**. Vlády v tomto období už mnohem více vstupovaly do vztahů mezi dělníky a jejich zaměstnavateli, parlamenty přijímaly zákony, které zkracovaly pracovní dobu, zaváděly sociální a zdravotní pojištění, omezovaly práci žen a dětí apod. Přesto byly sociální nepokoje a dělnické stávky velmi časté.

Proměňovalo se i postavení **žen**. Do té doby byla jejich hlavní úlohou péče o rodinu a domácnost, ale koncem 19. století už nacházelo stále více žen uplatnění jako učitelky, lékařky, advokátky, sekretářky, telefonistky atd. V některých západních zemích vznikla i hnutí prosazující zavedení **volebního práva pro ženy**.

Období přelomu 19. a 20. století - později občas označované jako „**krásná doba**“ - mělo ovšem i své temné stránky. Jednou z nich byla znovuprobuzená **nechut' a nenávisť vůči Židům**, která se projevovala v řadě států. Židovští podnikatelé byli obviňováni

z bezohledného vykořisťování dělníků, revolucionáři židovského původu zase z podvracení základů společnosti. V obdobích vypjatého národního citění byli Židé často odmítáni jako cizí skupina, která není součástí národa. Silná protizidovská kampaň provázela např. **Dreyfusovu aféru** ve Francii, při níž byl kapitán francouzské armády židovského původu Alfréd Dreyfus obviněn ze špionáže ve prospěch Německa - tehdy úhlavního nepřítele Francie. Reakcí části židovského obyvatelstva v Evropě proto byla snaha odejít do vlasti svých předků - **Palestiny** - a založit zde vlastní stát, který by jim poskytl ochranu před pronásledováním.

VI. 19 Kultura a umění 2. poloviny 19. století

Kolem poloviny 19. století se umělci začali výrazněji než dříve zajímat o svět, který je obklopoval. V literatuře, ale i např. v malířství začala vznikat díla, která měla **realisticky** zachytit moderní společnost a její rozpory. Tento umělecký směr je označován jako **kritický realismus**. Mezi jeho nejvýznamnější představitele patří např. francouzský spisovatel **Honoré de Balzac** (onore de balzak), který ve svém cyklu románů a povídek **Lidská komedie** podal obraz tehdejší společnosti ovládané penězi. Angličan **Charles Dickens** (čarlz dykenz) se zase ve svých realistických románech (např. Oliver Twist, Nadějně vyhlídky nebo David Copperfield) zabýval rozpory mezi světem bohatství a chudoby a tragickými osudy dětí. Ruský spisovatel a dramatik **Nikolaj Vasiljevič Gogol** satiricky zachytil prodejnost úřednictva a policie a mravní úpadek ruských statkářů (divadelní hra Revizor, román Mrtvé duše). Mezi významná **hudební díla** tohoto období patří např. opery německého skladatele a dirigenta **Richarda Wagnera** (např. Bludný Holanďan, Tristan a Izolda) nebo Itala **Giuseppe Verdiho** (např. Aida, Traviata). Realistické prvky najdeme např. v opeře **Carmen** francouzského hudebního skladatele Georgese Bizeta (žorže bizeta).

V architektuře se začaly výrazně uplatňovat nové materiály - železobeton, ocel, sklo. V poslední třetině 19. století se prosazoval zejména **novorenesanční umělecký sloh**, programově navazující na renesanci. Díky vynikajícím architektům se novorenesance tvůrčím způsobem se uplatnila při stavbě **reprezentačních a kulturních budov** (divadla, muzea, školy). Mezi významné architekty tohoto uměleckého stylu patřil např. v Německu **J. G. Von Semper**, v českých zemích pak např. **Josef Zítka** nebo **Josef Schulz**. K pozoruhodným novorenesančním stavbám patří např. u nás budovy Národního divadla, Národního muzea nebo Rudolfiny v Praze.

Reakcí na realismus v **malířství** (a také na **vynález fotografie** v polovině 19. století) se stal **impresionismus** (imprese = *dojem, nálada*). Impresionisté se snažili na svých obrazech zachytit atmosféru okamžiku a dojmy z okolního světa. Tento původně odmítaný a zesměšňovaný směr byl nazván podle obrazu **Clauda Moneta** (klóda moneta) **Imprese, východ slunce**.

Posledním výtvarným slohem, který se výrazně projevil ve všech oblastech moderního umění a života, byla **secese** (latinsky *odloučení, odštěpení*). Název tohoto slohu naznačuje odklon od dosud převládajících tzv. historizujících slohů, např. již zmíněné novorenesance. Počátky secese můžeme nalézt v německy mluvícím prostředí (Mnichov, Vídeň) v 90. letech 19. století, tento sloh ale výrazně poznamenal i francouzské a anglické prostředí. Mezi typické znaky secese patří **ornamentálnost, dekorativnost, časté využití rostlinných motivů,**

asymetrie a křivek. Secese se uplatnila ve všech druzích výtvarného umění, **ve výrobě šperků, nábytku, skla, porcelánu i v architektuře.** Řada evropských měst se pyšní výraznými secesními stavbami (Barcelona, Brusel, Paříž, Mnichov, Vídeň), mezi přední tvůrce tohoto uměleckého směru patřil např. český malíř a grafik **Alfons Mucha.**

V období před 1. světovou válkou se objevila celá řada nových uměleckých směrů, kterými byly např. **kubismus, expresionismus** nebo **futurismus.**

VII DĚJINY 20. STOLETÍ

VII. 1 První světová válka (1914 –1918)

První světová válka vznikla jako konflikt mezi tzv. **Ústředními mocnostmi** (Německo, Rakousko-Uhersko, Turecko a Bulharsko) a tzv. **Dohodou**, která byla zpočátku tvořena Francií, Velkou Británií a Ruskem. V průběhu války se pak na stranu těchto dohodových mocností přidaly i další významné státy – Japonsko, Itálie a v roce 1917 i **Spojené státy americké**. Celkem se tohoto válečného konfliktu nakonec aktivně zúčastnilo 34 států.

Mezi základní příčiny 1. světové války patřily rozpory mezi velmocemi, mezi které se např. řadilo dlouhodobé napětí mezi Německem a Francií, dále spory mezi Ruskem a Rakousko-Uherskem o vliv na Balkáně nebo snaha Velké Británie a Francie zabránit Německu v rozšiřování jeho mocenského vlivu a získávání dalších kolonií.

Bezprostřední příčinou války se stal **atentát na následníka rakousko-uherského trůnu Františka Ferdinanda d'Este**, který na něho 28. června 1914 v Sarajevu spáchali příslušníci tajné organizace Mladá Bosna. Rakousko-Uhersko obvinilo z atentátu Srbsko, a když to odmítlo splnit některé podmínky rakouského ultimáta, **vyhlásilo mu 28. července 1914 válku**. V následujících dnech pak do válečného konfliktu vstoupila v souladu s podepsanými spojeneckými smlouvami řada dalších států a válka se tak stala světovou. V jejím čtyřletém průběhu válčící strany zmobilizovaly kolem 70 milionů vojáků, z nichž kolem 10 milionů padlo. Válka těžce doléhala i na civilní obyvatelstvo v zázemí (např. v zásobování potravinami), protože bojující státy se snažily využít většinu svých hospodářských zdrojů pro vojenské účely. V průběhu války byla masově používána **moderní vojenská technika** – účinné dělostřelectvo, kulometry, tanky, letadla, ponorky, otravné plyny atd.

I když se bojovalo i např. v Africe a na Blízkém východě, hlavní válečné fronty se nacházely v Evropě. Srbsku se nejprve podařilo zastavit útok rakousko-uherské armády, ale když se proti němu postavilo i Bulharsko, nedokázali Srbové čelit náporu svých protivníků. V roce 1915 vstoupila do války na straně Dohody i **Itálie**, která si činila nároky na část území Rakouska-Uherska. Na **východní frontě** bojovaly proti početnějším ruským armádám lépe vyzbrojené rakouské a německé jednotky. V roce 1917 se ale v důsledku revolučních událostí ruská armáda v podstatě rozpadla a bolševici, kteří převzali v Rusku moc, uzavřeli v březnu 1918 s Německem a Rakouskem-Uherskem mír, aniž se přitom ohlíželi na mínění dalších dohodových států.

Rozhodující pro výsledek celé války se stala **západní fronta**, na níž stáli proti sobě na jedné straně Francouzi a Britové, na straně druhé pak Němci. Těm se zpočátku podařilo rychlým útokem přes Belgii a Lucembursko proniknout až téměř k Paříži, kde byli zastaveni v bitvě **na řece Marně**. V dalším průběhu vojenských operací se úporně bojovalo v prostoru východní Francie. Zvláště těžké bitvy s obrovskými počty obětí na obou stranách, při nichž ani jedna ze stran nedokázala rozhodujícím způsobem zvítězit, se odehrály u francouzské pevnosti Verdunu (čti: verdeny) a na řece Sommě. V roce 1917 vstoupily do války na straně Dohody i Spojené státy americké a početní američtí vojáci posílili britské a francouzské

jednotky na západní frontě. To výrazně přispělo k vítězství dohodových mocností, které tak získaly rozhodující vojenskou i hospodářskou převahu. V říjnu 1918 se fakticky rozpadlo Rakousko-Uhersko a 11. listopadu 1918 požádalo o mír i Německo. Tím 1. světová válka skončila.

VII. 2 Evropa a svět po 1. světové válce

První světová válka přinesla kromě obrovských lidských a materiálních ztrát i **podstatné změny do politického uspořádání Evropy a celého světa**. Německo bylo porážkou ve válce výrazně oslabeno, v Rusku byl svržen carský režim a nastolena vláda **bolševiků**, Rakousko-Uhersko se rozpadlo a na jeho místě vznikla řada tzv. **nástupnických států** (mj. i Československo). Válka přispěla také k podstatnému hospodářskému a vojenskému posílení Spojených států amerických.

Základem nových poměrů po skončení 1. světové války se stala **mírová konference**, která se uskutečnila v letech 1919–1920 v **Paříži**. Hlavní slovo na této tzv. **Versailleské konferenci** měly vítězné dohodové mocnosti – Francie, Velká Británie, Itálie, USA a Japonsko. Jako poražené státy v Paříži vystupovaly Německo, Rakousko, Maďarsko, Turecko a Bulharsko. Zejména Německu, které bylo označeno za hlavního viníka války, byly nadiktovány tvrdé mírové podmínky – muselo podstatně **omezit svoji armádu**, ztratilo všechny své **mimoevropské kolonie** a přišlo i o část svého vlastního území (mj. o Alsasko a Lotrinsko ve prospěch Francie). Muselo se rovněž zavázat k zaplacení **obrovských válečných náhrad** (reparací), na nichž trvala zejména bojovými operacemi silně postižená Francie. Se značnými územními ztrátami muselo rovněž souhlasit i Maďarsko. Na Versailleské konferenci vznikla také mezinárodní organizace – **Společnost národů** – jejímž hlavním úkolem bylo zabránit novým válečným konfliktům.

Řada států se musela v letech následujících po 1. světové válce vyrovnat s hospodářskou i politickou krizí, která byla zvláště tíživá v poražených a zklamaných zemích. Někde se po vzoru ruských bolševiků neúspěšně pokusily převzít moc **revoluční komunistické skupiny**, které byly sdružené v tzv. Komunistické internacionále (Kominterně). V Itálii, rozčarované výsledky 1. světové války, se po tzv. **pochodu na Řím** chopili v roce 1922 vlády **fašisté**, kteří zrušili ostatní politické strany a nastolili svoji diktaturu v čele s **Benitem Mussolinim** jako vše rozhodujícím vůdcem – *ducem* (*dučem*). V následujícím roce se v Mnichově poprvé – tentokrát ještě neúspěšně – pokusil o převzetí moci **Adolf Hitler** se svými přívrženci – **nacisty**.

Po skončení poválečné obnovy došlo ve 20. letech 20. století zejména ve vyspělých státech k velkému hospodářskému růstu, který přinesl i zlepšování životních podmínek většiny obyvatelstva. Ve velké míře začaly být využívány některé vynálezy a technologie (telefony, rozhlasové přijímače, gramofony), rozvíjela se výroba a používání automobilů a civilních letadel. Došlo i k rozkvětu vědy, umění a kultury, významnou úlohu v zábavě širokých vrstev městského obyvatelstva začalo hrát kino. Tento pozoruhodný rozvoj byl ale ukončen vypuknutím **světové hospodářské krize** v roce 1929.

VII. 3 Revoluční proměny Ruska

Na začátku 20. století bylo Rusko díky své rozloze a počtu obyvatel jednou z nejvýznamnějších světových velmocí, oproti západním státům se ovšem výrazně opožďovalo v hospodářském rozvoji a zůstávalo převážně zemědělskou zemí. Ekonomické a politické reformy v něm nebyly dokončeny, což vyvolávalo nespokojenost obyvatelstva a odpor proti carskému režimu. K vnitřním problémům se přidaly také neúspěchy v zahraniční politice. Spory s Japonskem o vliv na Dálném východě vyvrcholily v letech 1904–1905 **rusko-japonskou válkou**, kterou Rusko prohrálo. Tato nečekaná porážka odhalila slabost carského režimu a dala podnět k **první ruské revoluci** (1905 – 1907). Když byla v lednu 1905 v Petrohradu krutě rozehnána pokojná dělnická manifestace (tzv. **Krvavá neděle**), zachvátily stávky a rolnické nepokoje značnou část země. Na Černém moři se dokonce vzbouřili námořníci na **křižníku Potěmkin**. Car **Mikuláš II.** musel pod tlakem revolučních událostí zřídit první ruský zákonodárný orgán – **státní dumu** a uznat některé občanské svobody. V této době také mohly v Rusku poprvé začít otevřeně působit politické strany.

Po utlumení revolučního hnutí došlo opět k upevnění vládnoucího režimu. Díky reformám schopného ministra **Stolypina** Rusko v tomto období zažilo výrazný hospodářský rozvoj, který byl ale v roce 1914 ukončen vypuknutím 1. světové války. V jejím průběhu Rusko utrpělo velké lidské i územní ztráty, které podlomily stabilitu carského režimu. Docházelo k mohutným stávkám dělníků, vojáci odmítali poslušnost svým velitelům. Demonstrace **v březnu 1917** (podle juliánského kalendáře, který v Rusku tehdy ještě platil, to bylo ale v únoru) přerostly v **ozbrojené revoluční povstání** a car Mikuláš II. za této situace odstoupil. Řízení státu se ujala **Prozatímní vláda** složená z představitelů různých politických stran a skupin, její protiváhou se staly tzv. **sověty** (= výbory) zástupců dělníků, rolníků a vojáků.

Ani Prozatímní vládě se ale nepodařilo zvládnout rostoucí chaos v zemi. Nechtěla a ani nemohla ukončit válku, a tak postupně ztrácela mezi vojáky i civilním obyvatelstvem popularitu. Tu naopak svojí protiválečnou propagandou získávali **bolševici**, revoluční marxistická strana, která se po návratu svého vůdce **V.I. Lenina** do Ruska z emigrace začala připravovat na násilné svržení vlády a převzetí moci. To se jí skutečně 7. listopadu (podle juliánského kalendáře 25. října) 1917 podařilo a její ozbrojené síly ovládly sídlo Prozatímní vlády – **Zimní palác v Petrohradu**.

Nová bolševická vláda vydala **dekret o půdě**, který rozdělval statkářskou a církevní půdu rolníkům, a **dekret o míru**, který navrhoval všem válčícím zemím okamžité zahájení mírových jednání bez předběžných podmínek. Když ovšem s touto iniciativou neuspěla, uzavřela v březnu 1918 v **Brestu Litevském** sama mír s Německem a Rakouskem-Uherskem. Bolševikům se pak podařilo zvítězit v ruské občanské válce (1918-1920) proti jejich odpůrcům, cena tohoto vítězství byla ale tragická – úplný rozvrat ruského hospodářství a hladomor, který si vyžádal miliony obětí. Veškerá protibolševická opozice byla v tomto období likvidována i za pomoci teroru, který uskutečňovala zejména tajná policie - Čeka. Pokusy o revoluce v bolševickém stylu v jiných státech ale selhaly.

Katastrofální ekonomická situace Ruska přinutila bolševické vedení v čele s Leninem po skončení občanské války k některým změnám v hospodářské oblasti – v určité míře bylo

opět povoleno soukromé podnikání a rolníci mohli volně prodávat své zemědělské produkty. V roce 1922 byl z Ruska a některých dalších částí bývalé carské říše vytvořen **Svaz sovětských socialistických republik** (Sovětský svaz, SSSR). V boji o moc, který se rozpoutal ve vedení bolševické (komunistické) strany a sovětského státu po Leninově smrti v roce 1924, zvítězil **J. V. Stalin**.

VII. 4 Světová hospodářská krize a zhoršování mezinárodní situace ve 30. letech 20. století

Období prosperity světového hospodářství v druhé polovině 20. let 20. století skončilo vypuknutím **světové hospodářské krize**. Za její počátek se považuje tzv. **černý čtvrtek** na burze v New Yorku (24. října 1929), kdy se prudce snížily ceny akcií. Z USA se krize rozšířila prakticky do celého světa, v jejím důsledku zkrachovalo velké množství průmyslových podniků a přes 30 milionů lidí ztratilo práci a často i životní perspektivu. Svého vrcholu krize dosáhla v roce 1932 a poté se z ní hospodářství jednotlivých zemí jen zvolna vzpamatovávalo. V USA přispěl k překonání krize hospodářský projekt **Nový úděl** amerického prezidenta **F. D. Roosevelta**, který přinesl kromě jiného i rozsáhlý program veřejných prací pro nezaměstnané a větší zásahy státu do ekonomiky.

V důsledku krize docházelo v řadě zemí k sociálním nepokojům a rostla také obliba **fašismu a komunismu**, které slibovaly snadná a rychlá řešení nahromaděných problémů. V **Německu**, které bylo krizí velmi silně zasaženo, se v lednu 1933 dostala k moci **nacistická strana vedená Adolfem Hitlerem**. Nacisté rychle upevnili svoji diktaturu, zlikvidovali ostatní politické strany a Hitler přijal titul „vůdce a říšský kancléř“. Političtí odpůrci nacistů byli zavíráni do **koncentračních táborů** nebo utíkali z Německa, knihy „nepohodlných“ spisovatelů byly veřejně páleny. V rostoucí míře byli vystaveni pronásledování **židé**, které nacisté považovali za méněcennou rasu. V roce 1935 byly v **Norimberku** vyhlášeny rasové zákony, které židy vylučovaly z německé společnosti. Hitler rovněž zahájil rozsáhlý program vyzbrojování německé armády a jeho agresivní politika začala ohrožovat okolní státy, včetně Československa.

V **Sovětském svazu** upevnil svoji diktaturu **J.V. Stalin**, kterému se postupně podařilo odstranit všechny své protivníky ve vedení komunistické strany. Na rozdíl od jiných zemí, v nichž průmyslová výroba v důsledku světové hospodářské krize prudce klesala, v Sovětském svazu došlo v tomto období k rozsáhlé, státem řízené výstavbě těžkého průmyslu (hutnictví, strojírenství atd.), která byla motivována zejména vojenskými důvody. V roce 1929 byla v zemědělství zahájena tzv. **kolektivizace**, při níž byli doposud soukromě hospodařící rolníci přinuceni ke vstupu do **zemědělských družstev (kolchozů)**. Tato opatření byla provázena rozsáhlým terorem, jenž zasáhl prakticky všechny vrstvy obyvatelstva a vyžádal si miliony obětí, které byly buď přímo popraveny nebo zemřely v tzv. **gulazích** – sovětských pracovních táborech. V řadě oblastí SSSR vypukl hladomor, obětí teroru se stala i značná část důstojníků **Rudé armády**.

V druhé polovině 30. let 20. století začalo ohrožení světového míru prudce narůstat. Fašistická Itálie zaútočila v roce 1935 na africkou **Habeš** (dnešní Etiopii) a obsadila ji,

Japonsko zahájilo válečné tažení proti Číně. **Společnost národů** nedokázala těmto agresivním činům nijak čelit. V Evropě se zdrojem napětí stalo **Španělsko**, v němž proti republikánské vládě povstali v roce 1936 fašisté vedení generálem Francem (frankem). Velmi krutě vedená **španělská občanská válka** nakonec skončila v roce 1939 vítězstvím Franca, jehož podporovaly Německo a Itálie.

Nejvážnějším nebezpečím pro mír se stalo nacistické Německo, které začalo usilovat o nadvládu nad Evropou. Západní demokratické velmoci – Velká Británie a Francie – byly oslabené krizí a obávaly se vypuknutí nové války, proto Hitlerovi v jeho požadavcích vůči jiným státům zpočátku ustupovaly. V roce 1936 německá armáda vstoupila do Porýní, v němž podle Versailleské mírové smlouvy předtím nesměla být umístována vojenská zařízení. V březnu 1938 obsadila německá vojska **Rakousko** a v září téhož roku na základě **mnichovské dohody** i pohraničí Československa, v němž žila převážně německá menšina. Když ale Hitler v březnu 1939 nechal německými jednotkami obsadit i zbytek českých zemí a vyhlásil zde tzv. **Protektorát Čechy a Morava**, bylo zřejmé, že vypuknutí nového rozsáhlého válečného konfliktu je nadosah.

VII. 5 Vypuknutí 2. světové války a její počáteční období

Druhá světová válka byla největším a nejničivějším vojenským střetnutím v dějinách. V průběhu tohoto konfliktu, ve kterém bylo nasazeno přes 110 milionů vojáků, zahynulo kolem 58 milionů lidí. Bojovalo se v Evropě, Asii, Africe i na všech světových oceánech. Podstatnou úlohu sehrála masově vyráběná moderní vojenská technika, která umožnila nasazení mohutných tankových a leteckých armád do válečných operací. Do bojů bylo často výrazně vtaženo i civilní obyvatelstvo válčících zemí. Nejhrůznější stránkou 2. světové války byl pak pokus nacistů o **vyvraždění Židů (holocaust, šoa)**, který si vyžádal šest milionů obětí.

Viníkem vypuknutí války byly jednoznačně agresivní velmoci – Německo, Itálie a Japonsko – jejichž spojení je označováno jako **Osa Berlín–Řím–Tokio**. Na jejich straně v průběhu války stála i řada menších států – Maďarsko, Rumunsko, Slovensko, Bulharsko, Chorvatsko a Finsko.

Určitou přehrou válečného konfliktu byl tzv. **pakt o neútočení**, který uzavřelo nacistické Německo se Sovětským svazem v srpnu 1939. Na základě jeho tajných dodatků si tyto velmoci rozdělily vliv ve východní Evropě. Samotná válka pak začala útokem nacistického Německa na **Polsko 1. září 1939**. Velká Británie a Francie o dva dny později vyhlásily Německu válku, ale účinnější pozemní vojenské operace proti němu nebyly schopny zahájit. Nedostatečně vyzbrojená polská armáda tak byla rychle rozdracena převahou německých tankových a leteckých jednotek a polské území okupováno. V polovině září 1939 zasáhl do probíhajících událostí i Sovětský svaz a jeho **Rudá armáda** obsadila východní oblasti Polska. Polské obyvatelstvo bylo vystaveno brutálním represím jak z německé, tak i ze sovětské strany.

Po porážce Polska následovalo na západní frontě, na níž stáli proti německým vojskům francouzské a britské jednotky, období relativního klidu, které je označováno jako

tzv. **podivná válka**. K rozsáhlejším operacím docházelo v této době jen na moři. Sovětský svaz v listopadu 1939 napadl Finsko a přes nečekaně houževnatý odpor finské armády je po tzv. **zimní válce**, která skončila na jaře roku 1940, donutil k odstoupení části jeho území. V červnu 1940 pak SSSR násilně připojil ke svému území i pobaltské republiky – Lotyšsko, Litvu a Estonsko – a také část území Rumunska.

Mezitím skončilo i období relativního klidu na západní frontě. V dubnu 1940 podniklo Německo útok proti Dánsku a Norsku a obě tyto země okupovalo. V květnu 1940 pak zahájila německá vojska drtivý útok v západní Evropě. Během několika dní obsadila Nizozemsko, Lucembursko i Belgie, obešla francouzská opevnění na tzv. Maginotově [mašnotově] linii a vpadla do nitra Francie. Britské jednotky byly zatlačeny k moři a musely být odvezeny britským loďstvem přes kanál La Manche [lamanš]. V červnu 1940 vstoupila do války po boku Německa i Itálie. Oslabená a demoralizovaná francouzská armáda nebyla schopna německý útok zastavit a nový francouzský prezident **maršál Pétain** v červnu 1940 přijal tvrdé mírové podmínky nadiktované Německem. V dalším boji proti Německu se rozhodla pokračovat jen malá část francouzských vojáků a politiků vedených generálem **de Gaullem**.

Po porážce Francie zůstala Velká Británie v boji proti Německu osamocena, ale její nový ministerský předseda **Winston Churchill** byl odhodlaný pokračovat dále ve válce a odmítl veškeré německé mírové nabídky. Německé letectvo zahájilo v létě 1940 tzv. **leteckou bitvu o Anglii** s cílem zničit britské letectvo, a vytvořit tak vhodné podmínky pro vylodění ve Velké Británii. Přes velké ztráty na obou stranách skončila nakonec tato bitva pro Němce neúspěšně.

VII. 6 Zformování protifašistické koalice a přelom ve vývoji 2. světové války

Díky úspěchu v **letecké bitvě o Anglii** v létě 1940 mohla Velká Británie pokračovat v dalším boji, i když její situace zůstávala složitá. Řada britských měst včetně Londýna byla bombardována německým letectvem a obchodní lodi v Atlantském oceánu, které vezly potraviny, zbraně a suroviny do Velké Británie, byly vystaveny četným útokům německých ponorek. Těžké boje britských jednotek s italskými a později i s německými vojsky probíhaly se střídavými úspěchy také v **severní Africe**. V dubnu 1941 napadlo Německo Jugoslávii a Řecko a obsadilo je. Společně se svými spojenci nyní ovládalo většinu evropského kontinentu, v řadě podrobených zemí ale vzniklo odbojové hnutí, které různými způsoby bojovalo proti okupantům.

Dne 22. června 1941 nacistické Německo porušilo tzv. **pakt o neútočení** a společně se svými spojenci zaútočilo na **Sovětský svaz**. V prvních měsících této tzv. **operace Barbarossa** německá armáda využila nepřipravenosti SSSR a dosáhla obrovských úspěchů – obsadila rozsáhlá území a zajala miliony sovětských vojáků. Německý útok byl zastaven až v prosinci 1941 **před Moskvou** a Rudá armáda zde následně přešla do protiútoků. Ve stejné době se 2. světová válka rozšířila i do Tichomoří, kde se Japonsko rozhodlo zahájit válečné operace proti Spojeným státům americkým a jejich spojencům. Dne 7. prosince 1941 napadla japonská letadla a ponorky americkou vojenskou základnu **Pearl Harbor** na Havajských ostrovech a způsobila zde velké škody. V následujících měsících pak Japonci ovládli řadu území, která

spadala pod svrchovanost USA, Velké Británie a Nizozemí – Filipíny, Barmu, Malajsko, Indonésii a další.

Vstupem Spojených států amerických do válečného konfliktu byla **protifašistická koalice** posílena o průmyslově nejsilnější stát světa. Toto spolenectví nakonec tvořilo téměř 50 států včetně tří hlavních velmocí – USA, Velké Británie a SSSR. Součástí protifašistické koalice bylo i Československo. Trvalo ovšem určitou dobu, než se vzrůstající vojenská síla tohoto bloku projevila na vývoji válečných událostí.

K rozhodujícímu přelomu ve vývoji 2. světové války došlo v druhé polovině roku 1942 a v první polovině roku 1943. Na východní frontě německá armáda po neúspěchu u Moskvy zaútočila v létě 1942 na jižní části fronty. K nejtěžším bojům došlo o město **Stalingrad**, kde obě strany utrpěly obrovské ztráty. Rudé armádě se v rámci jejího protiútoků nakonec podařilo ve Stalingradu obklíčit 6. německou armádu pod velením **generála Pauluse**, jejíž zbytek v únoru 1943 kapituloval. Zvrat na sovětsko-německé frontě byl pak definitivně dovršen v červenci 1943 po **bitvě v Kurském oblouku**, při níž obě strany nasadily na poměrně malém prostoru mohutné tankové síly. Po porážce v této krvavé bitvě začala být německá vojska vytlačována silící Rudou armádou z území SSSR.

Protifašistická koalice získala v této době převahu i na dalších bojištích. V severní Africe dosáhla na podzim roku 1942 britská vojska významného vítězství v bitvě u egyptského **al-Alamejnu**. Vleklé boje v severní Africe, do nichž se zapojila i americká vojska, skončily v květnu 1943 kapitulací italských a německých vojsk. V červenci 1943 se pak britské a americké vojenské síly úspěšně vylodily na Sicílii, což prohloubilo krizi italského fašistického režimu. Benito Mussolini byl svržen, nová italská vláda přešla na stranu protifašistické koalice a vyhlásila Německu válku. Boje mezi spojeneckými a německými vojsky ale v Itálii pokračovaly prakticky až do konce 2. světové války v Evropě.

V Tichomoří sehrálo významnou úlohu překvapivé vítězství Američanů nad Japonci v námořní a letecké bitvě u ostrova **Midway** na počátku června 1942. Od srpna 1942 do února 1943 pak obě strany sváděly urputný zápas o ostrov **Guadalcanal** [kvadalkanal] na Šalomounových ostrovech, kde se nacházela důležitá letecká základna. Vytlačení Japonců z tohoto ostrova signalizovalo přelom také ve válce v Tichomoří.

VII. 7 Porážka nacistického Německa

V listopadu 1943 se v iránském **Teheránu** sešli zástupci tří nejdůležitějších států protifašistické koalice – prezident USA **F. D. Roosevelt**, britský ministerský předseda **W. Churchill** a nejvyšší představitel SSSR **J. V. Stalin**, aby zde projednali další postup válečných operací proti fašistickým mocnostem. Západní spojenci (USA a Velká Británie) se zavázali uskutečnit vylodění svých vojsk ve Francii, Stalin slíbil, že po skončení války s Německem Sovětský svaz vyhlásí válku Japonsku.

V červnu 1944 se ve francouzské **Normandii** vylodila spojenecká vojska pod vrchním velením generála **D. D. Eisenhowera** a po těžkých bojích se jim podařilo proniknout do francouzského vnitrozemí. Poražená německá armáda z Francie ustupovala a vyklidila i Paříž, v níž vypuklo povstání obyvatelstva. Skupina německých opozičních důstojníků 20. července 1944 dokonce uskutečnila **atentát na A. Hitlera**, který se ale nezdařil. Na německých

hranicích se ústup německých vojsk zastavil a v prosinci 1944 se dokonce Němci pokusili o protiútok v **Ardenách**, který ale Spojenci poměrně záhy zastavili. Po celou dobu války také americká a britská letadla bombardovala území Německa i okupovaných zemí s cílem ochromit válečný průmysl a oslabit morálku německého obyvatelstva.

Na sovětsko-německé frontě Rudá armáda postupně vytlačovala německá vojska z území Sovětského svazu, v listopadu 1943 osvobodila hlavní město Ukrajiny Kyjev a v lednu 1944 prolomila německou **blokádu Leningradu**, která trvala už od roku 1941 a v jejímž průběhu zahynuly hladem a zimou statisíce civilních obyvatel města. Po osvobození většiny území SSSR začala sovětská vojska postupovat i přes území Polska, Slovenska, Bulharska, Rumunska a Maďarska. V Rumunsku a Bulharsku byly povstáními svrženy proněmecké vlády a obě země se přidaly na stranu protifašistické koalice. Další německý spojenec – Finsko – uzavřelo se SSSR příměří a vystoupilo z bloku fašistických států. Tragicky skončilo povstání polského odbojového hnutí ve **Varšavě**, které bylo potlačeno německými vojsky za velkých lidských ztrát a materiálních škod. Sovětský svaz odmítl tomuto povstání pomoci, protože neodpovídalo jeho zájmům. Poraženo bylo i protifašistické povstání na **Slovensku**, které vypuklo v srpnu 1944.

Při svém postupu zeměmi východní a střední Evropy Sovětský svaz kromě porážky nacistického Německa sledoval i vlastní mocenské cíle – na osvobozených územích prosazoval vliv komunistických a prosovětských skupin, které postupně úplně ovládly politický život těchto států a tyto země se poté staly součástí sovětského mocenského bloku.

Začátkem února 1945 se znovu sešli nejvyšší představitelé SSSR (J. V. Stalin), USA (F. D. Roosevelt) a Velké Británie (W. Churchill) v **Jaltě na Krymu**, aby projednali společný postup v závěru války. Přijali rozhodnutí o uspořádání poválečných poměrů v Německu, polsko-německé a sovětsko-polské hranici a o složení vlád v Polsku a Jugoslávii. Sovětský svaz zde také potvrdil svůj závazek, že po porážce Německa vstoupí do války s Japonskem.

V lednu 1945 zahájila Rudá armáda na východní frontě rozsáhlý útok a do dubna téhož roku postupně ovládla území Polska, značné části Československa, Maďarska a Rakouska. Západní spojenci současně postupovali do nitra Německa. Koncem dubna 1945 se americké jednotky setkaly na Labi se sovětskými vojsky, která postupovala z východu. Hlavní město Německa – Berlín – bylo začátkem května 1945 dobyto sovětskými jednotkami pod velením maršála G. K. Žukova. Adolf Hitler spáchal 30. dubna 1945 ve svém bunkru sebevraždu a o týden později – 7. a 8. května 1945 – zástupci nacistického Německa podepsali bezpodmínečnou kapitulaci, která vstoupila v platnost 9. května 1945. Ve stejný den vstoupily jednotky Rudé armády do Prahy, v níž probíhalo protinacistické povstání. Druhá světová válka v Evropě tak skončila.

VII. 8 Konec 2. světové války a její důsledky

I po porážce nacistického Německa pokračoval odpor Japonska v Asii a Tichomoří. Boje v těchto oblastech byly mimořádně obtížné kvůli velkým rozlohám oceánu, těžkým klimatickým podmínkám a fanatickému odporu japonských vojáků, kteří i v beznadějných situacích odmítali kapitulovat. Hlavní roli na tomto válčišti hrály americké námořní, letecké a pozemní síly, které přes tichomořské ostrovy postupovaly k Japonsku. V říjnu 1944 zaútočila spojenecká vojska na **Filipíny** a po námořní bitvě u ostrova Leyte japonské válečné loďstvo prakticky přestalo existovat. Britská vojska v této době úspěšně bojovala o ovládnutí **Barmy**. Japonská města byla stále více vystavena zničujícím náletům amerického letectva. V první polovině roku 1945 se americká vojska vyloďila také na ostrovech **Iwodžimaa Okinawa**. Zvrat nemohlo přinést ani nasazení japonských sebevražedných pilotů **kamikadze**, kteří se svými letadly útočili na americké lodě.

V červenci a srpnu 1945 se v **Postupimi** naposledy sešli nejvyšší představitelé tří mocností protihitlerovské koalice – **J.V. Stalin** za Sovětský svaz, nový americký prezident **Harry Truman** [hery trumen] a britský ministerský předseda **W. Churchill**, který byl v průběhu konference vystřídán nově zvoleným premiérem **Clementem Atleem** [klementem etlím]. Dohodli se na společném postupu vůči poraženému Německu, ve kterém měl být vymýcen fašismus, potrestáni váleční zločinci a rozpuštěna armáda. Východní hranice Německa měly ležet na řekách Odře a Nise. Německé území mělo být dočasně rozděleno do čtyř okupačních zón, které obsadily jednotky jednotlivých vítězných velmocí – SSSR, USA, Velké Británie a Francie. V Postupimi byl rovněž schválen odsun německého obyvatelstva z Maďarska, Polska a Československa.

V průběhu roku 1945 vznikla **Organizace spojených národů (OSN)**, jejímž hlavním úkolem mělo být udržení míru a bezpečnosti a rozvíjení spolupráce mezi národy. Základy této mezinárodní organizace vznikly na konferenci v **San Francisku**.

Přes utrpené porážky odmítalo Japonsko kapitulaci. Proto Američané svrhli 6. a 9. srpna 1945 atomové bomby na japonská města **Hirošima a Nagasaki**. Při těchto útocích zahynulo přes 100 tisíc Japonců. Ve stejné době vyhlásil Japonsku válku i Sovětský svaz a jeho vojska zničila japonskou armádu rozmístěnou v Mandžusku. V beznadějně situaci přijal japonský císař Hirohito podmínky kapitulace, která byla podepsána **2. září 1945**. **Tím 2. světová válka definitivně skončila.**

Od listopadu 1945 do října 1946 zasedal v **Norimberku** mezinárodní vojenský tribunál, který soudil nacistické válečné zločiny. Byla jím odsouzena řada představitelů nacistického Německa (např. Hermann Göring), za zločinecké byly prohlášeny i některé organizace (např. SS nebo gestapo).

Druhá světová válka výrazně změnila podobu světa. Řada tradičních velmocí z ní vyšla poražena (Německo, Itálie, Japonsko) nebo výrazně oslabena (Velká Británie, Francie). Rozhodujícími mocnostmi se staly USA a SSSR, jejichž vztahy se brzy po skončení války začaly rychle zhoršovat. Sovětský svaz si ze zemí, které od nacismu osvobodila jeho armáda, vytvořil svůj mocenský blok, do čela západního světa se postavily Spojené státy americké. Po válce se rovněž začal rozkládat koloniální systém a z bývalých kolonií postupně vznikaly nezávislé státy.

VII. 9 Počátky studené války

Brzy po skončení 2. světové války začaly narůstat rozpory mezi Sovětským svazem na straně jedné a západním světem, v jehož čele stanuly Spojené státy americké, na straně druhé. Tyto rozpory vyústily v konfliktní stav, který je označován jako **studená válka**. V průběhu tohoto dlouhodobého konfliktu naštěstí nedošlo k otevřenému válečnému střetnutí mezi oběma stranami – i když k němu několikrát bylo velmi blízko – ale jinak probíhalo jejich vzájemné soupeření ve vojenské, hospodářské, politické, kulturní i vědecké oblasti až do druhé poloviny 80. let 20. století, i když v některých obdobích docházelo k určitému zmírnění napětí.

Někteří západní politici už v závěru 2. světové války znepokojeně sledovali rostoucí vliv, který získával Sovětský svaz a jím podporované místní komunistické strany a skupiny v zemích střední a východní Evropy osvobozenými od nacismu Rudou armádou. Tyto státy se posléze seskupily v sovětský mocenský blok a jejich vlády s určitými odchylkami věrně kopírovaly sovětskou vnitřní i zahraniční politiku. Jako první na tuto skutečnost veřejně poukázal bývalý britský ministerský předseda W. Churchill ve svém projevu v americkém **Fulton** v březnu 1946, v němž odsoudil sovětskou politiku a vyzval západní svět k posilování vlastní obranyschopnosti.

Západní velmoci posléze přešly k politice „**zadržování komunismu**“, která měla zabránit rozšiřování vlivu Sovětského svazu do dalších zemí. Jedním z nástrojů této politiky byl tzv. **Marshallův** [maršelův] **plán**, prostřednictvím kterého USA od roku 1947 poskytovaly rozsáhlou hospodářskou pomoc evropským státům postiženým následky 2. světové války. Zlepšení hospodářského stavu zde mělo zklidnit politickou situaci a oslabit popularitu komunistických myšlenek mezi obyvatelstvem. Státy pod sovětským vlivem – včetně Československa – ovšem tuto hospodářskou pomoc přijmout nemohly. USA také mj. poskytly vojenskou pomoc řecké vládě, která vedla ve své zemi občanskou válku s komunistickými partyzány. V roce 1949 vytvořily západní státy svoji vojenskopolitickou organizaci – **Severoatlantickou alianci (NATO)**, jejímž hlavním posláním byla vzájemná pomoc v případě napadení některého z jejích členů. Hlavní vojenskou moc v ní představovaly ozbrojené síly USA. Sovětský svaz a státy jeho mocenského bloku v roce 1955 vytvořily svoji vlastní vojenskopolitickou organizaci – **Varšavskou smlouvu**.

Výrazné rozpory mezi SSSR a západními mocnostmi se v poválečném období v Evropě projevovaly silně zejména v otázce **poraženého Německa**, jehož území bylo po skončení války rozděleno na čtyři okupační zóny (britskou, francouzskou, americkou a sovětskou). I když toto rozdělení mělo být původně jen dočasné, odlišná politika západních velmocí a Sovětského svazu vedla k prohlubování rozdílu mezi západními zónami a zónou sovětskou. Sovětský svaz se pokusil tento vývoj zvrátit v průběhu tzv. **berlínské krize** (červenec 1948 – květen 1949), při níž zablokoval pozemní přístupy do západních sektorů rozděleného Berlína. USA a Velká Británie tak musely tyto sektory dočasně zásobovat vším potřebným včetně potravin a surovin pomocí svých dopravních letadel. V této napjaté situaci bylo velmi blízko k ozbrojenému střetnutí mezi vojenskými silami obou stran.

Nakonec Sovětský svaz blokádu západního Berlína odvolal a v roce 1949 se vytvořily dva německé státy – z původní britské, francouzské a americké okupační zóny vznikla **Spolková republika Německo (SRN)**, která se v roce 1955 stala členem NATO, ze sovětské

zóny pak vznikla **Německá demokratická republika (NDR)**, která byla součástí sovětského mocenského bloku. K znovusjednocení Německa pak mohlo dojít až v roce 1990 po pádu komunistického režimu v NDR.

VII. 10 Sovětský svaz a jeho mocenský blok po 2. světové válce

Sovětský svaz utrpěl během 2. světové války obrovské materiální i lidské ztráty (26 milionů mrtvých), ale vojensky a politicky vyšel z tohoto konfliktu výrazně posílen. Získal také velkou popularitu ve světovém veřejném mínění jako jeden z hlavních vítězů nad nacistickým Německem. Ačkoliv řada vnějších pozorovatelů nyní očekávala uvolnění sovětských politických poměrů, stal se pravý opak. **J.V. Stalin** ještě upevnil v zemi svoji diktaturu a represe opět zasáhly celé skupiny obyvatelstva. Už v době války byly ze svých domovů přesídleny celé národnosti (např. Čečenci nebo krymští Tataři), pronásledování byli vystaveni také ti sovětští vojáci, kteří během války upadli do německého zajetí. Byly také zahájeny další politické procesy a kulturní a vědecký život v SSSR byl postižen nesmyslnými zásahy proti předním umělcům a vědcům.

Ve většině států střední a jihovýchodní Evropy, které od nacismu osvobodila Rudá armáda, se po 2. světové válce díky sovětské podpoře prosadily k moci místní komunistické strany a skupiny. Tyto tzv. **lidově demokratické státy** se staly součástí sovětského mocenského bloku a členy Sovětským svazem kontrolovaných mezinárodních organizací – hospodářské **Rady vzájemné hospodářské pomoci** (založena 1949) a vojenskopolitické **Varšavské smlouvy** (založena 1955). Vlády těchto států kopírovaly sovětskou vnitřní i zahraniční politiku – většinou v nich došlo k likvidaci soukromého podnikání a ke **kolektivizaci zemědělství**, při rozvoji státem vlastněného a řízeného hospodářství byl kladen největší důraz na výstavbu těžkého průmyslu, který hrál klíčovou úlohu při zbrojní výrobě. Jakákoliv skutečná nebo jen předpokládaná opozice byla tvrdě pronásledována i za pomoci zmanipulovaných soudních procesů. Zvyšování zbrojní výroby souviselo se zhoršováním vztahů mezi státy sovětského bloku a Západem a k zosťování represí přispěla také v roce 1948 roztržka mezi Sovětským svazem a Jugoslávií, jejíž komunistický vůdce **Josip Broz Tito** se odmítl stát poslušnou loutkou sovětského vedení a oddělil svoji zemi od sovětského mocenského bloku.

Důležitým předělem v dějinách Sovětského svazu, jeho mocenského bloku i celého světového komunistického hnutí se stala smrt J.V. Stalina v březnu 1953. Do čela Sovětského svazu se poté prosadil **Nikita Sergejevič Chruščov**, který v některých směrech zmírnil politiku svého předchůdce. Byla propuštěna část vězňů sovětských koncentračních táborů (gulagů) a poskytnuta větší tvůrčí svoboda umělcům. Sovětský svaz také začal zaujímat smířlivější postoj vůči západním státům. Těžkou ránu autoritě J.V. Stalina zasadil Chruščov tím, když v roce 1956 ve svém původně tajném projevu na **XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu** odhalil část zločinů, kterých se Stalin dopustil. Když ale v témže roce vypuklo protikomunistické povstání v **Maďarsku**, byla na jeho potlačení nasazena sovětská vojska. Vážnou hrozbou pro mír se pak stalo rozmístění sovětských jaderných raket na Kubě, které Chruščov prosadil v roce 1962. Když Spojené státy americké přítomnost těchto zbraní

v těsné blízkosti svého území zjistily, jejich prezident **J.F. Kennedy** vyhlásil blokádu Kuby. Situace hrozila přerůst ve vypuknutí třetí světové války, ale Sovětský svaz nakonec své rakety z Kuby odstranil. Tato tzv. **karibská krize** silně oslabil postavení N.S. Chruščova v čele Sovětského svazu a v roce 1964 byl nahrazen **Leonidem Iljičem Brežněvem**.

VII. 11 Západ po 2. světové válce

Pod pojem **západní svět** jsou po 2. světové válce zahrnovány zejména USA, Kanada a země západní Evropy, ke kterým se záhy přiřadilo i Japonsko a posléze i některé další státy jihovýchodní Asie. Tyto západní státy se vesměs vyznačovaly demokratickými politickými systémy založenými na vládách, které se vytvářely na základě výsledků pravidelně se opakujících voleb. K jejich výrazným rysům patřila také tržní ekonomika postavená na soukromém podnikání, i když ve většině z nich hrál v hospodářství významnou úlohu i veřejný sektor. Od přelomu 50. a 60. let 20. století stály tyto západní země v čele technického pokroku tzv. **třetí průmyslové revoluce**, která je charakteristická zejména masovým zaváděním **počítačů** do výroby i vědeckého výzkumu. V jejich ekonomikách rovněž výrazně rostla **úloha služeb** na úkor dosud rozhodujícího průmyslu a zemědělství. Prudký ekonomický rozvoj – např. v případě Spolkové republiky Německo lze mluvit o tzv. **„hospodářském zázraku“** – umožnil vládám těchto států přijímání rozsáhlých sociálních opatření, která zajistila prakticky všem občanům určitou základní úroveň příjmů, výživy, bydlení, zdravotní péče a vzdělání. Někdy se v této souvislosti mluví o vytváření tzv. **sociálních států** nebo **států sociálního blahobytu**.

Vůdčí úlohu v západním světě po 2. světové válce převzaly Spojené státy americké, které získaly rozhodující pozici v hospodářském vývoji, aktivně zasahovaly do politického dění v řadě oblastí světa a představovaly rozhodující vojenskou protiváhu Sovětského svazu a jeho mocenskému bloku. V zahraniční politice se američtí prezidenti – Harry Truman, D. D. Eisenhower, J. F. Kennedy a Lyndon Johnson – v 50. a 60. letech 20. století aktivně snažili zabránit prosazení komunismu v různých částech světa. Vážným neúspěchem se pro Američany stala **válka ve Vietnamu** (1964–1975), ve které přes veškeré úsilí a technickou převahu nedokázali zvítězit. Ve vnitřní americké politice v tomto období probíhal proces politického zrovnoprávnění nebělošského obyvatelstva, v němž hrál významnou úlohu černošský pastor **Martin Luther King**.

Významným předpokladem dalšího rozvoje **západoevropských států** se stalo jejich hospodářské a politické sjednocování, které od roku 1957 probíhalo zejména v rámci **Evropského hospodářského společenství (EHS)**. Tento vývoj byl umožněn překonáním vzájemných historických rozporů, a to zejména mezi Francií a Spolkovou republikou Německo (SRN). Významnou úlohu při sblížení těchto v nedávné minulosti tak nepřátelských států sehráli mj. německý kancléř **Konrád Adenauer** a francouzský prezident **Charles de Gaulle**. Ve vojenské oblasti se západoevropské státy zaměřovaly na spolupráci s USA v rámci **Severoatlantické aliance (NATO)**, i když ne vždy byly srozuměny s vůdčí úlohou Spojených států amerických v této organizaci. Řada z nich (např. Francie, Velká Británie) se také musela vyrovnávat se ztrátou rozhodující úlohy ve světové politice a také

s rozpadem vlastních koloniálních říší, které byly doposud symbolem jejich velmocenského postavení.

Pozoruhodnými změnami prošlo po 2. světové válce i **Japonsko**, v němž byl zaveden fungující systém parlamentní demokracie a přebírány pozitivní prvky evropské a americké kultury. V hospodářství se tento stát ve velké míře orientoval na výrobu a vývoz technologicky vyspělých výrobků (např. elektroniky) a jeho ekonomika se stala jednou z nejvýznamnějších i v celosvětovém měřítku. Obdobný směr jako Japonsko se v ekonomice vydaly i některé další státy jihovýchodní Asie – např. Jižní Korea, Singapur nebo Hongkong.

VII. 12 Třetí svět po 2. světové válce

Pojmem **třetí svět** jsou označovány hospodářsky nerozvinuté země ležící v Africe, Latinské Americe a Asii, které po 2. světové válce nepatřily ani k **vyspělým západním státům**, ani k **sovětskému bloku**. Jiným názvem byly tyto státy označovány také jako **rozvojové země**. Pro většinu z nich byla charakteristická hospodářská zaostalost a nízká životní úroveň většiny obyvatelstva, což po dosažení nezávislosti většinou vedlo k politické nestabilitě, častým nepokojům a převratům. Zejména v části afrických států tento stav provázený např. i hladomory, epidemiemi a krvavými vnitřními konflikty přetrvává až do současnosti.

Značná část zemí třetího světa byla původně koloniemi evropských velmocí – Francie, Velké Británie, Belgie, Nizozemí, Španělska, Portugalska – a nezávislost získala až po 2. světové válce v souvislosti s rozpadem koloniálních říší. Tento proces označovaný jako **dekolonizace** proběhl nejdříve v zemích jižní a jihovýchodní Asie a arabského světa, které byly hospodářsky i kulturně vyspělejší. Tak získaly do poloviny 50. let 20. století nezávislost např. Libye, Sýrie, Jordánsko, Indie, Pákistán, Malajsko, Indonésie, Filipíny, Barma a některé další země. Od poloviny 50. let se pak tento vývoj začal uskutečňovat i v Africe, kde jen do konce roku 1960 získalo nezávislost 18 zemí (např. Súdán, Ghana, Mali, Kongo, Somálsko, Nigérie). K dokončení dekolonizace pak došlo v 70. letech 20. století, kdy se staly samostatnými zejména portugalské kolonie – např. Angola nebo Mosambik. V řadě případů ovšem hospodářský, politický a kulturní vliv bývalých koloniálních velmocí přetrvává v jejich bývalých koloniích dodnes.

V některých zemích byl proces získávání nezávislosti provázen dramatickými okolnostmi. V britské kolonii **Indie** stála v čele dlouhodobého boje za politickou samostatnost strana **Indický národní kongres**, jejímiž vedoucími osobnostmi byli **M. Ghándhí** a **J. Nehru**. V roce 1947 získala Indie nezávislost, ale zároveň došlo i k jejímu rozdělení na převážně hinduistickou Indii a muslimský Pákistán, které bylo provázeno krvavými konflikty a dlouhodobým napětím mezi oběma vzniklými státy.

Pokus Francie udržet si nadvládu v **Indočíně** vedl k válečnému konfliktu ve Vietnamu, v němž proti francouzským ozbrojeným silám podporovaným Američany stály severovietnamské komunistické partyzánské a vojenské jednotky. Tento konflikt nakonec přinesl nezávislost Kambodži a Laosu, ale Vietnam byl 17. rovnoběžkou rozdělen na dva státy. V severní Vietnamské demokratické republice se ujali moci komunisté vedení **Ho Či**

Minem, kteří byli podporováni Čínou a Sovětským svazem, pro jihovietnamskou Vietnamskou republiku se staly záštitou USA. Do krvavé a nakonec neúspěšné války s národněosvobozeneckým hnutím požadujícím nezávislost se Francie dostala také ve své další kolonii – **Alžírsku**.

Projevem sílícího sebevědomí asijských a afrických zemí se stala konference v indonéském **Bandungu** v roce 1955, na níž se 29 zemí „třetího světa“ vyslovilo pro vzájemnou hospodářskou a kulturní spolupráci, mírové soužití a neúčast ve vojenských blocích.

VII. 13 Čína po 2. světové válce

Na konci 2. světové války kapitulovalo Japonsko, které v předcházejícím období ovládalo rozsáhlá území v Číně. Poté se opět prohloubily rozpory mezi protikladnými čínskými politickými silami – nacionalistickou stranou **Kuomintanga komunistickou stranou Číny**. Zatímco za Kuomintangem stály USA, čínští komunisté byli naopak podporováni Sovětským svazem. Vzájemné spory vedly nakonec k občanské válce (1946–1949), v níž čínští komunisté, v jejichž čele stál **MaoCe-tung**, nakonec zvítězili. Představitelé Kuomintangu se stáhli na ostrov Tchaj-wan.

Pod vedením MaoCe-tunga tak vznikl v Číně komunistický režim, který sice v mnohém napodoboval politický a hospodářský systém Sovětského svazu, ale v řadě rysů se od něho i lišil. Na rozdíl od Sovětského svazu, kde byl na úkor zemědělství vybudován těžký průmysl, se čínští komunisté snažili rychle rozvíjet současně průmyslovou i zemědělskou výrobu. Tento pokus – označovaný jako **Velký skok vpřed** – skončil ale vážnými hospodářskými potížemi a hladomorem. Na konci 50. let 20. století se také začaly prudce zhoršovat vztahy mezi Sovětským svazem a Čínou, protože čínské vedení se odmítalo podřizovat vůdčí úloze Sovětského svazu v komunistickém hnutí a také nesouhlasilo s odsouzením Stalina na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu. Napětí vyvrcholilo dokonce ozbrojenými srážkami na společné hranici. Sílící Čína zahájila velmocenskou politiku a získala i vlastní atomové pumy. Už v roce 1950 připojila ke svému území **Tibet**, aktivně se zapojila do korejské války (1950-1953) i do konfliktů v Indočíně. Stárnoucí MaoCe-tung se v průběhu tzv. **kulturní revoluce** v druhé polovině 60. let snažil s pomocí zfanatizované mládeže upevnit svoji moc a odstranit své odpůrce, což vyvolalo chaos v čínské společnosti.

Po MaoCe-tungově smrti v roce 1976 jeho nástupci v čele komunistické strany Číny přistoupili k řadě reforem v hospodářství. Byly zaváděny tržní principy a využívány moderní západní technologie, což přineslo významný růst čínského průmyslu i zemědělství. Reformy se ale netýkaly politické oblasti, nad níž si vedení čínské komunistické strany hodlalo udržet naprostou kontrolu. Když v červnu 1989 vystoupili čínští studenti na **náměstí Nebeského klidu v Pekingu** s programem demokratických změn, byl jejich protest krvavě potlačen zásahem armády. V současnosti význam Číny jako hospodářské i politické velmoci stále roste, a to i ve světovém měřítku.

VII. 14 Ohniska konfliktů v poválečném světě

I po skončení 2. světové války probíhaly na řadě míst světa vojenské konflikty motivované územními, národnostními, politickými nebo náboženskými spory. Pro světový mír bylo nebezpečné, že tyto místní války často souvisely s dlouhodobým soupeřením mezi Západem a SSSR, a v některých případech proto hrozily přerůst v širší střetnutí.

Jednou z neklidných oblastí světa zůstává až do současnosti prostor Blízkého a Středního východu. Hlavní problém zde představuje zejména **arabsko-izraelský konflikt**, který od vzniku státu Izrael v roce 1948 vedl k několika válečným střetnutím mezi tímto židovským státem a jeho arabskými protivníky. Trvalé mírové řešení zde kromě jiného komplikuje problém velkého počtu palestinských Arabů, kteří v průběhu těchto válek museli opustit své domovy a dodnes žijí jako uprchlíci v okolních zemích, a také to, komu bude patřit **Jeruzalém** – město posvátné pro židovské, křesťanské i muslimské náboženství.

Nevyřešen zůstává i problém rozděleného korejského poloostrova. Zatímco jeho severní část byla v závěru 2. světové války obsazena Rudou armádou a následně zde vznikl komunistický stát **Korejská lidově demokratická republika (KILDR)**, jižní část poloostrova obsadili Američané, s jejichž podporou se zde vytvořila **Korejská republika**. Napětí mezi oběma korejskými státy pak vyvrcholilo v červnu 1950 hromadným útokem severokorejské armády na jih. Vypukla **korejská válka (1950–1953)**, v jejímž průběhu byla KILDR podporována Sovětským svazem a Čínou, na straně Korejské republiky pak zasáhla na základě pověření **Organizace spojených národů (OSN)** vojska 16 států, mezi nimiž hrály rozhodující roli USA. Po třech letech krvavých bojů obě strany uznaly, že nejsou schopny dosáhnout rozhodujícího vítězství, a uzavřely příměří. Napětí v této oblasti světa ovšem přetrvává dodnes.

V určitém ohledu obdobná situace jako v Koreji vznikla i ve **Vietnamu** poté, co se z něho v roce 1954 stáhli Francouzi. Země byla rozdělena podél 17. rovnoběžky a zatímco severně od ní vznikla Vietnamská demokratická republika (VDR) s komunistickým režimem v čele s **Ho Či Minem**, na jihu měla Vietnamská republika oporu ve Spojených státech amerických. Když pak v jižním Vietnamu vypukla partyzánská válka výrazně podporovaná ze severu a nepřímo i Čínou a Sovětským svazem, byly do ní postupně vtahovány i Spojené státy americké. Ale ani masivní nasazení amerických vojenských sil ve Vietnamu nevedlo k vítězství a v USA se začalo šířit silné protiválečné hnutí. Nakonec se americká vojska v roce 1973 z Vietnamu stáhla a o dva roky později po útoku severovietnamské armády byl jihovietnamský režim poražen a země sjednocena pod komunistickou nadvládou.

Do podobné situace jako USA ve Vietnamu se dostal Sovětský svaz v **Afgánistánu**. V roce 1979 vstoupila do této země sovětská vojska, která přišla podpořit místní prokomunistický režim. Proti tomuto režimu i jeho sovětským spojencům bojovalo silné partyzánské hnutí, které bylo podporováno USA a některými dalšími, zejména islámskými státy. Ani stažení sovětských vojsk v roce 1989 a pád prokomunistického afgánského režimu o tři roky později ale nepřinesl do této válkou zničené země očekávaný mír.

Tragické vyústění měl rozpad **Jugoslávie** v průběhu 90. let 20. století. Spory mezi jednotlivými národy žijícími na území tohoto státu vedly k několika krvavým válečným konfliktům, v jejichž průběhu umírali civilisté i vojáci zejména na území **Chorvatska, Bosny a Hercegoviny** a **Kosova**. I když ozbrojená střetnutí skončila, narušené vztahy mezi lidmi i

celými národy se zde obnovují jen velmi těžko a celý region je dosud pod bedlivou kontrolou mezinárodního společenství.

VII. 15 Krize a pád sovětského mocenského bloku

Vedení Sovětského svazu, v jehož čele po odvolání N.S. Chruščova stanul v roce 1964 **L.I. Brežněv**, se v tomto období snažilo především upevnit svoji pozici a stabilizovat celý sovětský mocenský blok. Když v Československu v roce 1968 v průběhu tzv. **Pražského jara** došlo k pokusu o reformu politického a hospodářského systému, která podle sovětského vedení ohrožovala samotnou podstatu komunistického režimu, reagoval Sovětský svaz a další státy Varšavské smlouvy v srpnu 1968 **vysláním svých vojenských sil** na československé území.

V zahraniční politice se Sovětský svaz na jedné straně snažil získávat pozice v řadě zemí **třetího světa**, v nichž podporoval spřátelené vlády a politické skupiny, na druhé straně ve vztahu k USA a dalším západním zemím zejména v 70. letech probíhalo určité zlepšování vzájemných vztahů. Mezi SSSR a USA bylo podepsáno i několik smluv, které měly snížit riziko vypuknutí **třetí světové války** a zastavit růst počtu jaderných zbraní. Vyvrcholením tohoto tzv. **uvolňování napětí** se stala **Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE)**, která probíhala v letech 1973–1975 a které se zúčastnily prakticky všechny evropské státy a dále USA a Kanada. Součástí tzv. **Závěrečného aktu KBSE**, který byl podepsán v Helsinkách v létě 1975, byly závazky všech účastníků vzájemně spolupracovat, respektovat existující hranice, řešit spory mírovou cestou a dodržovat základní lidská práva a svobody.

Sovětský svaz a státy jeho mocenského bloku ovšem nebyly ochotny právě závazky týkající se občanských práv na svém území plnit. Občanské iniciativy, které na jejich nedodržování upozorňovaly (např. v Československu to byla **Charta 77**), byly vystaveny pronásledování. Vztahy mezi SSSR a Západem pak výrazně zhoršil vstup sovětských vojsk do Afganistánu v roce 1979. Nový americký prezident **Ronald Reagan**, jenž nastoupil do úřadu v roce 1981, se důrazně postavil proti sovětské zahraniční i vnitřní politice (SSSR – „říše zla“) a zahájil nové kolo zbrojení, v němž hrál významnou roli americký program obranného systému, který měl být umístěn v kosmickém prostoru (tzv. projekt „**hvězdných válek**“).

Nutnost věnovat zvýšené výdaje na zbrojení ještě prohloubila hospodářské problémy SSSR a států jeho bloku, které za Západem výrazně zaostávaly v zavádění moderních technologií i v životní úrovni svého obyvatelstva. Nespokojenost se projevila výrazně zejména v Polsku, v němž v roce 1980 vzniklo masové odborové hnutí **Solidarita**, které se stalo opozicí proti komunistickému režimu. Nakonec byl v Polsku v roce 1981 vyhlášen válečný stav, moci se chopila armáda a Solidarita byla zakázána, což ale nevyřešilo dlouhodobé hospodářské problémy země.

Výraznou změnu v politice SSSR přinesl až nástup **Michaila Gorbačova** v roce 1985 do čela Komunistické strany Sovětského svazu. Gorbačov se pokusil podstatně reformovat sovětský hospodářský a politický systém (tzv. **perestrojka**, tj. přestavba), velký ohlas měla i jím zaváděná **glasnost** (informovanost a svoboda projevu). V zahraniční politice došlo k ukončení studené války Sovětského svazu se Západem a k uzavření dohod, které snižovaly počty zbraní na obou stranách.

Sovětský svaz také přestal zasahovat do vnitřních záležitostí států svého mocenského bloku. To otevřelo cestu ke zhroucení komunistických režimů ve střední a východní Evropě, které nedokázaly řešit nahromaděné ekonomické i politické problémy svých zemí. Klíčové se staly události roku **1989**, v jehož průběhu došlo např. v Polsku k nastoupení nekomunistické vlády vytvořené Solidaritou, v Německé demokratické republice ke stržení **berlínské zdi** a v Československu k tzv. **sametové revoluci**. Výjimkou z většinou nekrvavých převratů byly události v Rumunsku, v němž byl komunistický režim svržen až po několikadenní občanské válce.

VII. 16 Evropa a svět na přelomu 20. a 21. století

Rozpad sovětského mocenského bloku na konci 80. let 20. století zahájil novou kapitolu v evropských a světových dějinách. V zemích, v nichž byly odstraněny komunistické režimy, docházelo k převratným a často rozporuplným změnám. Jejich nové vlády se potýkaly s řadou obtížných problémů, zaváděly tržní ekonomiku a měnily politický a právní systém po vzoru Západu. V případě států, na jejichž území žili příslušníci více národů, bylo také zapotřebí najít spravedlivé a přitom funkční uspořádání jejich vzájemných vztahů, což ale v případě **Jugoslávie, Československa a Sovětského svazu** skončilo rozpadem těchto státních celků. Zrušeny byly i organizace států sovětského bloku – **Varšavská smlouva a Rada vzájemné hospodářské pomoci**.

Zbourání dříve přísně střežené zdi, která od roku 1961 oddělovala západní a východní Berlín, předznamenalo pád komunistického režimu v **Německé demokratické republice (NDR)** v listopadu 1989. Tím se otevřela v následujícím roce cestu ke sjednocení NDR se Spolkovou republikou Německo (SRN). Ještě výrazněji v roce 1991 ovlivnil vývoj světové politiky rozpad **Sovětského svazu**. V něm **M. Gorbačov** nedokázal zvládnout prohlubující se ekonomickou a politickou krizi. Když pak v srpnu 1991 proběhl v SSSR neúspěšný pokus o státní převrat, kterým chtěli Gorbačovovi odpůrci zabránit dalšímu oslabování sovětského režimu, vedlo to k uvolnění všech vazeb, které doposud držely Sovětský svaz pohromadě. Jednotlivé sovětské republiky – mezi nimiž nejvýznamnější postavení zaujalo **Rusko** – pak vyhlásily nezávislost. V roce 1993 se vcelku poklidným způsobem rozdělilo **Československo**, naproti tomu rozpad **Jugoslávie** v 90. letech 20. století byl provázen několika krvavými ozbrojenými konflikty mezi zneprátenými národy a národnostními skupinami.

V 90. letech 20. století vstoupilo do nové etapy i sjednocování Evropy. V roce 1992 byla v nizozemském **Maastrichtu** uzavřena zástupci 12 vlád evropských zemí smlouva o **Evropské unii (EU)**, jejímž cílem bylo vytvoření společného trhu s volným pohybem zboží a pracovních sil a zavedení společné evropské měny (euro). Jednotnou politiku států sdružených v Evropské unii zabezpečují společné orgány – např. **Evropský parlament** zasedající ve Štrasburku nebo **Evropský soudní dvůr** sídlící v nizozemském Haagu. Postupně také začaly být do Evropské unie přijímány i další státy – v roce 2012 bylo jejími členy už 27 zemí. (Česká republika vstoupila do EU v roce 2004.)

Očekávání, že svět bude po skončení studené války bezpečnější a stabilnější, se ovšem nenaplnila. V roce 1990 obsadila irácká vojska sousední Kuvajt. Rada bezpečnosti OSN vyzvala Irák, aby stáhl svoje jednotky, a když to irácký režim v čele se **Saddámem**

Husajnem odmítl, byla v lednu 1991 zahájena vojenská operace Pouštní bouře, při níž byl Kuvajt osvobozen vojsky protiirácké koalice v čele s USA.

Mezi nebezpečí ohrožující moderní civilizaci patří také hrozba **terorismu**. Dne 11. září 2001 došlo v USA k největšímu teroristickému útoku v moderních dějinách, při němž unesená dopravní letadla řízená **islámskými fanatiky** narazila do budov Světového obchodního centra v New Yorku a Pentagonu (amerického ministerstva obrany) ve Washingtonu. Při tomto útoku zahynulo kolem tří tisíc osob. Tyto události výrazně ovlivnily v následujících letech světové dění. Při odvetných akcích spojeneckých vojenských koalic, v nichž hrály rozhodující úlohu americké jednotky, byly svrženy režimy vládnoucí v **Afganistánu** a **Iráku**, které byly obviňovány z podpory terorismu. Mír a stabilitu těmto zemím to ale nepřineslo. Role USA jako rozhodující světové velmoci začíná být v současnosti stále více zpochybňována rostoucí politickou a vojenskou úlohou Číny, Ruska a některých dalších států.

VII. 17 Věda, technika a kultura v 2. polovině 20. století

Velký vliv na vývoj vědy a techniky v 2. polovině 20. století měla 2. světová válka, která s sebou přinesla praktické využití řady vědeckých objevů ve vojenské sféře – např. radaru, raket nebo jaderné energie. I po skončení války zůstala značná část vědeckého výzkumu i výrobních kapacit rozvinutých zemí zapojena do potřeb vojenského průmyslu, a to zejména v obou rozhodujících supervelmocích – USA a Sovětském svazu. Velká pozornost byla v poválečném období věnována zejména mírovému i vojenskému využití **jaderné energie**. Již v závěru 2. světové války disponovaly Spojené státy americké jadernými pumami, o několik let později je měl i Sovětský svaz. Ještě mnohem účinnější zbraně – **vodíkové pumy** – zkonstruovaly obě velmoci v 50. letech 20. století. Velká očekávání, která vzbuzovalo využití jaderné energie pro mírové účely, poněkud ztlumila havárie v atomové elektrárně v ukrajinském **Černobylu** v dubnu 1986.

Soupeření USA a SSSR se výrazně projevovalo i ve sféře **kosmického výzkumu**. V roce 1957 Sovětský svaz vypustil první umělou družici Země – **Sputnik** – a o čtyři roky později vzlétl do vesmíru první sovětský kosmonaut – **Jurij Gagarin**. Americký vesmírný program, řízený **Národním úřadem pro letectví a kosmonautiku (NASA)**, dosáhl svého největšího úspěchu v roce 1969, kdy americký astronaut **Neil Armstrong** vystoupil jako první člověk na povrch Měsíce.

Základ pro rozvoj řady vědeckých disciplín vytvořila **kybernetika**, nedílnou součástí života soudobé společnosti se stalo využití **moderních informačních prostředků, laserové techniky a biotechnologie**. Pozoruhodný hospodářský pokrok, který lidstvo dosáhlo, s sebou ovšem přinesl i řadu problémů, k nimž mj. patří **vyčerpávání přírodních zdrojů a znečišťování životního prostředí**.

K obrovským změnám došlo v poválečném období i v oblasti kultury. Růst životní úrovně ve vyspělých západních zemích spolu s technickým pokrokem s sebou přinesly na jedné straně rozvoj **komerční a konzumní zábavy**, na straně druhé i díla řady originálních tvůrců, kteří chtěli upozornit na rozporuplnou tvář moderního světa. V zemích sovětského bloku se kultura většinou dělila na **oficiální**, která respektovala hranice vytyčené vládnoucími

režimy, a kulturu **nezávislou**, která stála v opozici proti oficiálně hláсанým estetickým a často i politickým normám.

Literatura byla zpočátku výrazně ovlivněna válečnými prožitky. Mezi významné literární tvůrce, jejichž díla měla celosvětový ohlas, patřili např. E. Hemingway, J. Steinbeck, E. M. Remarque, bratři Mannové, A. Saint-Exupery, A. Moravia, A. Camus a řada dalších. Do vývoje **filmu** zpočátku silně zasáhl **italský neorealismus** (např. režiséři **Roberto Rosellini a Cesare Zavattini** později např. **Federico Fellini**), ale světový ohlas měly i např. některé filmy sovětské, československé, polské, španělské nebo japonské. Specifickým fenoménem je pak až do současnosti tvorba **amerického hollywoodského filmového průmyslu** s kultem filmových hvězd, který je ovšem napodobován i v jiných národních kinematografiích.

Pro poválečné **výtvarné umění** je příznačný **abstraktní** výtvarný projev, který se projevuje jak v sochařství, tak i v malířství. V **hudbě** hraje stále výraznější roli tzv. hudba populární, tzv. **pop music**, jejíž těžiště je zejména v USA a dalších anglicky mluvících zemích. V polovině 50. let 20. století zde začala éra rock'n'rollu, jehož asi nejvýraznějším představitelem se stal americký zpěvák **Elvis Presley**. V 60. letech pak scénu pop music ovládly britské rockové skupiny **Beatles** a **Rokliny Stones**. Novým uměleckým stylem, ale i životním názorem, který se projevil v architektuře, literatuře, výtvarném umění, hudbě, tanci, filmu, divadle, ale také ve filozofii a teologii, se stal na počátku 60. let 20. století **postmodernismus**.